

Kazalo

Sodobnost 10

oktober 2022

Uvodnik

dr. Samo Rugelj: Slovenska knjiga po
pandemiji in pred energetskega kolapsom 1315

Mnenja, izkušnje, vizije

Elizabeth Griffin: Tihi dom 1326

Katarina Majerhold: Biti srečni in
v odsotnosti bolečine ni dolgočasno 1339

Pogovori s sodobniki

Kristina Jurkovič s Heleno Koder 1348

Sodobna slovenska poezija

Jure Jakob: Drobne opazke 1361

Petra Koršič: Sapice 1370

Sodobna slovenska proza

Matjaž Jamnik: Venija 1387

Tuja obzorja

J. Bernlef: Tvarina uma 1399

Sprehodi po knjižnem trgu

Kristina Kočan: Selišča

1415 (*Manja Žugman*)

Lado Kralj: Ne bom se več drsal na bajerju

1419 (*Majda Travnik Vode*)

Marko Sosič: Samotne ljubezni

1424 (*Nada Breznik*)**Mlada Sodobnost**

Igor Karlovšek: Peta osebna

1428 (*Majda Travnik Vode*)

Vinko Möderndorfer: Sončnica

1431 (*Milena Mileva Blažič*)**Kaj bi brez kritikov?**

1435 Kritiški spodrsaljaji

dr. Samo Rugelj
Slovenska knjiga
po pandemiji in
pred energetske-
skim
kolapsom

Za začetek besedila v tej ugledni literarni reviji bom postregel s popkulturno referenco iz filma *Umri pokončno*, ki je prišel v kino leta 1988. Ta zelo dobro ponazarja, kaj se je s slovenskim, pa tudi s svetovnim knjižnim založništvom nasploh zgodilo pred nekaj manj kot tremi leti, ko se je nad svet zgrnila pandemija, ki je v temelju pretresla naše običajno zasebno, marsikomu pa tudi poklicno življenje.

V filmu, ki je igralca Brucea Willisa kot newyorškega policista Johna McClana izstrelil na filmsko nebo, se tolpa zlikovcev pod vodstvom nemškega radikalca Hansa Gruberja (odigral ga je žal že pokojni Alan Rickman) odloči na božični večer oropati trezor v losangeleškem nebotalniku Nakatomi Corporation. Tam se slučajno zadržuje tudi McClane, ki želi to preprečiti. Gruber ima skoraj vse odgovore na to, kako bodo prišli v trezor korporacije in ukradli za stotine milijonov dolarjev neizsledljivih obveznic, samo nečesa ne ve: kako naj odpre zadnjo ključavnico na trezorju. Vendar pa verjame v čudež.

Ta pride v podobi FBI, ki naposled prevzame vse bolj kritičen položaj okoli nebotalnika. V skladu z njihovimi standardnimi pravili delovanja v takih primerih imajo navodilo, da morajo, ko gre za napad teroristov, izklopiti elektriko in jim s tem otežiti nadaljnje delovanje. Ko se računalniški programer Theo neuspešno trudi onesposobiti zadnjo ključavnico, ob tem

pa z Gruberjem gledata na monitor kamere, ki kaže aktivnosti FBI, mu Gruber slavnostno reče: "Čakali smo na čudež, Theo, jaz pa ti dajem FBI."

Točno kot ura FBI naredi ravno to, kar je potrebno: izklopi elektriko in s tem odpre zadnjo ključavnico trezorja. Trezor in s tem milijoni dolarjev obveznic se odprejo pred Gruberjevimi in tudi našimi očmi.

Prav podobno je bilo s slovenskim knjižnim založništvom pred tremi leti, ko je tudi izšla moja knjiga *Krčenje*, v kateri sem obravnaval obdobje ducata let od finančne krize, ki se je začela proti koncu leta 2008. Slovensko knjižno založništvo se je v dobrem desetletju skrčilo na polovico prejšnjega gospodarskega obsega, poslovati je nehalo kar nekaj založb, nove pa skoraj niso nastale, panogo je zapustilo kar nekaj kadrov, novi pa vanjo niso prišli, napad digitalnih medijev je vse bolj načenjal prosti čas potencialnih bralcev, vse več ljudi v anketah pa se je izrekalo za knjižne nebralce in nekupce knjig.

Potem pa se je v začetku leta 2020 po svetu začel širiti (novi) koronavirus, ki je vse skupaj postavil na glavo in v naslednjih dveh letih dramatično vplival tudi na dejavnost izdajanja, kupovanja in branja knjig. Čakali smo čudež in dobili smo ga v obliki virusa, ki je najprej grozil, da nas bo pokopal. V tem besedilu bom skušal opisati ključne vplive pandemije na knjižno dejavnost, ob tem pa pogledati, kaj nas – po mojem predvidevanju – na knjižnem področju čaka v prihodnje.

Pojdimo po vrsti.

Čas

Branje knjig zahteva čas, tega pa je v današnji družbi, v kateri so tako mladi kot odrasli okupirani s številnimi osebnimi dejavnostmi, od šolskih, študijskih in poklicnih do rekreativnih in kulturnih, vse manj. Tipičen dan odraslega zaposlenega starša z mlajšimi otroki, ki v poklicnem življenju ne dela na področju kulture in torej ni neposredno povezan s knjigami, se začne zgodaj zjutraj in se konča pozno popoldne ali celo proti večeru, za branje knjig, če sploh ostane kaj energije, je morda na voljo samo kaka ura dnevno. Invazija pametnih telefonov, ki so v zadnjem desetletju temeljito premešali naše vedenje, je ta razpoložljivi čas samo še skrajšala, saj marsikdo namesto branja knjig prosti čas nameni brskanju po (lahkotnejših) vsebinah, do katerih zlahka pride s pametnim telefonom sede na kavču, ob tem pa niti ne potrebuje dobre svetlobe, saj mu jo zagotavlja že svetleči (in vse večji) ekran telefona ali tablice.

Pandemija je mnogim ljudem pri nas in po svetu praktično čez noč prinesla veliko več razpoložljivega časa. Spomnim se odzivov ob prvem, približno šesttedenskem zaprtju javnega življenja od sredine marca do začetka maja leta 2020. Po dolgoletnem divjem, nenehno aktivnem življenjskem delovnem ritmu so nenadno karanteno mnogi občutili kot olajšanje, kot priložnost, da nadoknadijo zamujeno, da se posvetijo rečem, za katere nikoli niso imeli dovolj časa, da se več družijo z družino ipd. Tako so tudi tisti, ki so imeli med svojimi zelenimi aktivnostmi v prostem času na programu branje knjig, končno prišli na svoj račun. Delovne aktivnosti so v mnogih podjetjih za nekaj časa zastale, država je relativno hitro obljubila povračila za čakajoče na delo, menedžerji so se znašli v nezavidljivem položaju usklajevanja rednega dela podjetij na eni strani ter proračunskih povračil za čakajoče delavce na drugi, mnogi delovni ljudje pa so se končno lahko vsaj malo sprostili in v roke vzeli tudi knjige.

Sprememba v razpoložljivem času ljudi se je kmalu začela poznati tudi na knjižnem polju. Izposoja elektronskih knjig, pri katerih za izposajo knjige ni bilo treba priti fizično na knjižnično lokacijo, kar je tedaj veljalo za tvegano (zdravstveno) početje, je švignila v nebo. Po začetnem – relativno kratkem – zastoju prodaje knjig (zidane knjigarne so se namreč zaprle) so se knjižni kupci preusmerili na splet in začeli raziskovati tovrstno nakupovanje knjig. Seveda ti spletni nakupi niso mogli pokriti izpada prihodkov zaradi zaprtih zidanih knjigarn, vendar se je z njimi začela nova družbenoekonomska aktivnost. Založbe, ki so že imele vzpostavljene spletne knjigarne, so kritično ocenile njihovo kakovost in jih začele nadgrajevati. Bojazen, da se kupci knjig po vnovičnem odprtju ne bodo več vrnili v knjigarne, se je izkazala za neutemeljeno. Vrnili so se, vendar sčasoma s spremenjenimi nakupnimi navadami, o tem več v nadaljevanju. Knjižni krog, ki se je v zadnjih letih že pošteno ustavljal, se je začel vrteti v drugo smer. Seveda je večina leto 2020 zaključila s slabšim poslovnim rezultatom kot leto poprej, a prišlo je do pozitivnega odboja, ki smo ga bili deležni leto pozneje.

Zgodba s časom se z vnovičnim odprtjem javnega življenja maja 2020 namreč še ni končala. Sledilo je nenavadno pandemično poletje, potem pa veliko daljše, skoraj polletno zaprtje javnega življenja od jeseni 2020 do pomladi 2021. To obdobje je prineslo temeljitejše preureditve v delovanju mnogih poklicev, še posebej tistih, pri katerih delavec potrebuje predvsem računalnik in telefon. V mnogih institucijah in podjetjih so začeli spremenjati osnovne nastavitve delovanja posameznih delovnih mest. Za mnoge aktivnosti so vodje enot ugotovili, da ne potrebujejo fizične prisotnosti

delavcev ves čas. Sodobni videokomunikacijski kanali, ki so v času karantene omogočali delovanje in sporazumevanje na daljavo, so doživeli nadgradnjo, ohranili so se tudi v času, ko se je javno življenje znova vzpostavilo, in dobro delujejo še danes.

Marsikdo bo porekel, da se te spremembe niso uveljavile pri vseh delavcih in delih in da torej ne gre posploševati, da so imeli naposled vsi ljudje več časa. Seveda bo imel prav. Obenem pa se je treba zavedati, da je (bila) družba še vedno ujetnica prejšnjih anketnih ugotovitev, po katerih polovica ljudi v posameznem koledarskem letu ni kupila niti ene knjige, večina teh pa nobene tudi ni prebrala. Spremenjenih delovnih razmer in večjega odmerka prostega časa so bili – sreča za knjige – v precej večji meri deležni ravno tisti, ki so imeli razvit intenzivnejši odnos s knjigami, torej višje izobraženi in zaposleni v javnem sektorju ter poklicih, ki skrbijo za t. i. družbeno nadstavbo, od kulture, znanosti in izobraževanja naprej.

Nekaj manj kot tri leta po pandemiji je torej položaj za marsikaterega delovnega človeka precej drugačen kot prej: marsikdo hodi fizično na delovno lokacijo samo še nekajkrat tedensko; marsikdo ima manj sestankov v živo, ti pa so zaradi video konceptov hitrejši in bolje organizirani; za marsikoga se je tako čas, ki ga porabi za dnevno pot v službo in za druge službene poti, skrajšal, sodobna komunikacijska orodja pa so ga še optimizirala. Ti ljudje se lahko – če hočejo in zmorejo – dandanes organizirajo tako, da imajo več časa kot pred tremi leti.

Več časa imajo torej tudi za branje knjig.

Denar

Tudi na področju razpoložljivega denarja je v času pandemije prišlo do ogromnih sprememb. Te so se raztezale v vse smeri: mnogi so bili zaradi prihodka pandemije kmalu na finančnem udaru. Nekateri so izgubili službe ali naročila. Nekaterim, denimo tistim, ki delujejo v industriji dogodkov, je zaprtje javnega življenja uničilo podjetniško dejavnost. Finančno stanje mnogih ljudi iz ranljivejših družbenih skupin se je radikalno poslabšalo. Vse to smo lahko spremljali v začetnih stadijih pandemije, ko so tudi mnogi mali podjetniki zapirali svoje s. p.-je in je bila vrsta pred zavodom za zaposlovanje vse daljša.

Vendar pa so se vsi ti negativni ekonomski družbeni trendi leto pozneje vseeno pozitivno izšli za knjigo in knjižno dejavnost. Javne statistike pravijo, da so se prihranki Slovencev v letu 2021 povečali za dve milijardi

evrov v primerjavi z letom poprej (na vse skupaj 24 milijard evrov; v letu 2022 so se prihranki povečali še za eno milijardo in zdaj znašajo 25 milijard, vendar ta denar zdaj pospešeno nažira inflacija), torej v povprečju za tisoč evrov na prebivalca. Ker vemo, da lahko resneje varčuje samo manjši del prebivalstva, denimo četrтина prebivalcev, so se njihovi prihranki v prvem pandemičnem letu povečali za približno štiri tisoč evrov na osebo (da se je v tem času občutno povečal tudi javni dolg, je stvar neke druge debate, v katero se tu ne bomo vključevali).

Ljudje, ki so imeli višek denarnih sredstev, teh v običajnem okviru niso mogli porabljati za predstave, koncerte, kino, hrano v restavracijah itn., vsaj en del pa so jih (lahko) namenili za nakup knjig. Ljudje, ki bi si lahko privoščili potovanja v tujino, so se jim morali zaradi pandemije odpovedati; namesto tega so se zatekli v domače počitniške kraje – ter si mimogrede privoščili še kako novo knjigo. Ali celo več knjig. Da ne govorimo o tem, da je počitnikovanje v domačih krajih preprostejše, časovno učinkovitejše ter bolj sproščujoče, kar je še povečevalo možnost, da bodo ljudje na takih počitnicah resnično brali knjige.

Tem že na splošno dokaj ugodnim trendom so se potem sredi leta 2020 pridružile še vladne spodbude za potrošnjo v domačih krajih v obliki bonov. Prvi turistični boni so dodatno stimulirali ljudi, da bivajo v lokalnih, največkrat obmorskih in alpskih počitniških nastanitvah. Če je šla na počitnice družina, so turistični boni predstavljali kar lep prihranek. Tudi zato morda ni bila težava pred odhodom na dopust zaviti še v knjigarno in si nabrati nekaj novega knjižnega branja.

Prvim bonom so sredi leta 2021 sledili še drugi (BON21), ki jih je bilo mogoče porabiti tudi za kulturne dejavnosti in s tem torej tudi neposredno za nakup knjig. Seveda je šla večina bonov, ki je bila namenjena knjigam, v promet na začetku in koncu šolskega leta 2021/2022, torej poleti leta 2021 in spomladi leta 2022, saj jih je bilo možno unovčiti tudi za učbenike. A vse vendarle ni šlo samo zanje. Poraba za knjige kot take (žal se je s temi boni lahko kupovalo tudi tuje knjige) se je močno dvignila v dveh časovnih oknih: ob koncu leta 2021, ko se je marsikdo odločil, da bo bon izkoristil za knjižno obdarovanje in je bil naval na knjigarne z boni res velik. Drugi knjižni bum, morda največji, ki sem mu bil osebno priča v tretjem tisočletju, pa se je zgodil ob koncu junija 2022, ko se je iztekal rok za njihovo unovčitev. Zadnji dnevi letošnjega junija so bili za knjigarnarje podobni božičnim praznikom na steroidih: zamudniki, ki jim do takrat bonov ni uspelo izkoristiti za počitniške namestitve in podobno, so v zadnjih dneh prihrumeli v knjigarne in dobesečno izpraznili (določene) knjižne police,

tako da so knjigarne v tem mesecu zabeležile celo precej večjo prodajo kot v decembru, ko je prodaja knjig tradicionalno največja v koledarskem letu.

Poraba bonov za knjige je imela več pozitivnih učinkov na samo področje knjige: prvi je že omenjeni, neposredno finančni, torej več denarja za nakup knjig. Drugi pa je posredni in morda vsaj srednjeročno trajajoči. Možnost unovčitve bona za knjige je predstavljala skoraj najboljši možni *dregljaj*, kot najrazličnejše javne ali zasebne spodbude, ki vplivajo na vedenje in ravnanje ljudi, imenujeta ekonomista Cass Sunstein in Richard H. Thaler (tudi Nobelov nagrajenec za ekonomijo) v svoji z enakim naslovom – slednja je nekakšen učbenik aktivnosti, ki jih lahko izvajajo vlade/podjetja/posamezniki, če želijo vplivati na soljudi in spremeniti njihovo vedenje. Bon je namreč mnoge ljudi spodbudil k temu, da so po dolgem času obiskali knjigarne in tam porabili denar za knjige, kar je močno povečalo možnost, da bodo kaj takega storili še kdaj v prihodnosti. Rezultat vsega skupaj pa je bil, da je bila tudi sama pandemija v bistvu en velik dregljaj, ki je – vsaj pri nekaterih ljudeh, ki imajo več časa in več denarja – spremenila njihove navade in vedenje v zvezi s knjigami.

Spremenjeno vedenje ljudi

Ko se kdaj sprehajam po knjigarni in brskam za knjigami ter me nagovori kak knjigarnar, ali morda iščem kaj konkretnega, običajno odvrnem nekaj v slogu: "Hvala. Samo malo gledam." (Sicer se to večinoma dogaja v tujini – knjigarnarji v domačem mestu me poznajo.) To je standardna fraza stalnega obiskovalca knjigarn, ki vanje ne zahaja zgolj za to, da bi nekaj kupil, temveč tudi zato, da bi v knjigarnah, med knjigami, preživel svoj prosti čas in dobil kako idejo.

Obdobje zadnjih dveh let, ki so ga zaznamovale zaprte knjigarne ali pa njihovo obiskovanje z masko na obrazu (spomnim se posebno pedantnega knjigarnarja, ki je vsakega obiskovalca, ki ni imel maske vsaj centimeter nad nosom, na to glasno opozoril pred vsemi drugimi ter ga s tem spravil v precej neugoden položaj), je vedenje obiskovalcev v knjigarnah precej spremenilo. Prejšnji "samo malo gledam" se je pri nekaterih spremenil v relativno hitro ogledovanje, še hitrejše nabiranje in kar se da hiter nakup ter odhod iz knjigarne. Spet drugi v času nošenja mask knjigarn sploh niso želeli obiskovati ter so knjige kupovali samo po spletu. Tretjih vse to ni motilo. Pod črto pa je dejstvo, da se je vedenje vsaj dela ljudi v času pandemije precej spremenilo, kar je denimo lepo razvidno iz dejstva,

da kljub odsotnosti obvezne uporabe maske v javnih prostorih, denimo v knjigarnah ali na letalih, nekateri maske vseeno (še) uporabljajo, ker se z njimi počutijo varnejše. Epidemija je bila zanje tako močan dregljaj, da bodo morda to počeli še dolgo.

Spremenjeno vedenje pa ni opazno samo ob obiskovanju javnih prostorov. Še bolj je to opazno v načinu življenja doma. Spletni nakupi in dostava na dom (pomislimo samo na meteorski vznik dostavljalcev različnih podjetij, ki vam do vrat prinesejo vse, od hrane do kondomov) so na mnoge ljudi vplivali v tolikšni meri, da večino življenja – še posebej, če opravljajo delo od doma – preživijo kar med domačimi štirimi stenami ter se ob tem morda spravijo le še na kakšen sprehod. To še posebej velja za tiste, ki so že po naravi obrnjeni bolj navznoter, so bolj introvertirani, kar pa je pogosto povezano tudi s tem, da svoj notranji svet med drugim bogatijo z branjem knjig.

Podobno mi pravijo tudi osebne izkušnje. Čeprav že kar dolgo ni več razglašena stopnja nevarnosti, pri kateri bi bilo varnejše ostati doma in omejiti socialne stike, marsikdo od naših pogodbenih sodelavcev ob nastajanju knjig ostaja pri bolj izolirani stopnji stikov (z nami) in se zaradi bolj ali manj neposrednih razlogov ne želi fizično oglasiti na uredništvu. Teži torej k temu, da bi praktično vse uredili po elektronski pošti, spletu ali pošti. Ko jim namignem, da bi bilo morda dobro, da se vsake toliko časa vidimo tudi v živo, so nad predlogom običajno začudeni, saj se jim to ne zdi (več) potrebno. Nekako navadili so se na življenje v lastnem mehurčku in ga (za zdaj) želijo v približno enaki meri ohranjati tudi vnaprej. Temu spremenjenemu (knjižnemu) potrošniku so se v postpandemičnem času prilagodile tudi nekatere knjižne založbe.

Spremenjeno delovanje knjižnih založb

Že kmalu po začetku prve karantene je bilo jasno, da bo pandemija zelo pospešila vpliv digitalne realnosti na naše obnašanje. Tega so se zavedli tudi bolj podjetniško naravnani vodje knjižnih založb, ki so se nato skušali čim bolj prilagoditi novim razmeram. Danes, približno tri leta pozneje, imamo tako zelo drugačna vplivna razmerja založb.

Na eni strani so propulzivne knjižne založbe, ki skušajo svoje knjižne naslove (ter njihove avtorje) aktivno predstavljati v spletnem univerzumu ter se na razne načine približati bralcem in kupcem. Brez izjeme imajo te založbe dobro vzpostavljene sodobne spletne knjigarne, v katerih nudijo

svoje knjižne naslove (včasih to vključuje tudi ponudbo del drugih založnikov), s stalnim komuniciranjem pa skušajo svoje sledilce "privezati" nase ter doseči, da bodo ti njihove knjižne naslove kupovali neposredno pri njih. Če imajo ob tem še zidane knjigarne, je to še toliko lažje.

Svoj knjižni program te založbe predstavljajo bralcem na različne načine. Po eni strani se nekateri usmerjajo k temu, da v svojih spletnih knjigarnah objavljajo recenzije in zapise o svojih knjigah, ki jih napišejo bralci ali najeti recenzenti. Po drugi strani želijo z aktivnimi promocijskimi kampanjami svoje bralce obvestiti o novih naslovih še pred izidom ter jih z (znižanimi) prednaročniškimi akcijami nagraditi za to, da spremljajo njihov program, ter jih spodbuditi, da bi to počeli še naprej. Po tretji pa skušajo z izvajanjem različnih vsebinskih dodatkov, denimo s snemanjem video pogovorov z avtorji (pa tudi s prevajalci, pisci spremnih besed itn.) ter z njihovim aktivnim promoviranjem prek spleta posamezni knjigi zagotoviti čim boljši plasma v zavesti potencialnih bralcev in kupcev knjig. Tudi veliko klasičnih knjižnih predstavitev je zdaj posnetih in na voljo za poznejše ogleda.

Poudarek je na aktivnem promoviranju. Ta izraz ne pomeni zgolj preproste objave take ali drugačne knjižne vsebine na kakem družabnem omrežju v upanju, da jo vidi kdo od poklicanih. Ne, to pomeni aktivno in plačano upravljanje z objavami, strukturiran spletni medijski načrt, po katerem naj bi te objave videla ustrezna populacija s primernimi socialno-demografskimi lastnostmi. Nekatere od propulzivnih založb so v ta namen v zadnjih treh letih zaposlile nove kadre, posebej specializirane za spletno promocijo, v ta segment pa vlagajo tudi znatne vsote denarja.

A to še ni vse. Pandemija je s širitvijo digitalnega vesolja dala pospešek tudi slovenskim knjižnim bloggerjem in "instagramarjem", ki so v tem času začeli aktivneje promovirati nove knjige. Nekateri to počnejo zgolj s fotografijo knjige in stavkom ali dvema, drugi objavljajo prave knjižne recenzije in snemajo interaktivne videe. Njihov vpliv je vse večji, česar se zavedajo tudi pri založbah, zato nekatere z njimi že sklepajo različne dogovore o medsebojnem sodelovanju.

Logika izza vseh teh aktivnosti je jasna. Tovrstne dinamične založbe skušajo z direktnim komuniciranjem s svojimi bralci in kupci kar sami – brez posredništva drugih zidanih in spletnih knjigarn – realizirati prodajo svojih knjig, s čimer zase zadržijo vse prihodke, denar pa dobijo takoj in ne z velikim zamikom kot v primeru klasične prodaje prek drugih knjigarn.

Na drugi strani so založbe, ki se kljub vsem tem (skoraj tektonskim) premikom niso dosti premaknile ter še vedno vztrajajo pri prejšnjem načinu

delovanja in poslovanja. Mednje gotovo lahko uvrstimo tiste, ki v vsem tem času niso vzpostavile niti običajne (in sodobne) spletne knjigarne.

Poleg naštetega je prišlo še do nekaterih drugih sprememb. Pojavljati so se začele nove poslovne prakse, včasih že na robu neuradnega gentlemanskega dogovora, po katerem naj bi bilo založniku posamične uspešne knjige (vsak, še posebej manjši založnik, ima vsake toliko časa zgolj kako posamezno uspešnico) omogočeno, da prek spleta s prodajo le-te sam iztrži čim več. Kadar se je namreč izkazalo, da je posamična knjiga pri spletni prodaji neobičajno uspešna, je katera od spletnih knjigarn (včasih pa tudi več knjigarn) pri Googlu zakupila naslov te knjige z namenom, da Google iskalcem te knjige naprej ponudi povezavo na njihovo spletno stran. Zagovorniki prostega trga v tem ne vidijo kake težave – po njihovem so spletne knjigarne pač zakupile naslov in plačale zanj, zato imajo pravico, da tudi žanjejo prve. Sam imam drugačno mnenje: izvirni založnik je tisti, ki mu je med bralstvom sploh uspelo vzbuditi zanimanje za knjigo, zato ni pošteno, da se na koncu, ko se zainteresirani bralec/kupec že zanima za knjigo, vmes z zakupom preprosto "vrine" kateri od posrednikov.

Pandemija pa je razgalila še druge, tudi nove splošne poslovne prakse nekaterih lastnikov/upraviteljev založb. Nekateri so nastali položaj začeli izkoriščati za to, da so na svoje sodelavce, denimo prevajalce, lektorje in oblikovalce, vse bolj pritiskali z argumentom, da naj zaradi razmer znižajo ceno svojega dela. Spet drugi so začeli izkoriščati moč in zadrževati plačila, s čimer so izčrpavali svoje poslovne partnerje in dobavitelje.

Najbolj očitno prevraten pa je primer ene od založb, ki je v tem času pomembno preuredila svoj poslovni model, in sicer tako, da pri prodaji svojih knjig knjižnicam, torej javnim institucijam, za razliko od ostalih založb ne nudi več običajnega popusta. To je potekalo v dveh fazah. Najprej je založba knjižnicam napovedala, da bo cene svojih knjig znižala, vendar jim ne bodo več mogli priznavati (približno 20-odstotnega) popusta. Knjižnice so nerade pristale na to. Založba je cene svojih knjig nato za nekaj časa res znižala, v drugi fazi pa jih je zvišala celo na višjo raven kot poprej. Ker ima založba skoraj popolnoma zaprt poslovni model, saj knjige prodaja samo znotraj svojega trgovskega sistema, je tako knjižnice stisnila v kot: če želijo imeti njihove knjige, jih morajo kupiti po polni višji ceni (ki je vse višja), ali pa se jim odpovedati. Ker gre za precej veliko založbo, se po mojih izračunih na ta način izgubi ali dodatno porabi približno 200 tisoč evrov javnega (knjižničnega) denarja letno, ki bi ga knjižnice lahko namenile za nakup knjig drugih založb po običajnih pogojih. Ta primer še

posebej kliče po obravnavi zato, ker knjižnicam za zadnje četrletje leta, ko je bera izdanih knjig največja, že zmanjkuje denarja za njihov nakup.

Pokazalo se je tudi, da začasna zamrznitev Zakona o enotni ceni knjig ni imela nobenih kvarnih posledic za slovenski knjižni trg. Spomnimo: zaradi zaprtja zidanih knjigarn, ki predstavljajo pomemben koridor do bralcev in kupcev, so jeseni 2020 ta zakon za poldrugo leto zamrznili. V spominu mi je ostala izjava nekdanjega vodje Zbornice knjižnih založnikov in knjigotržcev, sicer zagretega zagovornika tega zakona, ki je ob tej potezi državnega zbora napovedal nič manj kot sesutje knjižnega trga v prihodnjem obdobju in vse večji kaos na njem. Zgodilo se ni nič takega. V resnici so se – tako kaže pregled lanskih poslovnih rezultatov večine slovenskih knjižnih izdajateljev – založbe po letih pešanja lani vsaj malo okrepile in nekaj podobnega kaže (zaradi dobrih polletnih rezultatov) tudi za letos. Morebiten kaos so uredili kar lastniki zidanih knjigarn sami: če je kak založnik na svoji spletni strani začel zniževati cene svojih knjig, so ga preprosto poklicali in zahtevali, naj popuste umakne, saj je to nekorektno do njih. Stvari so se prav hitro uredile same od sebe.

Za slovensko knjižno založništvo bi se tako morda lahko odprlo novo, svetlejše obdobje, če ne bi letos prišlo do nove krize, ki bo gotovo prinesla spet nove izzive.

Torej, prihodnost ...

Ko je konec letošnjega februarja izbruhnil vojaški konflikt v Ukrajini, se je nekaj naslednjih tednov, morda kak mesec dni, to močno poznalo tudi pri prodaji knjig. Strahotnost vojne v bližini, ki je takoj dobila velik medijski odmev in širok mednarodni odziv, je hitro vplivala na vedenje ljudi in poprejšnji ugodni trendi so zastali. Vendar se je pozneje v letošnji pomladi ozračje spet sprostilo. Prijetno in primerno ali pa ne, ljudje so se na vojno navadili, postala je vsakodnevna novica, oni pa so se vrnili k prejšnjim navadam. A v isto reko se seveda ne da stopiti dvakrat.

Že konec lanskega leta so se tisti založniki, ki izdajajo knjige s trdimi platnicami, ali pa slikanice in kartonke, soočili s pomanjkanjem kartona za ovitke. Enako je bilo tudi z nekaterimi vrstami papirja. Dobaviteljske verige so se v času pandemije začele najprej upočasnjevati, potem pa celo trgati in se še niso vzpostavile na novo. Papir, ki je bil kot osnovna surovina dolgo vedno na voljo, njegova cena pa je bila iz leta v leto nižja, se je

preobrazil v blago, po katerem je bilo vse večje povpraševanje: zanj je bilo treba plačati vsak mesec več in celo čakati na njegovo dobavljivost.

Vojaški konflikt v Ukrajini je seveda podobne težave sunkovito povlekel na različna gospodarska področja in jih samo še povečal. Začele so se napovedovati težave s hrano in energijo, kar je povzročilo visoko rast cen energentov, to pa je vplivalo na vse drugo. Cene živil so se že močno zvišale. Inflacija, ta speči medved, ki ga v naših krajih nismo videli že dolgo, se je spet prebudil in tistim, ki smo na lastni koži že doživeli hiperinflacijo, spet nagnal strah v kosti in spodbudil previdno načrtovanje poslovnih aktivnosti.

Cene tiska so podivjale in založniki so jih že začeli kompenzirati s končno prodajno ceno pri knjigah. Energije za ogrevanje v zadnjega pol leta nismo potrebovali, zdaj pa je pred vrati kurilna sezona, ki bo gotovo razkrila nove težave (ko zaključujem pisanje tega besedila, so glavna medijska tema poškodovane plinske cevi severnega toka, za katere še ne vedo, kdaj jih bodo popravili in kakšne posledice bodo imeli energetski izpadi). Ljudem se osebni dohodki zvišujejo počasneje kot raste inflacija, kar pomeni, da bodo mnogi pred velikim izzivom, kako s svojimi rednimi prihodki preživeti zimo.

Drsimo v novo brezno, ki ima na eni strani vse višje življenjske stroške, na drugi pa nova omejevanja, ki bodo vplivala na gospodarsko dejavnost. Knjige kot prostočasni izdelki, za katere je najprej treba odšteti kupček denarja, potem pa jim nameniti še dobršen kos prostega časa, se bodo v teh negotovih časih gotovo spet znašle na nehvaležnem situ tehtanja med smiselnostjo nakupa in nujo varčevanja.

Najbolj vroča knjižna sezona ob koncu leta bo tako letos najbrž že nekaj bolj hladna od pričakovane. Nastavki pozitivne knjižne zgodbe, opisane v tem besedilu, se bodo najbrž v začetku prihodnjega leta, ko bo treba začeti s plačevanjem ogrevanja, spet umirili. Knjige in njihova prodaja v Sloveniji bodo morda spet postale "problem".

Morda pa nas za vogalom ali dvema čaka še kak nov čudež. Eno je sicer gotovo: Bruce Willis nam pri njem gotovo ne bo mogel pomagati, saj je zaradi afazije, torej oslabljene zmožnosti govora, pred časom žal nehal igrati.

Elizabeth Griffin

Tihi dom

1.

“Zakaj pa si ne rečete slovenski Italijani?” vprašam brez ovinkarjenja, kakor je v moji navadi.

“Ker smo Slovenci,” mi hitro in odločno odvrnejo. In jasno mi je, naj ne drezam več.

Že trideset let živim v Italiji in večinoma poučujem angleščino, zato vem, kako težko je med urami konverzacije sprožiti živahno debato. Vprašanja, ki se nanašajo na splošne družbene pojave, vsaj tako jih sama dojemam, se izkažejo za preveč osebna in ne ponujajo dobrih izhodišč za klepet. Kadar vprašam, denimo: “Zakaj v Italiji vse več mladih vse dalj časa živi pri starših?” se odgovor po navadi glasi: “Pojma nimamo.” Ali pa: “Tako pač je.”

Moje zanimanje za slovensko identiteto najverjetneje izvira iz dejstva, da sem odrasčala v Ameriki. Tam predstavniki manjšin oznaki Američan dodajo pridevnik, ki razkriva njihov izvor: afriški Američan, italijanski Američan, poljski Američan, azijski Američan, bližnjevzhodni Američan itn.

Z leti sem doumela, da imajo tržaški Slovenci, ki v Italiji tvorijo etnično in jezikovno manjšino, povsem svojo zgodbo. Že od nekdaj se vztrajno trudijo, da bi znotraj prevladujoče skupnosti ohranili svojo kulturo, jezik in običaje. Kadar koli beseda nanese na slovensko skupnost, ki je živela

v Trstu, ko je bilo to pristaniško mesto še del Avstrije, se v pogovor prikrade nostalgija. V času, ko je bila etnična in verska raznolikost nekaj povsem običajnega in je bilo dela v izobilju, je slovensko prebivalstvo doživelo pravi razcvet.

Z vzponom fašizma Slovenci niso več smeli govoriti maternega jezika, s čimer je bil njihovi skupnosti odvzet temeljni element identifikacije. Med drugo svetovno vojno so se zvrstili številni boleči dogodki, v katerih so Italijani in Slovenci stali na nasprotnih bregovih, o čemer se v mestu še danes nenehno govori. Domačini se med pogovorom konfliktom sicer izogibajo, kljub temu pa ne manjka sovražno nastrojenih pripomb in žaljivih besed. Ko je bila skoraj deset let po koncu vojne meja med Italijo in Jugoslavijo slednjič le določena in so se tržaški Slovenci znašli na italijanski strani, se je bolj poudarjalo tisto, kar ti dve skupnosti razdvaja, kakor tisto, kar ju povezuje.

Tako v Italiji kot v Sloveniji (oziroma nekdanji Jugoslaviji) je vlada ustanovila šole za narodno manjšino. Danes te še vedno delujejo, nekatere tudi v moji neposredni bližini.

Živim v bližini Opčin, naselja nad Trstom, le nekaj kilometrov od meje s Slovenijo, in sicer v enem od nekdanjih železničarskih domov, ki so bili že dolgo nazaj preurejeni v zasebna stanovanja. Dve zgradbi so postavile Italijanske železnice, ena je precej starejša, še iz časov avstrijskega cesarstva. Zgrajena je iz velikih sivkasto belih granitnih kamnov, italijanski pa sta iz rdeče opeke. Svojčas so njuni pročelji tik pod streho krasili pozlačeni spiralni okraski; fragmenti slednjih so danes komaj opazni, a še vedno pričajo o želji po lepem. Vse tri zgradbe imajo skupno zelenico oziroma parkirišče in tvorijo majhno sosesko. Do središča Opčin je treba pešaćiti kar nekaj časa, pa tudi avtobusne povezave niso najboljše, tako da ima človek občutek, da živi na podeželju, čeprav ga od središča Trsta loči le petnajst ali dvajset minut vožnje z avtomobilom.

Na pročelju ene od italijanskih stavb je z odločnimi črkami napisano *TU JE JUGOSLAVIJA*. Očitno je, da so napis poskusili spraskati, najverjetneje po vojni, ko je bila določena mejna črta. Nad vhodnimi vrati v obe italijanski zgradbi je mogoče opaziti sledi že davno odstranjenih spominskih plošč, posvečenih fašizmu. V gozdičku ob cesti samevata vojna bunkerja. Zlahka si predstavljam nenehne spopade za nadzor v bližini speljane železniške proge, ki je Avstrijo svojčas povezovala z Orient Expressom.

Ob glavni cesti skozi Opčine stojita najbolj priljubljena lokala. Na eni strani je italijanski, na drugi slovenski. V italijanskem v času "veselih uric" strežejo zelo izbrane jedi. V slovenskem je pijača cenejša. V italijanskem si lahko privoščite vina odlične kakovosti, okusno pecivo in domač sladoled. Slovenski lokal je povezan s prosvetnim domom in prostori slovenskih društev oziroma organizacij. Na italijanski strani so mize pred lokalom. Na slovenski so večinoma zadaj na dvorišču. V obeh vrtijo veliko preglasno glasbo. Rivalstva med baroma ni opaziti, saj je zelo jasno, kje boš koga srečal in v katerem jeziku boš govoril. Ločuje ju prometna glavna cesta, kar se zdi povsem na mestu. Z ene strani zlahka vidiš na drugo, a zaradi živahnega prometa prečkanje zahteva kar nekaj časa in pozornosti.

Za vogalom stoji srednja šola, leva stran je namenjena slovenskim dijakom, desna italijanskim. V šolo vodita dva vhoda, čeprav stavba ni razdeljena na dva dela. Parkirišče in dvorišče sta skupna. Celoten kompleks je obdan z enako kovinsko ograjo. Toda pouk je organiziran tako, da se dijaki nikoli ne srečajo, saj nimajo stikov ne pred začetkom pouka, ne po koncu, ne med odmori. Slovenske in italijanske strani v tem primeru ne ločuje ne meja ne cesta, a prav zato je ločnica med njima še bolj izrazita.

Kar nekaj časa potrebujem, da dojamem tukajšnje razmere – najverjetneje zato, ker sem vajena vseprežemajočega ameriškega razmišljanja, da smo ZDA velik osamljen otok –, in sicer da živim v povojni coni.

/.../

3.

Z leti izvem več o Slovencih na tržaškem Krasu.

V številnih bližnjih vasicah živijo mnogi predstavniki slovenske skupnosti. Med vožnjo po Krasu se ne moreš izogniti ovinkom, ob katerih se dvigujejo na videz zaprte hiše, za kar sčasoma le odkrijem pojasnilo. Takšnemu tipu gradnje pravim "obrnjena *piazza*". Kot nekdo, ki se skozi vas zgolj pelje, največkrat vidim le *hrbte* stavb. Cestice se vijejo ob obodih hiš, pred katerimi stojijo majhna dvorišča, okoli njih pa se v nekakšnem krogu niza troje, četvero ali petero domačij, vključno s prizidki, v katerih so bili včasih hlevi, kašče itn. Pred hišami so tudi vrtnički, do teh skupnih prostorov pa običajno vodi le en dovoz oziroma iz kraškega kamna lično oblikovana kaluna. Hiše so največkrat enonadstropne, z gankom v prvem nadstropju, takšna zasnova domačij pa omogoča *vertikalno* interakcijo.

“Odlična ideja,” si rečem. “Varna enklava za družine in sosede hkrati.” Občudujem “skrivnost-nost” teh zavarovanih prostorov. Če nisi pozoren in nimaš oči na pecljih, jih sploh *ne opaziš*. Stavbe so zgrajene vsem na oči, tisto, kar pa se res dogaja v njihovem zavetju, je očem, ki ne znajo gledati na pravi način, skrito.

Očarajo me tudi kraške strehe, nekatere zelo lepo ohranjene. Kamen, ki ga videvam vsepovsod po planoti, domačini očitno sklešejo v skrile, nato pa te z občudovanja vredno spretnostjo polagajo po ostrešju kakor keramične ploščice, da dobijo prekrasno, docela geometrično oblikovano nagnjeno streho.

Ko se bliža 1. november, dan spomina na mrtve, ki mu v Italiji pravijo *festa dei morti*, opazim, da je nepogrešljiv del praznika obisk spomenikov, posvečenih padlim slovenskim žrtvam. Ne uide mi intenzivnost, s katero ljudje vsako leto počastijo ta praznik: pomembno je, da so v ospredju ti, ki se žrtvujejo za obstanek skupnosti. Premišljuje o tem, kar je nekdani predsednik Obama zapisal v svoji avtobiografiji v povezavi s politično kampanjo v Čikagu na začetku svoje politične poti. Želel si je pridobiti glasove in podporo črnske skupnosti. Toda slednjič se je moral odločiti, ali naj se med kampanjo osredotoči na preteklo trpljenje, ki ga je povzročil rasizem, kar bi mu nedvomno prineslo številne volilne glasove, ali na širša politična vprašanja, ki niso povezana samo z rasizmom. Zelo dobro razumem, v čem je težava. V ZDA imamo vse preveč slabih izkušenj s tem, kako *ne bi smeli* ravnati z manjšinskimi skupinami. Bolečini je treba posvetiti pozornost in jo osvetliti. A v nekem trenutku mora sama skupnost odkrito premisliti, s čim razrešuje konflikte in spodbuja enotnost, s čim pa se samo oklepa starih ran.

Opazim tudi, da Slovenci zelo radi praznujejo pust, saj naj bi pustovanje izražalo tradicionalno slovensko povezanost z zemljo. Maškare naj bi odgnale zimo in naznanile začetek pomladi in sejalne sezone. V Trstu so organizirane vsaj tri velike pavorke in vedno se jih udeleži kar opazno število pustnih vozov iz matične Slovenije. Praznovanje pusta je vedno prežeto z zabavljivim smislom za humor in burkaškimi norčijami. Očarljivo je opazovati, kako so otroci navdušeni nad vsako maskaro ne glede na to, ali je oblečena v najboljši oziroma najdražji kostum.

Za prvi maj, praznik dela, ki je v Italiji državni praznik, je celoten Kras v znamenju rdeče barve. Domnevala sem, da je rdeča povezana s komunizmom in nostalgijo po Jugoslaviji, toda pojasnili so mi, da simbolizira delavce. Komunistična zvezda je bila prazniku dodana šele pozneje. Prvi maj je v osnovi praznik dela in vseh, ki delo opravljajo – obrtnikov, zaposlenih,

kvalificiranih delavcev itn. V skladu s svojo ameriško mentaliteto bi rada odkrila vodjo, osebo, ki izstopa, določa trende, toda opozorijo me, da pri Slovencih šteje skupina in se slavi "celoto". Za prvi maj se praznuje dostojanstvo in pravice vseh delavcev.

Središče vsake slovenske vasi je prosvetni dom, ponekod imenovan tudi kulturni ali ljudski dom, v katerem proslavijo vse pomembne dogodke. Društvene prostore je mogoče najti v vsaki vasi ne glede na število prebivalcev. Namenjeni so skupnosti: v njih se domačini zbirajo, prirejajo proslave in komemoracije, nastopajo, kaj popijejo in se kratkomalo zabavajo. Kakšna krasna ideja, da ima vsak kraj svoj oder in prostor, namenjen druženju. Ne glede na pomembnost in namembnost dogodka ter talent nastopajočih je v vsaki vasi dom, v katerem so ljudje lahko skupaj.

Italijani takšnih domov nimajo; pri njih se, kot opazim, pomembni dogodki odvijajo na trgih.

/.../

5.

Naša varuška Salvezza se zdrzne, ko ji omenim, da bova oba fanta vpisala v slovensko šolo. "Pa saj smo v Italiji," mi reče. Hitro spoznam, da je najino odločitev bolje obdržati zase. "Mama Američanka, oče iz osrednje Italije, iz Umbrije. Če ta dva nista zmešana," se pogosto odzovejo Slovenci in Tržačani.

Nama, no, morda je bolje, da rečem *meni*, se zdi zamisel, da bosta sinova obiskovala slovenske šole, privlačna; lahko se bosta naučila še tretjega jezika. Možu je tak inovativni pristop všeč, vendar je zbežan. "Kako jima bova pomagala pri domačih nalogah?" bi rad izvedel. "Saj ne bova razumela, kaj morata narediti."

Kot mnogi Američani tudi jaz verjamem, da je za otroke najbolje, če spoznajo, po čem se razlikujejo od staršev in v čem so jim podobni. V primerjavi z italijansko (in slovensko) ameriška kultura ni tako monolitno določena. Ja, seveda bi svoje otroke radi naučili osnovnega bontona in jim predali obče kulturno izročilo, toda življenjski stil, prehrana, geografska lokacija itn. so za nas nekaj odprtega. Pri uresničevanju ameriškega ideala nam je pomembnejše, da pustiš prosto pot ustvarjalnosti svojih otrok in daš prednost njihovim talentom in izbiram. Pri tem se ne moreš ravnati po nobenih uveljavljenih pravilih. Ne moti nas, če otrok govori jezik, ki ga mami in oči ne.

Kakor koli že, takšna je moja volja in ni mi do poslušanja drugih. Zdi se, da sta se neomajnost in samostojnost, brez katerih se ne bi nikoli sama podala na potovanje iz ZDA v Italijo, zdaj prelili v moje materinstvo. In prav *ti* lastnosti bi rada predala sinovoma.

V vrtcu na obrazih slovenskih staršev hitro opazim izraze ponosa. Ne nazadnje prav oni nadaljujejo tradicijo, negujejo jezik in kulturo, bistvena elementa za njihovo narodnostno identifikacijo. "Una je pa iz Ljubljane," mi velikokrat omenijo druge matere, kakor da je prisotnost nekoga, ki prihaja iz *izvora* slovenskosti, nekakšen častni znak. Odleže mi, ko ugotovim, da vse druge matere govorijo italijansko in da je s tem določena naša *lingua franca*.

Razmišljam o kulturni *hierarhiji*, ki se pogosto vzpostavi v manjšinskih skupnostih. Si, denimo, boljši Jud, če ..., si boljši Latino, če ... itn.? Sprašujem se, kako se ta hierarhija glasi pri Slovencih in kako je povezana z ohranjanjem slovenskega jezika. Si boljši Slovenec, če govoriš z ljubljanskim naglasom?

Pravzaprav me vse to spomni na Italijane in na njihovo jezikovno hierarhijo. Ne vem kolikokrat so me Italijani z različnih koncev Italije vprašali, ali mi je žal, da ne govorim z britanskim naglasom, kakor da bi bila višje v *piramidi* angleško govorečih, če bi besede izgovarjala drugače. Ko jim povem, da se večina Američanom na to sploh ne ozira, se mi zdi, da mi le redkokdo verjame.

V Italiji morda ne gojijo močnega občutka narodne pripadnosti, imajo pa zelo jasne nazore o oliki in vrednotah. Njihovi pogledi na higieno, vzgojo, izbrano govorico, na to, kako, kaj in kdaj jesti, kako se vesti ob določenih priložnostih itn., so dokaj strogo določeni. Vse odkar sem prišla v Italijo, se čudim številnim nenapisanim pravilom vedenja in morale, ki se neprekinjeno prenašajo iz roda v rod, ne da bi o njih kdo podvomil.

V vrtcu zagledam deklici, ki sta si neverjetni podobni. "Sta dvojčici?" vprašam druge matere. "Ne, sestrični, rojeni skoraj na isti dan." Ko ju še nekaj tednov opazujem, ugotovim, da se njuni starši nikoli ne pogovarjajo. "Očeta sta brata," mi omeni mama Federicovega prijatelja. Hitro dojamem, da je ena od soprog iz tega ledenega družinskega prizora ženska, ki sem ji dala vzdevek "Gospa Ljubljana", saj so me tolikokrat opozorili na njen izvor. Sprašujem se, ali razdor nekoliko pogloblja tudi slovenska kulturna hierarhija oziroma kanček snobovstva.

Ko vse bolj navezujemo stike s slovensko skupnostjo, doživimo kar nekaj prijetnih presenečenj. Prvo je povezano z glasbo. Fanta, ki hodita v slovensko šolo, se lahko vpišeta v Glasbeno matico, slovensko glasbeno

šolo odličnega slovesa. Vsak teden so organizirani učne ure inštrumenta, glasbene teorije in kompozicije, govorilne ure ter seveda koncerti – vse v slovenskem jeziku. Opazim, da je v slovenski skupnosti dobrodošel kdor koli, kadar koli, pri kateri koli starosti, da si le želi nastopati. Pred vsakim koncertom natisnejo program, v katerem so skrbno predstavljeni vsi izvajalci in skladbe. V istem večeru lahko nastopi samo en glasbenik, lahko pa se jih zvrsti tudi do petinštirideset. Svoj talent, ne glede na nivo znanja, lahko predstavi prav vsak.

Le stežka se naučim prihajati dovolj zgoraj. Ko Slovenci rečejo, da se dogodek začne, denimo, ob 19.30, to v resnici pomeni, da so vsi na svojem mestu že pet minut prej. Sami pogosto prihitimo v dvorano tik pred zdajci, in ker smo zadnji, so vse oči uprte v nas.

Velikokrat se zgodi, da so nastopi učencev zgolj in samo v slovenskem jeziku, in z možem nama ne preostane drugega, kot da uživava ob poslušanju glasbe in opazovanju kostumografije. Mauro z zanimanjem spremlja predstave in še vedno podpira mojo odločitev, a njegova zbežanost je iz dneva v dan opaznejša. Sama se ne zmenim za njegove dvome in vztrajam pri svojem. “Je že prav tako,” se prepričujem in za sabo povlečem vso družino. (Po vztrajnosti se najbrž lahko kosam s celotno slovensko skupnostjo!)

Mojo pozornost vzbudijo tudi pogosti literarni večeri. Fanta morata vsak teden kaj prebrati, saj je šola vključena v bralno značko. Gre za nekakšen bralni klub, ki otroke spodbuja, naj si beležijo prebrane knjige in njihovo vsebino ter odgovorijo na vprašanja, kot denimo “Kdo pripoveduje zgodbo?” ali “Nariši ga ali jo.” Čudim se ustvarjalni pronicljivosti takšnih tipičnih vprašanj. “Ja, treba je vedeti, kdo pripoveduje zgodbo in kako on ali ona zgleda,” premlevam. “Občutek za perspektivo je pomembna stvar, pa že.”

Opazujem fanta, kako se imata tako za Slovenca kot za Italijana in Američana; v naš dom začne pronicati okoliška kultura in slovenska perspektiva postane del naše družine. Priča smo posebni kulturni izkušnji: jezik ima v njej posebno vlogo, kar pa me res prevzame, je miselnost – disciplinirana, stoična, s poudarkom na integriteti in podpori skupnosti.

/.../

7.

Federico začne obiskovati italijansko srednjo šolo in dobi nove sošolce. Izberemo šolo z dobrim glasbenim programom. Zgroženi ugotovimo, da v italijanskih šolah tako rekoč ne poučujejo slovenščine kot drugega jezika.

Izbiramo lahko samo med francoščino, nemščino in angleščino (na višji stopnji). Federico govori slovensko zvečer, ko se druži z glasbenimi in športnimi prijatelji. Opazujem ga, kako začenja zaznavati predsodke, ki jih skupnosti gojita druga do druge.

Naslednje leto se v isto italijansko srednjo šolo vpiše tudi mlajši sin in takoj zboli za mononukleozo, a mu napačno diagnosticirajo vnetje žrela zaradi okužbe s streptokokom. Žal mu zaradi jemanja napačnih zdravil koža poškrlati. Že prvi dan pouka me pokličejo iz tajništva, naj pridem po sina. Gilbert se znajde v stiski, iz katere se sam ne zna izkupati. Njegova zadrega je namreč še toliko večja, ker knjižne italijanščine pravzaprav ne obvlada.

Med okrevanjem doma začne končno tekoče govoriti angleško. Že njegovi prvi angleški monologi razkrijejo, da ima smisel za pripovedovanje grozljivih zgodb, ki jih začini z domiselnimi onomatopoetičnimi izrazi. N drobno mi pripoveduje strašljive dogodivščine in pustolovščine v mojem maternem jeziku, jaz pa ga poskušam nonšalantno poslušati. "Izvirna raba jezika, sin," mu zamrmram in se sprašujem, kam nas bo ta nova jezikovna faza pripeljala.

Prav tisti dan, ko se vrne v šolo, pišejo pri italijanščini spis. Izbirajo lahko med tremi temami: 1. Opiši svoje poletne počitnice, 2. Opiši svoj najljubši šolski predmet in 3. Opiši, kaj vidiš, ko se pogledaš v ogledalo. Gilbert, ki ima bujno domišljijo in ga ne zanima prav nič, kar je povezano s šolo, se odloči za tretjo možnost, a jo nekoliko spremeni: Kaj vidiš, ko pogledaš skozi okno. Njegova jezikovna stiska pride na dan, ko dvigne roko in vpraša, kako se v italijanščini pravilno napiše beseda "masaker". Učiteljica italijanščine/zgodovine/geografije¹ obupano vije roke: "Kaj pa naj naredim z vašim sinom?"

Fanta sicer med rednimi učnimi urami inštrumenta še vedno uporablja slovenščino, a jo vedno bolj izpodriva italijanščina. Sama opažam prednosti in slabosti njenega novega načina šolanja. Preseneti me, da ne obstaja šolska smer, ki bi upoštevala znanje obeh jezikov. Italijani nam običajno rečejo: "Njuna italijanščina ima hude pomanjkljivosti." Slovenci pa: "Kakšna škoda, da sta hodila samo v slovensko osnovno šolo." Spoznam, da zgodnje učenje več kot enega jezika pomeni, da je nekaj treba žrtvovati in da morda ne bomo popolnoma obvladali nobenega jezika. Znova razmišljam o globokih ranah, ki sta jih na tem območju za sabo pustila fašizem

¹ V italijanskih šolah je učiteljica italijanščine po navadi tudi učiteljica zgodovine in geografije (op. prev.).

in druga svetovna vojna, ter o tem, kako še zdaj ne znamo ceniti prednosti jezikovno mešanih območij.

/.../

8.

“Je lastnik Slovenec?” vpraša neki tuji gost med čudovitim vodenim ogledom termalnega zdravilišča v Sloveniji dobro uro vožnje od našega doma. Kot zdraviliški gosti z veseljem prisluhnemo zgodbi o prenovi toplic in skupaj z drugimi obiskovalci odkrivamo bližnjo okolico. Angleško govoreči vodič, sicer zaposlen v termah, se namuzne. “Lastnik ni Slovenec. Po vseh letih socializma je v Sloveniji še vedno težko najti ljudi z vodstvenimi sposobnostmi. Slovenci znamo delati, ne znamo pa ravno najbolje upravljati podjetij.”

“Hm,” pomislim sama pri sebi, “med lastnosti, s katerimi rada opišem skupnost tržaških Slovencev, ne sodi le ‘stoičnost’, ampak tudi ‘podjetnost’.” Skoraj se ne spomnim razreda, v katerem sem odrasle poučevala angleščino, da ne bi v njem sedel vsaj en lastnika podjetja ali vodilni menedžer.

Dvignem roko in omenim, da prihajamo iz Trsta, mesta, v katerem biva slovenska skupnost. Mlad vodič je slišal za mesto, ne pa tudi za tamkajšnje slovenske prebivalce. “Čudno,” pomislim, “Trst ni daleč, pa se tako malo ve o Slovencih, ki v njem živijo.”

/.../

9.

Še naprej poučujem angleščino. Pokličejo me z openskega Sklada Mitja Čuka, da bi izvajala tečaje za slovensko skupnost, ker učiteljica iz Ljubljane nenadoma ne more več prihajati. “Pa saj ne govorim slovensko,” nasprotujem direktorici, saj me skrbi, da moja izobrazba ne bo ustrezala zahtevanim standardom. “Nič zato,” mi odvrne.

Angleščino poučujem na vseh zahtevnostnih stopnjah in vse starostne skupine. Med slušatelji so upokojenci, učitelji, univerzitetni profesorji, otroci, najstniki, poslovneži, gospodinje. Opazim, da se za tečaje zanima veliko ljudi. Zanje znanje angleščine ni nekakšno nujno zlo, ki bi jim tlakovalo pot do novih priložnosti, niti se jim ne zdi, da angleščina vdira v njihov materni jezik, kot imajo občutek Francozi.

Sčasoma se opogumim in z najstniki načnem vprašanje, kako občutijo "slovenskost". "Sama se imam za Američanko zaradi svojih stališč, neposrednosti, pustolovskega duha, nazorov, kaj je prav in kaj narobe," uvodoma pojasnim. "Te značilnosti mi velikokrat pridejo na misel, kadar se opredelim za Američanko. Zaradi česa ste pa vi Slovenci?" poizvem. Odgovor je vedno enak: "Ker govorimo slovensko." Pika.

Pomislim, da v Trstu živim že toliko let, da so otroci, ki so s sinovoma hodili v vrtec, odrasli v polnoletne najstnike, ki jih zdaj poučujem. Ti mladi odrasli ne želijo zatajiti slovenskih korenin in si na vse pretege prizadevajo, da bi v svojem življenju izpolnili vsaj nekatera starševska pričakovanja, kako ohranjati slovenskost. "Zaradi česa ste Slovenci?" jih vprašam, ne da bi se sploh potrudila omiliti svojo neposrednost. "Ker govorimo slovensko," mi (vnovič) odgovorijo.

Preseneča me, da v našem pogovoru ne pride na dan nič novega, četudi je medtem odrasla generacija otrok. "Jezik kot temelj narodne identitete," na glas premlevam njihov odgovor. "Ampak saj govorite tudi italijansko," jim odvrnem. Rada bi dodala tudi, da nenazadnje v tem trenutku govorimo tudi angleško. Toda pred mano so le brezizrazni obrazi. Mladi, ki nimajo kaj pripomniti. Ki ne kažejo zanimanja. Neham spraševati.

"Kako si zamišljate svoje življenje v prihodnosti?" podrezam najstnike med uro konverzacije nekaj tednov pozneje, ko znova poskušam načeti pogovor o socioloških vprašanjih. Večina omeni poroko in življenje na vasi, pogosti vrednoti v slovenski skupnosti, ki želi ostati povezana z naravo in naravnim načinom življenja. Topel kamin, ljubeč zakonec, otroci, družinsko življenje. Pa vendar, mladim je zelo pomemben tudi študijski uspeh. Zaradi njihove iskrenosti in želje, da bi bilo tako njim kot njihovim družinam v življenju lepo, mi je toplo pri srcu.

Svojim slušateljem pogosto rečem: "Ne muči me domotožje, najbrž zato, ker ste me vsi vi tako lepo sprejeli v svoje življenje." Vedno me pozorno poslušajo in si poskušajo zamisliti življenje zunaj tržaškega Krasa, a vendar blizu svoje skupnosti. "Katero pot izbrati?" jih spodbujam k razmisleku. "Ta dilema je lahko zelo koristna. Vse je še odprto, če si to želite."

/.../

10.

Med urami konverzacije z odraslimi slovenskimi slušatelji velikokrat omenjamo zatiranje, ki so ga povzročili fašistični zakoni. Iz tečajnikov seva

ponos, da jim vsem nevšečnostim navkljub le uspeva ohranjati jezik in kulturo. Sami pri sebi so si povsem na jasnem:

Tu smo.

Nismo pozabili.

Znamo ohranjati skupnost.

Skupaj smo močni.

Z zanimanjem opazujem slušateljice, ki poučujejo v slovenskih šolah. Dobro se zavedajo, da je treba šole čuvati kot zaklad, četudi število vpisanih učencev počasi upada. "A ni žalostno," mi rečejo, ko se razgovorijo o razmerah v šoli, "učence moram nenehno opozarjati, naj govorijo slovensko. Med odmori se pogovarjajo v italijanščini."

Kraške ohceti, prireditve, na katero je slovenska skupnost izredno ponosna, ne prirejajo več vsaki dve leti. Praznik obuja star poročni običaj, v njegovem ospredju je par, ki se poroči pred celotno skupnostjo. Praznovanje je zelo priljubljeno, domačinom veliko pomeni in je dobro obiskano. Toda stroški izvedbe niso majhni, mladoporočenca se morata odpovedati zasebnosti, v organizacijo je treba vložiti veliko dela. In tako je razmik med posamičnimi ohcetmi vse daljši.

Večina slovenskih staršev se zaveda, da njihovi otroci še ne poznajo življenja tako dobro kot ga sami, in podpira nove priložnosti, ki se otrokom ponujajo, da potujejo, govorijo tuje jezike, študirajo, imajo svoje sanje. "Mladi naj imajo pri izbiri proste roke," pravijo. Vse več staršev otrokom omogoči, da gredo študirat ali se učit jezika daleč stran od Trsta in Slovenije. Z njimi govorijo slovensko, a zlagoma sprejemajo možnost, da se v naslednji generaciji jezik ne bo več ohranil. "Naša skupnost zna biti kar rigidna," mi med sprehodom potoži prijateljica. "Zmeraj imam občutek, da me ljudje opazujejo in sodijo. Ne čutim potrebe, da bi moji otroci ostali tu. Ne glede na to, kaj se bojo odločili, mi bo prav."

Drugi komentari razkrivajo nasprotno. "Oh, ta hiša stoji na zemlji, ki je že od nekdaj slovenska, zato lastnika čakata na slovenskega kupca." Ali pa: "Starejša hči živi za vogalom, v nonini hiši. Mlajši pa bomo pomagali kupiti hišo čez cesto."

"Kdove," si rečem med vožnjo z dela, "ali moji slušatelji slutijo, da me spominjajo na Kras, ko pa so tako neustrašni, vztrajni in odločni?" Sama pri sebi se nasmehnem: "Kjer sem sprva videla zadržanost, zdaj uziram veliko ljubeznivost in lepoto. Nič drugače ni z mojim bivanjem na Krasu."

Med dopoldanskim sprehodom premišljujem o svoji razširjeni družini. "O kakem klanu okoli sebe bi težko govorila," razpredam. "V bližini nimam nobenih sorodnikov, nobenih sošolcev, nobenih krajev, ki so mi bili v otroštvu ljubi." A ko z leti opuščam potrebo, da bi se oklepala samo, denimo, krvnega sorodstva, opažam, da se avtomatično čutim bliže tem, ki so okoli mene. "Če to ni paradoks," odzvanja v meni. "Manj ko se boš stvari oklepala, bolj se te bo vse oklepalo."

"Vsaka skupnost," me prešine, "deluje kot nihalo. Dogovoriti se mora o skupnih pravilih in nazorih. Šele potem se lahko pojavijo težnje nekaterih članov, da opustijo vnaprej določene nazore oziroma ideje, preostali pa se morajo sprijazniti z izbirami, ki ne spoštujejo tradicije."

Nenadoma moj psiček Ben skoči naprej in me potegne za sabo. Opazil je črička in zdaj še sam poskakuje kakor čriček. Glasno se nasmejim njegove-mu posnemanju in pomislim, kako nas mika početi to, kar počnejo drugi.

11.

Sčasoma mi tržaški Slovenci zaupajo, kaj vse jih je doletelo v Sloveniji:

"Hčerkin profesor, ki predava na slovenski univerzi, ne ve, da imamo Slovenci v Trstu svoje šole."

"Ko v Sloveniji govorim slovensko, me sogovorniki pogosto čudno gledajo, češ da kot tujec tako dobro govorim slovensko."

"Ko pozdravim po slovensko in rečem 'Dobro jutro' ali 'Dober dan', mi odzdravijo '*Buon giorno*', ker mislijo, da sem Italijan!"

"Slovenci iz Ljubljane uporabljajo toliko angleških besed, da jih včasih sploh ne razumem. Tu na italijanski strani meji se toliko časa trudimo, da bi ohranili slovenski jezik, v Ljubljani pa je vse bolj preplavljen z angleškimi besedami."

Opazujem svoje slovenske slušatelje, kako se trudijo obdržati matično domovino na vodilnem položaju, a kaj ko njihovi "kompasi" nekako ne delujejo več kot včasih. "Težava je v tem, da nimamo svoje dežele," mi zaupa tečajnica, ki živi v bližini. Njena hiša stoji zraven očetove, na drugi strani ulice živi njen brat, za vogalom sin. "Pa saj je država po imenu S-L-O-V-E-N-I-J-A na drugi strani hriba," jo opozorim.

Njena izjava me preseneti, a občutke, ki so jo porodili, lahko razumem. Slovenska skupnost v Trstu se zelo trudi, da bi ohranila svojo kulturo. Zdi se ji, kakor da opazuje matično ladjo, ki bo vsak hip odplula, njih pa pustila na obali, same in z zakladom, ki ga morajo čuvati. Čeprav njeni

člani govorijo slovensko z italijanskim naglasom in v krajevnem narečju, globoko spoštujejo materni jezik v vsej njegovi čistosti.

/.../

12.

Ko v Ameriki umre moj oče, se odločim, da bom prekopala del dvorišča pred našimi stanovanjskimi zgradbami. Vsako dopoldne ure in ure čistim zelenico, preraslo z bršljanom, odstranjujem na stotine večjih in manjših kamnov. Mauro pobere večje kamne, ki sem jih nagrmadila na sredo zele-nice, in jih skrbno prerazporedi, tako da oblikuje novo gredico in kotiček za počitek. Na sredo postaviva klopco, okoli pa zasadiva cvetje.

Kotiček poimenujem Tihi dom, kar v slovenščini, kot mi povedo moji starejši slušatelji, pomeni "kraj počitka". Beseda "dom" ima enak pomen kakor angleška beseda "*home*" in ne označuje le fizične lokacije, marveč tudi kraj, kjer je naše srce. Beseda "tihi" govori o tišini oziroma globokem miru. Z mirom, ki ga odkrivam v sebi pa tudi v kraški pokrajini vsenaokoli mene, posvetim Tihi dom očetu in vsem, ki prihajajo sem.

Le nekaj dni pozneje opazim, da na klopci v Tihem domu sedi skupinica mladih fantov. Najvišji je sin naših sosedov. Zdi se, da je priredil zabavo za rojstni dan. "Če ni ta mladenič krasen! Noče živeti v senci svojih staršev in ga prav nič ne moti, da se s prijatelji zabava sredi dvorišča," v mislih zašepečem svojemu očetu. "Ustvarili smo nov skupnostni prostor!"

Izbrala in prevedla Breda Biščak

Celotno besedilo bo v kratkem izšlo v knjigi Trieste: Uno sguardo intimverso pri italijanski založbi Cosmo Iannone Editore.

Katarina Majerhold

Biti srečni in v odsotnosti bolečine ni dolgočasno

Ali si znamo zamisliti mišljenje, čustvovanje in delovanje, ki je drugačno od tistega, ki smo ga 'podedovali' od velikih mislecev tako imenovane osne dobe, dobe *anthroposa* (človeka), in ki tega ne postavlja v središče ter nad ostala bitja, ampak v soglasje z ostalimi bitji na planetu in s planetom Zemlja?¹ Ali si znamo predstavljati življenje, v katerem igrajo najpomembnejšo vlogo misli in čustva, kot so ateizem, razum, sreča, igrivost in mir, ne da bi se nam to hkrati zdelo dolgočasno, osladno in otročje v nasprotju z mišljenjem in čustvovanjem, ki je usmerjeno k trpljenju, statusu, *agonu* (tekmovalnosti), *potlaču* (prekašanju) in s tem k jezi, nasilju in povračilu?

¹Spomnim se zanimive razprave o globoki ekologiji knjige Arne Naessa *Deep Ecology* (1997), kjer se postavi vprašanje, do kod sežejo pravice živali in narave ter sožitje človeka z naravo. Tako se v tem smislu postavi vprašanje, kako se odzvati, če se v človeku namnožijo virusi in bakterije? Če odgovorim v prvi osebi ednine, bi si z znanostjo in tehnologijo prizadevala vzpostaviti ponovno ravnotežje v svojem telesu, da bo ta še vedno v dinamičnem ravnovesnem sožitju. Globoka ekologija namreč trdi, da imamo vsi enakopravne pravice, torej je v tem smislu ponovna vzpostavitev ravnotežja primeren odgovor. Če v primeru naravnih sprememb opazimo, da zaradi suše ni primerno graditi novih hidroelektrarn, gre tudi za globoko ekologijo, saj izpostavljamo pravico narave do ohranjanja njenega ravnotežja.

1. "Izvor in cilj zgodovine je naslov slavne knjige, v kateri Karl Jaspers razvija koncept 'osne dobe' [Axial Age]" in s čimer je Jaspers "... meril na obdobje med 800 in 200 pred našim štetjem, v katerem so v Evraziji doživeli vzpon Konfucij, Lao-Tze, Buda, Zoroaster, veliki hebrejski preroki, grški pesniki, zgodovinarji in filozofi. V tem obdobju je nastal 'človek' (*anthropos* op. p.), kakršnega poznamo danes" (Danewski in Castro, 2022: 75). Tako na prvi strani svojega članka "Preteklost šele pride" zapišeta Eduardo Viveiros de Castro in Deborah Danewski. Osne kulture so postopoma absorbirale vse pred- ali izvenosne kulture, ki so na ta račun izginjale. To avtorja podkrepita z navedbo Roberta N. Bellaha, enega od zgodovinarjev kulture, ki je prevzel Jaspersovo tezo: "Tako Jaspers kot Momigliano trdita, da so figure osne dobe – Konfucij, Buda, hebrejski preroki, grški filozofi – za nas tako žive, tako sodobne kakor nobena predhodna figura. Naš kulturni svet in velike tradicije, ki nas še vedno opredeljujejo na številne načine, izvirajo iz osne dobe" (Bellah v Danewski in Castro, 2022: 77).

A vendar se nekateri avtorji in avtorice, kakor smo Castro in Danewski, jaz in Bruno Latour, strinjamo, ko ta zapiše, da "ni večjega intelektualnega kriminala, kakor da opremljeni z orodji pretekle dobe naslavljamo izzive sedanjosti" (Latour, v Castro in Danewski, 2022: 76) in nadaljuje: "Bralcem predstavljamo naslednjo hipotezo: pojav in popularizacija pojma antropocena iz prvega desetletja 21. stoletja razkrivata dokončno zastarelost teološko-filozofske opreme kot zapuščine osne dobe" (ibid. 77). Avtorja opredelita nastanek osne dobe z nekaterimi tipičnimi izrazi, ki opredeljujejo "skupni temelj vseh 'osnih' premikov", kot so: "korak v univerzalnost"; "doba transcendence"; "kritično, reflektirano spraševanje o dejanskem in nova vizija tega, kar je onkraj" (B. Schwartz); "prehod iz imanence v transcendenço" (M. Gauchet) (ibid.).

2. Zakaj se strinjam z omenjenima avtorjema? Po mojem mnenju sta za mislece osne dobe temeljni dve značilnosti, ki sta še danes priljubljeni, a tudi zgrešeni: i) zamisel o t. i. prebujenju in zamisel o trpljenju kot življenju in ii) zamisel o transcendenci ali ascendiranju. O slednjem dobro razložita tudi Castro in Danewski, zato se bom vnovič ozrla po citat ali dva iz njunega članka. "Veliki atraktor te ideološke konstelacije je seveda 'transcendenca', ideja, ki je izumila svoj lastni antipod – 'imanenco' ... Kar zaznamuje človeško zgodovino od osne dobe naprej, je pojav transcendence kot nadčutne in/ali inteligibilne razsežnosti, ki razkriva višjo, nevidno Resnico z osebno (Bog abrahamskih religij) ali neosebno (Parmenidova bit, moderna narava) esenco. V nekaterih različicah osne revolucije je transcendenca prevzela formo in red časa – kot v primeru krščanstva

in njegovih številnih sodobnih filozofskih dedičev – do te mere, da je prostor obravnavan kot poganska (torej neresnična) razsežnost *par excellence*: 'Resnica prostora je čas.' (Hegel)". Prav tako trdita, da čeprav se transcendenca pojavi kot neki 'vrhovni' pojem, ne zmore nikoli odpraviti posvetnega imanentizma kot človeške simbioze s kozmosom, ampak z njim sklene kompromis in nekakšno sintezo. "Ta sinteza se v postosnih religijah kaže v različnih oblikah; na primer, ustvarila je različne kategorije posrednikov med dvema redoma, ontološko dvoumne ali hibridne like: preroke, duhovnike, askete, filozofe, mesije. Temeljna dogma krščanstva je eden od odgovorov na potrebo po mostu, ki jo je povzročila osna disjunkcija: zemeljska in trpeča inkarnacija Boga ali Logosa, radikalna imanentizacija vrhovne transcendence" (ibid. 78).

In prav za pojav transcendence avtorja menita, da je vzrok a) v povečevanju človeka nad vsemi drugimi bitji na planetu Zemlja ter njihovem zaničevanju (spomnimo se, kako Platon in Aristotel ves čas s prezirom govorita o nižjem, t. i. animalnem delu človeškega duše, ki ga moramo krotiti z umom/logosom (to lahko zasledimo pri Platonu v delih *Država*, *Zakoni*, *Simpozij*, *Fajdon*, *Fajdros* idr. in v Aristotelovi *Metafiziki* in *Nikomahovi etiki*), ali pa kako *Stara* in *Nova zaveza* dajeta človeku kot kroni stvarstva na uporabo Zemljo in živali ipd.) ter b) zlasti človeška brezbržnost in celo zavračanje materialne in telesne dimenzije, ki je pripeljalo do kršitve pravic planeta Zemlja in živali ter seveda neenakopravnega odnosa do teh, pa do neenakopravnega odnosa med moškim (opredeljenim kot glava, nebo) in žensko (opredeljeno kot telo, zemlja) ter do sedanje okoljske krize. Če omenjeni misleci in spiritualisti ne bi s takšno zanemarljivostjo govorili o nepomembnosti tukajšnjega materialnega in telesnega obstoja v prid nekega namišljenega (nedosegljivega) onstran, bi si ljudje veliko bolj prizadevali za skrb in srečo vseh bitij na tem planetu in s pomočjo znanosti in tehnologije bi jim lahko tudi pomagali. Prav tako bi spoznali pomen povezanosti ljudi z njihovim okoljem.

iii) Večina na začetku omenjenih mislecev osne dobe opozarja na to, da so ljudje pozabili na prave vrednote, kot so poštenost, iskrenost, prijeteljstvo; da nimajo vpogleda v bit ali resnico življenja in da prebujeni živijo drugačno (bolj etično) življenje od življenja množice, pri tem pa je videti, kakor da so na neki način boljši od preostalih ljudi, saj poznajo vrhovno resnico bivanja ali božanskosti, ki jih vodi pri tem. Poglejmo si nekaj primerov prebujanja prebujenih ali razsvetljenih. "Ko njegove [Heraklitove] ostre besede pridejo do ušes soljudi, nevpadljivi predlog 'z' (*xyn*) in njegova pridevniška oblika *xynos* vedno znova odmevata

v njihovih ušesih, da bi jih prebudila iz njihove samopozabe, kaj pomeni in kako je biti-v-skupnem-z Logosom” (Murata-Soraci, 2001, spletna izdaja). In naprej: “Za Heraklita tako pomeni človeška modrost človekovo spoznanje prvobitnih vezi medsebojnega odnosa v vsakodnevnih govorih in dejanjih z budnim poslušom za tiho privlačnost jezika znotraj in zunaj posameznikove subjektivnosti (Fr. B50)” (ibid.). Tudi Konfucij omenja budnega človeka – to je “oseba, ki svoje vsakdanje življenje vodi spontano v popolni usklajenosti z zapovedmi Nebeške poti ter zapovedmi kulturnih norm in običajev. Konfucij takšno osebo imenuje ‘gospod’ (君子). /.../ Pa vendar so elegantne poteze lahkotnega delovanja (wu-wei 無為) in budnosti, ki jih nosi gospod ...” In naprej: “Srce človeškosti je videti kot neizmerna odmevna komora. Ker lahko lik za spoštovanje beremo kot ‘podoba’ (女) srca (心) človeškosti, budno obiskovanje pred nebesnim obokom in prisluškovanje samoumevnim glasovom nešteti bitij človeku omogoča, da je v neposrednem stiku s stvarmi samimi” (ibid.). In seveda tudi Siddhartha, za katerega lahko takoj na začetku knjige na *Pragu prebujanja* (2022) preberemo: “Siddhartha Gavatama (ok. 560–480 pr. n. št.), začetnik budizma, po prebujenju znan kot Buddha, tj. razsvetljeni oziroma prebujeni /.../ Siddharthovo življenje vse od rojstva do končnega prebujanja in s tem osvoboditve *nibbane* oziroma *nirvane* (pal. *nibbāna*, skrt. *Nirvāṇa*) /.../ neposredno začrtajo izid dogodkov in upodabljajo nekakšno popotovanje skozi življenje modreca vse do končnega prebujanja” (Petek, 2022, 19). Moram reči, da metafore o prebujenosti ali razsvetljenosti ne razumem najbolje. Zakaj neki bi morala končna nepopolna minljiva bitja, ki si želijo svoje življenje (pre)živeti čim bolj kakovostno in ugodno, imeti vpogled v neskončnost, neomejenost in večnost? Zakaj neki bi morala utelešena bitja imeti nekakšen metavpogled ali abstrahirati svoj vsakdan, da bi to pomenilo razsvetlitev ali osvoboditev od te utelešenosti in slednjo celo imenovati iluzija (*maja*, kakor je to poimenovano v budizmu) ter šele na tak način dobiti vpogled v neko abstraktno nadčutno celoto bivanja? Kakor denimo preberemo o iluziji v poglavju “Marpovo delovanje za blagostanje čutečih bitij in poučevanje”: “Če sanjata o tem, da sta imela sina, ki vama je umrl, bosta občutila žalost. Ampak trpela bosta zgolj zaradi smrti nekoga, ki nikoli ni bil rojen. Vajino trpljenje zaradi smrti sina ni drugačno od tega. Vse to razumita kot sanje, iluzijo in ne bodita potrta ...” (Petek, 2022: 347). Menim, da je takšna naravnost tudi razlog poudarjanja trpljenja, kar sta počela tako Buda kakor Jezus, namesto sreče, ugodja in užitkov (o čemer bom več spregovorila v nadaljevanju), kajti če iščemo in poudarjamo srečo, potem trpljenje nima takšnega pomena za naše življenje

in v tem primeru se ljudje gotovo ne bodo podali na nesmiselno pot iskanja neke izmišljene božanskosti. Prav tako se vprašajmo, s kakšnim namenom naj bi iskali popolnost in večnost ali neko izmišljeno abstraktno Idejo, vrhovno božanskost, do katere lahko pridemo le prek metode dedukcije? Bodo ljudje zaradi tega kaj bolje ali srečnejše živeli? Odgovori ljudi bodo seveda različni, nekateri bodo temu pritrdili, drugi, med tudi jaz, ne.

3. Castro in Danewski kot alternativo mislecem osne dobe ponudita misli ameridianov kot pripadnikov tistih svetov, ki so bili pred osno revolucijo in ki še vedno obstajajo v različnih delih sveta. Z vso spoštljivostjo do ameridianov in ostalih predosnih ljudstev se jaz usmerjam k ustvarjanju novih besed in novih zamisli. Ena od teh besed je, da namesto prebujenja govorim o ozaveščenosti in dogodkih, ki spodbujajo k ozaveščenosti. Jaz in moj maček (midva sva v paketu) si želiva v miru spati, a to še ne pomeni, da kot levičarka, ateistka in lezbijka nisem ozaveščena o človekovih in okoljskih pravicah in pravicah živali. Ena od zamisli je tudi zamisel o srečnih, blagih, igrivih in miroljubnih posameznikih in posameznicah, ki si prizadevajo za raznolikost in vključenost v transhumani družbi znanoosti in tehnologij v soglasju z okoljem, tj. naravo in na splošno planetom Zemljo. Seveda me bosta Castro in Danewski kritizirala, da prav znanost in tehnologija ter transhumanizem pripadajo osni dobi (da, v tem smislu imata prav), toda temeljna značilnost transhumanizma je 'evpraksofija', pojem, ki ga je skoval Paul Kurtz: "Evpraksofija je nereligiozen pogled ali svetovni nazor, ki poudarja pomen etičnega življenja in blagostanja, pri tem pa se za doseg tega cilja opira na racionalne metode, kot so logika, opazovanje in znanost (ne pa na vero, mistiko ali razodetje)" (Moore, 2013, spletna izdaja). Transhumanizem izvira iz razsvetljenskega humanizma, od tod poudarjanje napredka (njegovih možnosti uresničenja, ne njegovega fatalizma), osebne pobude pri ustvarjanju boljše prihodnosti namesto želje in molitve, ki naj jo prinesejo nadnaravne sile, poudarek na razumu, tehnologiji, znanstvenih metodah, izobraževanju, kulturi in človeški ustvarjalnosti, in ne na veri, torej transcendenci.

Transhumanizem prav tako ne priznava bioloških in genetskih meja našega telesa, ampak želi z znanostjo in tehnologijo življenje čim bolj podaljšati in izboljšati ali pa ga preoblikovati. "Če tehnologijo uporabljamo premišljeno, skrbno in drzno, lahko postanemo to, kar ne bo več ustrezalo opisu človek – lahko bi postali posthumano bitje. Postati posthumano bitje pomeni preseči meje, ki nam jih postavljajo manj zaželeni vidiki 'človeškega stanja'. Posthumanih bitij ne bodo več preganjale bolezni, staranje in neizogibna smrt (vendar se bodo zagotovo soočala z drugimi izzivi). Imela

bodo veliko večje fizične sposobnosti in svobodo oblikovanja – pogosto imenovano ‘morfološka svoboda’” (ibid.). Zaradi tehnološke izboljšave bodo transhumana bitja imela tudi veliko večje kognitivne sposobnosti in bolj rafinirana čustva (več veselja, manj jeze ali tiste spremembe, ki jih ima posameznik raje) (ibid.).

Katere so tehnologije, ki jih preferira transhumanizem? Informacijska tehnologija, računalništvo in inženiring, kognitivne in nevroznanosti, raziskave nevronske-računalniških vmesnikov, znanost o materialih, umetna inteligenca, vrsta znanosti in tehnologij, ki so vključene v regenerativno medicino in podaljševanje življenja, genski inženiring in nanotehnologija. Za pravilno razumevanje ciljev in potenciala transhumanizma je potrebna interdisciplinarna naravnost, prepletanje naravoslovnih in družboslovnih ved.

Seveda pa transhumanisti nismo naivni glede neskončnih možnosti tehnologije, pa tudi ne glede potencialnih nevarnosti zlorab le-teh. “... čeprav je transhumanizem odločno zavezan izboljšanju človekovega stanja in na splošno optimističen glede njegove izvedljivosti, ne sprejema nobenega prepričanja o neizogibnosti napredka ali poti v prihodnost brez nevarnosti in težav. Iste tehnologije, ki lahko spremenijo človeško naravo na bolje, se lahko uporabljajo tudi na načine, ki namerno ali nenamerno škodujejo ali subtilno spodkopavajo naša življenja” (ibid.). Transhumanisti ne težimo k utopiji, temveč k trajnemu napredku – neskončnemu gibanju proti cilju ekstropije. Če transhumanistični projekt uspe, potem ne bomo več trpeli muk in bede, ki že od nekdaj tarejo človeško življenje.

A hkrati to ne pomeni, da si transhumanisti ne prizadevamo za skrb za okolje in planet Zemlja in, kakor že omenjeno, si sama poleg tega prizadevam za srečnejše in miroljubnejše življenje – če sem se kaj naučila, sem se, da so najuspešnejši (ali najmočnejši) tisti, ki so najbolj prilagodljivi in se najbolje vključijo v neko okolje; srečni posamezniki in posameznice so tisti, ki so izpolnjeni/-e in zadovoljeni/-e, miroljubni/-e, pa tisti oziroma tiste, ki se poskusijo o stvareh dogovoriti z dialogom. Če menite, da to zveni preveč sladkobno, poskusite do živeti vsak dan v svetu, ki temelji na dolgi zgodovini sporov, konfliktov, tekmovalnosti in prekašanj, neizpolnjenosti, nezvestobe, tesnobe in trpljenja.

S tem ko želim srečne in miroljubne posameznice in posameznike, ki so takšni tudi v svojih odnosih, gre za prekinitev tradicije, po kateri ljudje ne znajo biti srečni, če ne trpijo oziroma, še bolj nenavadno, ljudje ne znajo ljubiti, če ne trpijo. To je kot tipično za zahodno pojmovanje ljubezni opredelil Denise de Rougemont v knjigi *Ljubezen in zahod* (1999).

“Ljubezen – strast: želeli tisto, kar nas ranjuje in v svojem triumfu uničuje, to je skrivnost, ki je zahod ni nikoli hotel priznati. (...) a zakaj hoče zahodnjak prenašati to strast, ki ga ranjuje in jo njegov razum obsoja? Zato, ker samega sebe spoznava pod krutimi udarci življenja, v trpljenju in na pragu smrti” (Rougemont, 1999: 116). Po Rougemontu obstaja globoka zveza med spoznanjem in trpljenjem, med ljubezenskim trpljenjem in bojem. Skratka, zahodnjak ljubi in trpi. Še več, zahodnjak ljubi, trpi in se prek trpljenja uči. Takšno pojmovanje pa je tipično krščansko in še bolj manihejsko ali trubadursko in shakespearjansko, če hočete. In to je res najmanj nenavadno, če ne celo nelogično, kajti nisem še srečala človeka, ki bi zase izrazil željo, da si želi trpeti in celo umreti – mar si ne želijo biti vsi srečni in dolgo živeti, oboje pa še zlasti velja, če so v srečni zvezi? Zanimivo je tudi mnenje sodobnih avtorjev, kakršno denimo predstavlja Pascal Bruckner v knjigi *Nenehna vzhičenost, esej o prisilni sreči* (2005): “Na prvi stopnji moramo po dolgih letih zanikanja prepoznati nesrečo kot eno od temeljnih sestavin človeškega obstoja, se znova naučiti živeti z njo, da bi onemogočili njene smrtno nevarne pasti in poudarili njeno najmanj škodljivo plat. Znova ji podeliti pravico do bivanja v našem življenju, znova jo uvesti v vsakdanji jezik, to pomeni osvoboditi se nezdrave očaranosti, s katero nas mami, kadar je prikrita, to pa pomeni tudi vsebovati jo in tako integrirati” (Bruckner, 2005: 200). Morda (še) niso dovolj trpeli in doživeli dovolj nesreč ali kako? Sama sem v zadnjih dveh desetletjih, še zlasti pa v zadnjem desetletju, doživela toliko nasilja in trpljenja, slišala toliko žaljivk, doživela toliko bolečin in ponižanj mene in mojih najbližjih, da si ne želim niti enega dneva nasilja in trpljenja več. Želim si le, da smo jaz in moji najbližji srečni in mirni do konca svojih dni!

Torej kaj pomeni biti srečni in miroljubni? Najprej to pomeni odsotnost trpljenja in bolečin, pomeni pa tudi, da si prizadevamo za karakter, ki je lahkoten, blag in igriv ter se ne jemlje preveč resno, še zlasti kar zadeva lastni status in častihlepnost (tekmovalnost, uspešnost). Za razliko od antičnih in rimskih filozofov (Sokrat, Aristotel, Epikur, Seneka, Ciceron idr.) sreče, o kateri govorim in zanjo delam, ne postavljam v vednost in vrlino (vrl karakter in vrla dejanja), ampak v odsotnost trpljenja mene in zlasti mojih najbližjih ter prizadevanje za mir in ugodje. Ta sreča lahko izvira tako iz materialnosti (finančna in materialna preskrbljenost) kakor tudi iz primernih misli in občutij. Za razliko od antičnih in rimskih filozofov je moja sreča povezana in v navezavi s srečo, mirom in razcvetom mojih najbližjih. Nikakor ni moja želja in prizadevanje, da bi bila indiferentna in kot otok neomajna v svojih principih, prepričanjih, stališčih in čustvih

ter občutkih, kakor so to zagovarjali Sokrat, Ciceron ali tudi Buda (pa tudi puščavniški jogiji, jogini) ali kakor o tem piše Nussbaum, da sicer "... stoiki ponujajo dobre nasvete, razen ko nam pravijo, naj ne skrbimo za svoje ljubljene, družino in prijatelje" (ibid.: 43). Moj odgovor na trpljenje mojih najbližjih ni bil odmik od njih in pretvarjanje, da niti oni niti jaz nismo pomembni, ampak ravno nasprotno: ustvarjati bližino in sporočati, da so mi najpomembnejši. Zato sem začela ozaveščati, kako moje misli, dejanja, pretekli dogodki, čustva in vpletenost v različna razmerja vplivajo na počutje mojih najbližjih – kako in koliko prav moja prepričanja, stališča, čustva in dejanja vplivajo na njihovo trpljenje in pridodajajo k njemu. Tako sem začela delati na sami sebi, se ozaveščati z enim samim namenom: da s svojo pojavnostjo in utelešenjem, mišljenjem, občutki in čustvovanjem čim bolj blagodejno in ugodno vplivam na počutje in življenja svojih najbližjih; v središče svojega vsakdanjega življenja sem zato postavila srečo, ugodje, mir, igrivost in odsotnost trpljenja.

Glede igrivosti nam lahko Aristotelovo razmišljanje o pomenu lahkotnega in igrivega temperamenta prinaša dragoceno spoznanje. V *Retoriki* je Aristotel zapisal: "Blagi ljudje so tisti, katerih duševno stanje je nasprotno stanju jeznih ljudi: in se kaže v igri, smehu, zabavah, veselih trenutkih, uspehih, v zadovoljevanju kake potrebe in nasploh v odsotnost bolečine; pa v nebrzdanem veselju in pravem upanju" (1380b, 2–5). Kaj pa igra in smeh? Zdi se, da sta to najbolj obskurna elementa na seznamu, a sta morda prav ta dva najbolj pomenljiva. Martha Nussbaum v *Jezi in odpuščanju* pravi takole: "Najprej, kaj Aristotel misli z besedo 'igranje' (*en paidia*)? Aristotel zagotovo ne more govoriti o tekmovalnih športih, pri katerih so ljudje zelo nagnjeni k jezi (in to je osnovni element grške družbe in filozofije, ne le današnjega časa). *Paidia* tudi ne pomeni atletike, temveč neko sproščeno in igrivo dejavnost, katere primer so otroške igre (*paides*). Skupaj s smehom nam Aristotel nakazuje, kakšno podskupino iger ima v mislih. Ego, ki se igra (in *paidia* je pogosto v nasprotju s tem, kar je resno), se ne jemlje preveč resno; v takšnem stanju je ego lahkoten in omalovaževanje ne izgleda tako pomembno. Igra je tudi način obvladovanja tesnobe in nemoči ... Namesto da bi se oklepali ljudi in vztrajali, da pomirijo naše strahove, se oseba skozi igro sprosti in postane samozavestna v svetu, v katerem lahko drugim dovoli, da so takšni, kakršni so. Igra pomaga tako pri maščevalni jezi kot pri statusni jezi: za ljudi, ki se igrajo, je manj verjetno, da bodo strogo osredotočeni na svoj položaj, in je manj verjetno, da bodo potrebovali nesmiseln projekt povračila, da bi pomirili svojo tesnobo" (Nussbaum, 2016: 56). To pa pomeni tudi, da ko dosežemo uresničitev določenih želja,

ne hlepimo po še več, ampak ozavestimo zadovoljstvo ob dosegu cilja, svoji izpolnitvi, si dopustimo, da smo s tem pomirjeni, predpogoj za vse to pa je seveda, da si ne odtegujemo uresničitve temeljnih želja¹, kot so partnerstvo, prijateljstvo, temeljni osebni dohodek, kakšen hobi ali dva. To v enaki meri pomeni, da smo pošteni/-e, iskreni/-e in zvesti/-e. Kajti ko ozavestimo, da smo uresničili/-e svoje temeljne želje, imamo tudi razlog za zvestobo, iskrenost, miroljubnost in poštenost. Na tak način lahko živimo kot srečni, pomirjeni in izpolnjeni posamezniki in posameznice.

Literatura:

Aristotel (2011). *Retorika*. Ljubljana: Šola retorike.

Bruckner, Pascal (2005). *Nenehna vzhičenost, esej o prisilni sreči*. Ljubljana: Beletrina.

Castro, Eduardo Viveiros de in Danewski, Deborah (2022). "Preteklost šele pride", ČKZ št. 284, str. 75–80.

More, Max (2013). "The Philosophy of Transhumanism". <https://www.humanityplus.org/philosophy-of-transhumanism><https://www.humanityplus.org/philosophy-of-transhumanism>, pridobljeno 8. 8. 2022.

Murata-Soraci, Kimiyo (2001). "Heraclitus and Confucius on Harmony". <https://isud.typepad.com/files/murata-soraci1>, pridobljeno 8. 8. 2022.

Nussbaum, Martha (2016). *Anger and Forgiveness*. Oxford: Oxford University Press.

Petek, Nina (2022). *Na pragu prebujenja*. Ljubljana: Beletrina.

Rougmenot, Denise de (1999). *Ljubezen in zahod*. Ljubljana: založba *cf.

¹ Dobro se je spomniti, kako je nastala želja, kakor jo poznamo. Ta izvira iz trubadurskega pojmovanja ljubezni: trubadurji so si izmislili nedosegljivo damo, da so lahko po njej ves čas hrepeneli – tako deluje želja kot želja, dokler je ne izpolnimo. A še pomembnejše je ozavestiti, da si je nedosegljivo damo izmislil nekdo, ki je imel dejansko veliko žensk in ki je lahko dejansko dobil vsako žensko (če ne prostovoljno, pa na silo, saj je bilo to takrat običajno), zato si je izmislil žensko, ki je ne more imeti, saj mu drugače ženske niso bili več privlačne in si jih ni več želel. A takšna situacija je za večino ljudi v našem življenju nerealna, zato je prav, da si uresničimo temeljne želje, za to pa ni potrebno, da bi si izmišljevali neke nerealne želje, da bi na tak način ohranjali svojo željo po nekom ali nečem.

Kristina Jurkovič s

Heleno
Koder

Jurkovič: Spoštovana gospa Koder, najin pogovor poteka v času, ko se poletje počasi, ampak občutno preobraža v nov letni čas; v eseju *Četrti brat* na začetku omenite polico na vrhu stopnic svoje poletne hiše, ki je, kot pišete, priročna za odlaganje tistih knjig, ki jih morda ne boste prav kmalu vzeli v roke, a jih hkrati nočete pozabiti. Katere knjige so se na tej polici znašle ali ostajale to poletje? Se vas je kakšna knjiga dotaknila do te mere, da ste začeli pisati kaj novega? Ste odkrili kaj novega, vas je kaj starega presenetilo?

Koder: Šla sem pogledat stolpce začasno odloženih knjig, ki se mi nabirajo ali ostajajo na tisti stopniščni polici. Zaradi vašega vprašanja sem jih ob prebiranju napisov na hrbtih knjig uzrla s čisto drugačnimi očmi. Kaj le pomenijo te nenavadne združbe avtorjev, če se tam niso znašli po naključju, ampak jih je tja nameščala ena sama roka po nekakšnem ključu, ki ga pozna samo ona? Na misel mi je prišlo, da bi kakšen izurjen psihoanalitik ob pregledu teh knjig in če bi me vprašal, zakaj prav te knjige, lahko o meni izvedel več, kot sama vem. A s psihoanalitiki se nisem nikoli družila pa tudi nobena osebna stiska – in za to sem hvaležna – me ni potisnila v tako nemoč, da bi se morala zateči k njim. Ko gledam te knjige po vašem vprašanju, pa vidim, da so bile tja odložene velikokrat iz čustvenih razlogov. Da bi mi ostale blizu. Med beletristiko sta tam na primer Grossmannov

Helena Koder

Glej geslo: ljubezen in Makinov *Francoski testament*. Tam so *V četrtek ob šestih zvečer* Lucije Stepančič, nad njo Londonova *Dolina meseca* in Filipčičeva *Mojstrovka*. Ob pogledu nanjo sem se spomnila, kako sem nekoč želela posneti dokumentarec z Emilom Filipčičem in da me je na to zamisel napeljalo branje Joycea, njegov *Umetnikov mladostni portret*. Naredila sem kar soliden scenarij, ampak filma takrat nismo posneli, "ker ni denarja", čeprav je bil kraj snemanja samo kakšnih dvesto metrov oddaljen od hiše RTV. Filipčič je takrat živel v znani ljubljanski hiši, v Kozolcu, v enem od vrhnjih nadstropij. Pisal je, kot mislim, da to počne še danes, stoje: pred njim se je iz središča mesta čez pult s pisalnim strojem odpiral pogled proti vzhodu, za njim pa – stanovanja v Kozolcu so razporejena čez celo širino bloka in so v tistem času imela še odprt pogled na vzhod in zahod – pogled na zeleni Tivoli in Rožnik. Če se je zavrtel na petah, je videl "ves svet". Meni se je ta pisateljski položaj zdel vizualno zelo poveden, naravnost idealen za snemanje, da ne govorim o tem, kako idealen subjekt snemanja bi bil Filipčič sam. No, med tistimi pogovori, ko sem pripravljala scenarij in sem pisatelja nekaj trapasto spraševala o smislu pisanja in takih neodgovorljivih stvareh, me je pogledal izpod čela s tistim svojim globokim alpacinovskim pogledom in rekel: ... ja, seveda, grem v knjižnico in med hrbti poiščem napis Emil Filipčič! To! No, tega filma ni, so pa hrbti s Filipčičem v vsaki knjižnici. Tudi v moji. In ne zaradi spomina na pogovore z njim.

Če še malo nadaljujem seznam teh mojih knjig, je prav zabavno brati, ko se skupaj znajdejo tile naslovi: *Dojka* (Roman Gomez de la Serna), *Pičke* (Juan Manuel de la Prada) in *Hiša Marije Pomočnice*, Cankar, seveda. Pa blizu so še Schnitzler, Pavić in *Knjiga o Blanche in Marie*. In čisto spodaj Celeste Albert: *Gospod Proust*.

Na mojih priročnih kupih knjig z esejistiko in humanistiko so pa skupaj Marko Uršič, Slavoj Žižek in Marjan Rožanc, pa Rilkejev *Rodin* in čisto spodaj bo najbrž tam kar ostal, že dolgo nedotaknjen, Hippolyte Taine: *Filozofija umetnosti*.

Naj k temu seznamu, ki zdaj zame dobiva že kar ecovske razsežnosti in pomenljivost, dodam nekaj naslovov knjig, ki sem jih na začetku poletja potegnila iz naloženih stolpcev in odnesla dol, v spalnico, da so bliže. Te knjige od časa do časa tudi odprem in kaj preberem: Elen Maci: *Sla-doledarna Evropa*, Uroš Zupan: *Arheologija sedanjosti*, Goethe: *Italijansko popotovanje*, Nietzsche: *Vesela nauka*, Auden: *Barvarjeva dlan in drugi eseji*, Eco: *Sprehodi po pripovednih gozdovih*. In Fromm: *Človekovo srce*. To knjižico kdajpakdaj odprem iz čistega veselja in občudovanja, ker jo je nekoč davno prevedel moj brat, zdravnik raziskovalec, akademik Marjan Kordaš.

Vidim, da odgovor na vaše vprašanje nima konca. S knjigami je res tako. Zato imam ob obisku knjigarn, bukvarn in knjižnih sejmov, kamor sicer zahajam rada, mešane občutke. Po eni plati me knjige privlačijo, želim jih gledati, se jih dotikati, prebrati v njih par vrstic, kar tako, na slepo, po drugi strani me pa tudi odbijajo. Neprebrane knjige doma mi vlivajo občutek krivde. Gore knjig v knjigarnah pa v meni vzbujajo tudi občutek nemoči in lastne pomanjkljivosti, ker tega vsega pač nikoli ne bom mogla prebrati. Nobenega podobnega občutka ne poznam v zvezi z drugimi stvarmi in predmeti ali s kakšnimi prostočasnimi početji, ki so mi sicer dosegljivi, a jih ne bom nikoli imela ali doživela. Nobenega obžalovanja. S knjigami pač. Celo slabo napisane, nezanimive knjige s težavo odložim in neham brati. V tem pogledu zavidam mladim, ki jim niso privzgojili tega posvečenega odnosa do v knjigi natisnjene besede.

Sprašujete, kaj od prebranega se me je letos najbolj dotaknilo. Strašno sem uživala in se navduševala nad romanom Zore del Buono *Maršalinja*: ta knjiga zadovolji bralca ne samo kot odličen, večče napisan roman z izjemno privlačnim in močnim osrednjim likom, ki kraljuje na verodostojno izpisanem zgodovinskem ozadju, ampak tudi kot čisto na novo osvetljen in oživiljen delček nacionalnega prostora in zgodovine, ki jima pripadamo: kot da bi tisti Bovec, za vse, ki niso tam okrog doma, dobil transfuzijo in bi ploske osebe, ki so kot v dramskih tekstih navedene na začetku knjige v svojih sorodstvenih odnosih, čim se pojavijo v romanu, postale žive, tako plastična je njihova fizična in duhovna podoba. Pa še eno privlačnost, malce rumenkasto ima ta roman, saj se kar naenkrat vprašaš, ali je Boris Ostan v romanu res Boris Ostan. In je torej njegov oče, sin enega izmed Maršalinjinih bratov, tisti Ostan, ki je študiral medicino skupaj z Urbanom, mojim možem? Kar nekaj je razlogov, zakaj je ta roman zanimiv za slovenskega bralca, najbolj pa seveda zato, ker je tako dobro napisan.

Prebrala sem tudi letošnjega kresnika, *Sto let slepote*. Zelo me je ganila empatija, naklonjenost in ljubezen avtorja do protagonistov, do trpečega in ključevalnega Zasavja in do avtentičnosti borcev za pravice rudarjev; avtorjeva ljubezen do osrednjega junaka, tega slepega vidca. Mogočna freska. Ker sem svoj izvod tega romana dala starejšemu bratu Ivu – on je prav tako zdravnik pa še slikar –, sem si za branje roman izposodila v kranjskogorski knjižnici. Ta knjižnica deluje odlično, knjižničarke imajo veliko znanja pa prijazne so in ti priskrbijo vse, kar si zaželiš. In kar je najlepše: za dobre knjige, tudi take, ki veljajo za težke, so čakalne vrste. Da bi le naša javna mreža knjižnic vzdržala pritiske komercializacije!

Naj nadaljujem z letošnjim branjem: ravnokar sem dokončala *Malabar*, ki ga je izsanjal Ivo Svetina. Brala sem ga ob drugih knjigah, po dnevih, kot je po dnevih izpisan. Napolnjen je s tolikšno avtorjevo erudicijo in domišljijo, da bi mu hitro branje odvzelo ves čar in bi ostal samo pustolovski roman. Bilo bi škoda.

Ves čas je z mano tudi Barthesov *Dnevnik žalovanja*. To so tako zelo ganljivi zapiski o avtorjevih občutkih po izgubi matere, drobni zapiski, bolj kot opombe, vendar tako zelo osebni in iskreni, da so univerzalni in v uteho vsakomur, ki je izgubil bližnjega človeka. In takih nas je na tem svetu veliko.

Če me pa vprašate, kaj od vsega branja me je letos najbolj presenetilo, je pa to nedvomno pesniška zbirka Mojce Seliškar *Sanjarije samotne sprehajalke*. Seveda so to pesmi, ki se zelo natančno prilegajo mojemu sedanjemu, precej samotnemu občutenju sveta in jih zato še toliko raje prebiram. A ne glede na dejstvo, da mi ta poezija zelo paše, mirne duše izjavljam, da je to dobra, odlična pesniška zbirka: doživeta, sveža, jezikovno bogata, izbrušena, z gibkimi, nevsiljivimi metaforami. Inteligentna in brezčasna. Le kaj bi o njej napisal Peter Kolšek, eden izmed tistih sodobnikov, ki so se dobro spoznali na poezijo?

Ko sem zdaj, vsaj mislim, končno odgovorila na vaše vprašanje, sem se zgrozila. Saj ne, da sem preveč brala, ampak dejstvo, da sem na vaše vprašanje, ki se vendar zdi čisto preprosto in kratko, odgovorila tako na dolgo in široko, najbrž kaže, da mi knjige zdaj res dosti pomenijo. Ni bilo vedno tako in tudi zdaj nisem na to zelo ponosna. Knjige pač niso življenje. Življenje poteka mimo knjig. Življenje se živi: zato je tako zelo lepo. Knjige so za zraven, zelo pomembna postranska stvar.

Jurkovič: V eseju *Gospa Bovary, to sem jaz!* se v razmišljanju o Handkeju in njegovem kompleksnem odnosu do jezika in doma ustavite pri sebi oziroma pri jezikovni postavitvi svoje družine. Lahko o jezikovnem "poreklu" svojih staršev poveste še malo več? Kako je odraščanje v tako zanimivem družinskem okolju vplivalo na oblikovanje vaše identitete, jezikovne in človeške (se to dvoje celo prekriva)? In kakšni so vaši spomini na nebesede, kot bi rekel romunski pesnik Nichita Stănescu, torej spomini na dogodke, ljudi, okolje, ki so vas oblikovali, ki so imeli neko vlogo pri nastajanju vašega jezika, govorce? Kdo so bili vaši prvi učitelji in mentorji (tudi v nepedagoškem smislu), ki so vas pospremili ne le do literature, ampak tudi umetnosti na splošno?

Koder: Prav zdaj berem knjigo W. G. Sebald *Izseljeni*. Že njegove *Saturnove prstane* sem brala, kot da bi mi bili pisani na kožo. Sebald piše na način, kot bi, če bi bila pisateljica, sama rada znala pisati. Kot da bi počasi lupil čebulo, plast za plastjo, prihaja do bistva, ki se skriva v – kot pravite s Stānescujem – v nebesedah. Tako v *Izseljenih* pripoveduje zgodbe Judov, ki so zbežali pred nacizmom. Pripoveduje o ljudeh, ki jim je po mirnem otroštvu v zgodnji mladosti izseljenstvo spremenilo tok življenja in jih dokončno zaznamovalo, in pri tem počasi razkriva v okolju, od koder so bili izgnani, tisti mirujoči virus, ki tiči v ljudeh, tistega spečega, recimo mu rasista ali fašista, ki v “primernih” okoliščinah oživi: takrat, ko je to “dovoljeno in celo oportuno” izgine vsakršna empatija in celo osnovna spodobnost do drugega, pa naj bo to Jud, Slovan, Rom ali musliman. Ali kristjan. Begunec, priseljenec, pregnanec ali izseljenec. Drugi – in zmeraj je drugi šibkejši – naj bi tega fašista, ki nenadoma ni več samo latenten, ogrožal.

Tudi moji starši, oče in mama, sta bila, če zdaj natanko premislim, priseljenca. Sama sem se rodila v kraju, kjer sta se nazadnje ustalila, in se zaradi srečnih okoliščin tega družinskega priseljenstva nisem niti zavedala. Ne vem, koliko sta se tega zavedala moja brata, ki sta znala brati cirilico prej kot latinico. Smo jezikovno netipična slovenska družina. Oče se je rodil v Velikih Goričah na Koroškem, zdaj je to Görtschach, v teh krajih pa je bilo pretežno nemško prebivalstvo in plebiscita tam sploh ni bilo. Ampak narojen je bil v slovensko družino, ob vstopu v šolo ni znal besedice nemško. Ko je bil ob koncu prve svetovne vojne – s še ne dokončano gimnazijo – demobiliziran, se je zelo dejavno pridružil borcem za priključitev Koroške k Jugoslaviji in v tistem času mu je bila tudi odobrena štipendija za univerzitetni študij. Po neuspehu plebiscita je odšel študirat veterino v Jugoslavijo, v Zagreb. Moja mama pa se je rodila v Brnu na Moravskem. Oče je prvo službo dobil na veterinarskem zavodu v Beogradu, potem je sledilo nekaj selitev: Čuprija, Novi Sad in Križevci, tam je v nekem farmacevtskem podjetju delal raziskave na področju serumov. Potem pa se je ponudilo prosto delovno mesto veterinarja v Kamniku in tako smo postali običajna slovenska družina.

Doma smo seveda govorili slovensko, starša med sabo dostikrat tudi nemško, ampak danes mi je jasno, da je mama svojo češčino nekako zatrla zaradi nas, otrok, da nas ne bi kakor koli zaznamovala. Čehov je bilo v Sloveniji precej, predvsem inženirskih družin, in seveda so bili za Slovence to tujci s svojo za slovenski okus preveč pojočo govorico, ki je marsikje zbujala posmeh. Pa saj so Slovenci celo tržaške Slovence, ki so pribežali pred fašizmom, gledali postrani, kot na tujce, ki bodo Slovencem vzeli

delovna mesta. Če samo pomislim, kakšno kalvarijo je prestala družina pisatelja Vladimirja Bartola, ko so pribežali v Ljubljano!

Ampak moji starši so nas znali obvarovati vsakršnega občutka priseljenstva. In vedno sta poudarjala, da je znanje še kakšnega tujega jezika bogastvo, "ki ti ga ne more nihče vzeti". Sploh vsako znanje. Oče je govoril zelo lepo slovenščino, zborna, in tudi mama se je naučila take. Le kakšen srbizem je bil vmes in tudi kakšna nemška popačenka, teh je bilo v mojem otroštvu več kot danes. Še vedno včasih rečem puter namesto maslo. Mogoče je na moj odnos do slovenščine vplivalo tudi dejstvo, da sem kot majhen otrok doživela, kaj je vojna in kaj pomeni, če oblast, gospodar, govori neki drugi jezik, ki ga ti ne razumeš. Ko so gestapovci, med njimi slovenski, nekega zimskega jutra prišli aretirat mojo mamo, se mi je zdelo, da tisto, kar prihaja iz njihovih ust, ni jezik, ampak lajanje zveri.

Slovenščina je seveda bistveni del moje identitete, vendar ne zato, ker je to jezik skupnosti, ki ji pripadam, ampak ker je ta jezik del mene in se v njem lahko najbolj avtentično izražam. Ampak jezik uporabljamo samo za izražanje svojih misli, za sporazumevanje z drugimi. Naše notranje življenje, naše bivanje pa se dogaja z nebesedami, od tega živimo in nebesede nas že v otroštvu najbolj zaznamujejo in oblikujejo. V mojih spominih na otroštvo je bolj malo besed, veliko pa občutij. V šoli pa tudi doma so bili dosti bolj strogi do nas, otrok, kot so danes, kljub temu pa imam občutek, da sem bila obkrožena z dobrimi, plemenitimi ljudmi, ki so spoštovali druge, cenili znanje in občudovali umetnost. Okolje mi je dajalo občutek varnosti, in to se mi zdi zelo dragoceno. Ravno toliko smo bili oddaljeni od Ljubljane, da nam je obisk razstave ali gledališča, koncerta predstavljal nekaj, kar ni samoumevno, ampak je nekaj vrednega, posvečenega, nekaj, za kar se je treba malo potruditi. Na podoben način so nam o umetnosti govorili tudi naši profesorji in mogoče sem zaradi take vzgoje celo preveč nekritično sprejemala umetnost in si zastavljala premalo vprašanj. Pa še nekaj je bilo za moje formiranje zelo pomembno. Brata sta od mene starejša osem in šest let, sestra Anika, odlična arhitektka, ki je, najmlajša od nas, žal že odšla, je bila devet let mlajša od mene. Tako sem odraščala z različnimi generacijami in mislim, da prav zaradi tega v stiku z znanci pa tudi neznanci nikoli nisem imela nobenih medgeneracijskih zadržkov.

Jurkovič: Vaša afiniteta do jezika se je potrjevala tudi ob izboru študija francoščine in italijanščine na ljubljanski Filozofski fakulteti. Če sem si prav zapomnila, ste se želeli ukvarjati s prevajanjem. Kako se je rodila vaša ljubezen do romanskih jezikov?

Koder: Verjetno ima za to največ zaslug naš profesor francoščine Ivan Zika. Učenje tujih jezikov mi je šlo dobro, profesor pa nas ni učil samo jezika, ampak nam je znal odpirati tudi okno v literaturo in v svet. Mislim, da imajo učitelji v formativnem smislu mnogo večjo vlogo, kot jim jo družba priznava. Če bi imela pri naravoslovnih predmetih enako dobre učitelje, bi se mogoče odločila za kak drug študij. Tako pa mi je šlo pri teh predmetih celo prelahko, pri francoščini sem se pa morala v stvari bolj poglobiti. In s francosko poezijo – norela sem za Lamartinom (!) – sem se seznanila ravno v letih, ko ti poezija šele postane zares dojemljiva. Na pamet sem se učila verzov in medlela od njihove romantične lepote:

*“O, temps, suspends ton vol! et vous, heures propices,
suspendez votre cours!
Laissez-nous savourer les rapides délices
des plus beaux de nos jours.”*

Ko mi je dragi prijatelj, pesnik Janez Menart, nekoč dal prevod te pesmi, sem se šele ovedla, da se je na romantični poeziji, čeprav je tako zelo lepa, nabralo tudi nekaj prahu. Moja generacija, ki je šla v šolo tik po vojni, ko so bile zveze z zunanjim svetom povsem prekinjene, je bila po svoje retardirana. Kanonizirana umetnost se je za nas nehala čisto na začetku 20. stoletja, Kosovel se je nehal z *Brinjevko*. O francoskem kulturnem prostoru sem imela zelo malo pojma, me je pa zaradi literature in slikarstva, predvsem seveda impresionistov, neizmerno privlačil. Ko so nas v drugem letniku gimnazije peljali v Moderno galerijo na neko razstavo sodobne francoske umetnosti, so bili naši profesorji ob slikah kubistov – med njimi je bil tudi Picasso, ki smo ga izgovarjali po francosko, z akcentom na o-ju – skoraj tako zmedeni kot mi, dijaki. Ampak to zaostajanje se je dokaj hitro začelo zmanjševati in moja sestra, ki je bila skoraj deset let za mano, je bila v tem pogledu že mnogo bolj razsvetljena. Seveda sem potem v bolj tesen stik z umetnostjo prišla med študijem, predvsem pa v zasebnem življenju, saj je bil Urban v vsakodnevnem stiku z glasbo, filmom, gledališčem.

Jurkovič: V javnosti vas poznamo predvsem kot scenaristko in režiserko, za svoje življenjsko delo ste letos prejeli Štiglicovo nagrado. Kakšen je bil most do pisanja oziroma do pisanja esejev? Zakaj vam ta forma (vsaj zaenkrat) najbolj ustreza? Je morda esej nekakšno naravno nadaljevanje vašega preteklega dela, bi morda videli kakšne vzporednice med obema “žanroma”? Bi morda lahko rekli, da obe formi najbolje omogočata večdimenzionalno videnje, opisovanje in raziskovanje življenja, sveta?

Koder: Zgodilo se je spontano in me je presenetilo. Kar naenkrat me je začelo zanimati, ali bi neko svoje razmišljanje znala spraviti v tako formo, da bi bilo berljivo. Berljivost se mi zdi najbolj pomembna, čeprav vsakdo misli, da je pomembno predvsem to, kaj boš povedal. Seveda je ta *kaj* pomemben, nujen, ampak mene *kako* vsaj toliko zanima; pri eseju enako kot pri tistih umetniških zvrsteh, ki jih imamo za pravo, veliko umetnost. Povedati nekaj novega je pravzaprav nemogoče: vse je (že bilo) povedano. Kar je povedal Sokrat, velja še danes. In vendar se da iste stvari povedati na neskončno veliko načinov in potem iste stvari uzremo drugače, jih vidimo drugače in nas kot bralca prizadenejo drugače. Sebald, o katerem sem prej govorila, v *Izseljenih* ne pove nič novega o nacionalsocializmu, antisemitizmu in judovstvu. Vse to že vemo. Vendar nam te iste stvari pripoveduje na svoj osebni, edinstveni način. Bom dala primer: eden od njegovih izgnancev, slikar Max Aurach, pripoveduje, kako so hitlerjanski uradniki prišli v njihovo stanovanje zaplenit umetniške slike, ker da po takratnih zakonih kot nearijci Judi nimajo pravice do arijskih umetnin. Vse po zakonih. Ampak potem pravi še – takrat je bil še deček, – da se mu je vtisnilo v spomin, “kako sta se starša še posebno zgražala ob nevzgojenem vedenju nižjih funkcionarjev, ki so si polnili žepe s cigaretami in cigarami”. A je mogoče bolj natančno pokazati, kako se v “primernih” okoliščinah fašizem ali rasizem razraste. Tisti funkcionarji, ki so med rekviriranjem umetnin še malo kradli, so naredili še več, kot sta oblast in ideologija od njih zahtevali. Ti “nižji funkcionarji” so bili najbrž do arijskih sosedov čisto navadni, mogoče celo prijazni ljudje, ampak samo do “svojih”. Tisti “nižji funkcionarji” niso bili nobeni ideologi. Samo priložnost so dobili, da sprostijo zavore, nič drugega, in poleg ukazanih stvari naredijo še kakšno drobno svinjarijo. To je tista strašna banalnost zla, o kateri piše Hannah Arendt, banalnost zla, ki omogoči, da se neka zločesta ideologija sploh udejanji. In jasno, da se bralec vpraša, ali takšen majhen rasist ne čaka na svojo priložnost v vsakem človeku? In ob tej misli ga postane strah zase, strah, da bi bil sposoben v “primernih” okoliščinah tudi sam ravnati enako zavržno in da je samo srečno naključje, da se mu to ni zgodilo ... Mogoče te tako razmišljanje celo napelje do namena, da želiš biti boljši človek ... Na tak način deluje Sebaldovo pisanje. Čeprav o vzgojni vlogi umetnosti slej ko prej dvomim. Bi rada verjela, da je umetnost vzgojna, ampak ne. Umetnost imam rada in jo potrebujem zaradi umetnosti same. Zaradi lepote, ki se mi zdi neodtujljiva človekova pravica. Tudi če od nje ne bi bilo nobene neposredne koristi. Mogoče prav zato.

Ampak da se vrnem k vašemu vprašanju: pri dokumentarcu gre res za podoben proces. Želiš nekaj povedati, iščeš način, kako bi to naredil, in trudiš se, zelo se trudiš, da bi bil izdelek gledljiv. In v tem iskanju je podobna draž, kot je iskanje pravih besed pri pisanju eseja. In najbrž sem napisala tu in tam kakšen esej prav zato, ker sem nehala delati dokumentarce.

Jurkovič: Verjetno se pisanja lotite z nekimi osebnimi nameni ali cilji; toda kaj pa želite s svojimi pogledi in refleksijami nagovoriti, premakniti, vzbuditi v bralcu?

Koder: Ko pravim, da želim doseči berljivost, nimam v mislih bralca, ampak kar sebe. Pišem sebi, in to v tem smislu, da se trudim izoblikovati neko misel zelo natančno, kolikor le zmorem, in potem v sebi poiskati neko referenčno občutenje, doživetje, spomin. O sebi se mi upira pisati, ne znam pa pisati neosebno. To se mi zdita dve različni stvari; če pišem osebno, ne pišem o sebi, temveč pišem o svojem odnosu do nečesa. Osebno ne pomeni zasebno. Seveda se pri tem vrine tudi kaj bolj intimnega, vendar hočem zasebnost čim bolj ohranjati zase. Meje si postavljam sproti, nikoli pa ničesar v svojem spominu ne potvarjam, vsaj ne zavestno. Sem še kar resnicoljubna. Ne povem vsega (ker se mi ne zdi potrebno), vse, kar povem, je pa res. Enkrat sem poskusila pisati tako, da se ne bi vedelo, da piše ženska. Ni šlo. Že po dveh, treh stavkih sem udarila ven z vso silo.

Če pravim, da ne mislim na bralca, pa s tem ni rečeno, da mi ni do bralca. Pa še kako si želim, da bi moje spise kdo bral. Moja edina pot do objave so natečaji. Po navadi se je kar dobro izšlo, enkrat samkrat ni bilo niti objave niti odziva. In zanimivo: od vseh mojih esejev je tisti neobjavljeni esej najbolj "koristen"; ni samo osebna refleksija, ampak je razvidno namenjen temu, da bi ga ljudje brali in o teh stvareh razmišljali. Pišem namreč o jeziku, o materinščini in v zvezi s tem o spreminjajočem se odnosu do slovenščine, pišem o projekcijah, o katerih bi morali kot skrbniki materinščine razmišljati. *Hoja z materinščino* sem nasloвила tisti esej, a žal je obležal v računalniku.

Jurkovič: V intervjuju za revijo Literatura (zmagali ste na Literaturinem natečaju za najboljši esej) ste dejali, da je za vas najlepši del pisanja popolna osredotočenost, ki je za ubeseditev potrebna. Osredotočenost kot adrenalin pri športnikih, kot pri Alenki Artnik, ki se z enim vdihom in destilatoma osredotočenosti lahko potopi izjemno globoko. Lahko mogoče to "sladko muko", kot jo označite, še malo osvetlite? Ali potem esej, če gre

pač zanj, napišete v enem zamahu ali ga včasih namenoma ustavite pri kakšni misli, jo pustite nedokončano, da vas pričaka naslednji dan in je morda zato pisanje lažje nadaljevati?

Koder: Sladka muka je prizadevanje, da bom ubesedila natanko tisto, kar mislim in kar ob tem občutim. Če in ko mi steče, me pa navdihuje prav vse, kar doživljam, kar preberem; narava, kakršna je takrat okoli mene, srečanja, filmi, znanci in neznanci, beseda, ki od nekod priplava. Vse takrat nekako deluje podporno. Tudi če zaštekta, zaštekta z razlogom. In nazadnje se izkaže, da je tista palica, ki se je zataknila v vrteče se kolesje, dala celo pospešek. Tudi pri kakšnem dokumentarcu, ne pri vseh, sploh ne, se mi je dogajalo podobno. To je ta osrečujoča osredotočenost. Občutek, da res živiš v tistem trenutku. In mogoče sem zdaj res najbolj živa, kadar pišem. Vse to, kako pišem itd., se najbrž bere pretenciozno, ker se izražam, kot da bi bila pisateljica, kot da bi imela kakšen opus: v resnici sem dosti premalo disciplinirana in zato teh nekaj esejev še za knjižico ni!

Jurkovič: Kako je vas kot človeka izoblikovalo ali pa tudi izbrusilo vaše delo, vsi ti številni medčloveški stiki? Bi lahko rekli, da "človeško vrsto" zdaj razumete bolje, slabše? Kaj vam je dalo, kaj vam je mogoče tudi vzelo?

Koder: Ljudi razumem mnogo manj, kot se mi je, ko sem bila mlada, zdelo, da jih razumem. Tega so me naučili delo in osebne izkušnje. Mislim, da ljudi, celo tistih, za katere misliš, da jih poznaš, ni mogoče razumeti. Seveda se marsikaj da razumeti, kariere, odločitve ipd., toda razumeti jih tako, da te njihovo ravnanje ne bi moglo nikoli presenetiti, tega nisem zmožna. Moj temeljni odnos do ljudi je bolj ali manj čudenje. Tako lažje shajam. Zagotovo pa mi je moje delo, se pravi srečevanje z ljudmi med pripravami za snemanja, dalo to, da sem postala mnogo bolj strpna do različnih življenjskih slogov, do človeških preferenc in okusov. V teh stvareh ne maram biti razsodnik. To mi je dalo delo. Ampak da se razumemo: nobene tolerance nimam ne do psihičnega ne do fizičnega nasilja, do nobene vrste rasizma ali do zlorab oblasti. Politikantstvo se mi gnusi, oblastželjnost tudi.

Jurkovič: Kaj je za nekoga dobra, no, raje bi rekla prava literatura, je klišejsko vprašanje, ampak dejansko ima vsak ustvarjalec ali bralec svojo predstavo ali osebno definicijo. Kaj bi dejali vi? Pred kratkim sem naletela na zanimivo "definicijo" ameriškega gledališkega kritika in esejista Hiltona

Alsa, ki pravi, da zanj fikcija ni konstrukcija nekega drugega, nadomestnega sveta, marveč nekaj, kar nam domišljija podarja iz stvarnega sveta.

Koder: Iskala sem svojo definicijo kvalitete v umetnosti, nisem je našla. Enkrat, še ne tako davno, sem šla spet natančno brat učbenik profesorja Kosa, da bi dobila v roke pravo orodje. Da bi me razsvetlil. Ni me. Še vedno se opiram na občutke, ki me navdajo ob stiku s pesmijo ali drugim umetniškim delom. Zagotovo si človek s konzumiranjem umetnosti ustvari neke filtre pa še druge s tem, ko o umetnosti posluša ali bere, pri stari umetnosti na nas vpliva kanon, pri sodobni umetnosti trženje, mediji, umetniški lobiji in kaj vem kaj vse še. Od tako imenovanih teoretskih spisov so mogoče na moje dožemanje umetnosti najbolj vplivali spisi umetnikov o umetnosti, takole na hitro Eco, Rilke, Kundera, Rožanc ... Zanašam se pa predvsem na občutke, ki jih – po Kantu – v nas vzbuja neko umetniško delo, a se zavedam, da so ti odvisni tudi od tega, ali si takrat srečen ali nesrečen, odprt ali zadržan v svoji notranjosti. Ampak ali si znate razložiti, zakaj pri kakšnem filmu že po prvih treh kadrih vidite, da bo pa to nekaj izjemnega? S Hiltonom Alsom, ki ga ne poznam, se pa popolnoma strinjam. *Sto let samote* ali pa *Mojster in Margareta* ali pa *Alica v čudežni deželi*, ali niso vse to samo opisi resničnega sveta, čeprav so čisto izmišljeni in nam jih je podarila bujna domišljija velikih umetnikov?

Jurkovič: V že omenjenem intervjuju za Literaturo je beseda tekla tudi o Almi Sodnik, doktorici filozofije, izredni ženski, ki je bila zelo povezana z vašim možem, tudi z vami. Spomenik ste ji postavili v svojem eseju *Krošnja z neznanimi sadeži*. Je vaša misel na scenarij o tej izredni ženski že naredila kakšen korak naprej, morda ravno to poletje?

Koder: O Almi Sodnik sem, poleg tega da jo omenjam v *Krošnji*, napisala spominski tekst, ki je bil delno objavljen v radijskem programu Ars, v celoti pa bo izšel v zborniku, ki ga bo izdala Slovenska matica. Simpozij o tej slovenski filozofinji je Matica priredila leta 2020, izdaja zbornika z odličnimi razpravami njenih bolj ali manj neposrednih naslednikov na Filozofski fakulteti pa se je iz meni neznanih razlogov zavlekla. Stvari gredo zelo počasi. Ne vem, ali so razlogi za to pri raznih institucijah finančne narave, ampak s to počasnostjo vsi izgubljam. Vsaka generacija, ki ne prejme neke vednosti, je po svoje izgubljena. Vsaka generacija, vsako leto šteje, ker čas neusmiljeno briše. Pri Almi bi bilo treba še marsikaj pregledati v njeni zapuščini, po simpoziju je bila v času covidne zapore zapuščina v Narodni in

univerzitetni knjižnici nedostopna, za film je potrebne veliko energije. Ne vem, ali je imam dovolj. Ampak ko bo izšel zbornik, se mogoče kdo zgane.

Jurkovič: Pišete izjemno senzibilno, jezikovno in zaznavno. Ob branju vaših esejev bi rekla, da vam gre tudi za etično držo. To držo (ali celo imperativ) izpostavite v eseju *Gospa Bovary, to sem jaz!*: "A vsa literatura, vsa umetnost ne zna odgovoriti na vprašanje, kako da se človek, ki bere knjigo, zna vživeti v izmislek, ne pa se vživeti v sočloveka, ki trpi zraven njega. Empatija? Smo je sploh zmožni?" So za vas empatija, etika, sočutje nekakšni standardi, kriteriji? Je vaše ustvarjanje tudi nekakšno zoperstavljanje brezbriznosti, pozabi?

Koder: Judi imajo *kadiš*. Pomeni, če to prav razumem, naslednje: človek živi, dokler ne umre poslednji, ki je izgovoril njegovo ime. Ne vem, ali se kot nacija zavedamo pomena in globine te misli. Zame je pisanje tudi nekakšna uteha: res je, pišem tudi proti pozabi, proti izginjanju spomina, proti vseenosti. *Krošnjo z neznanimi sadeži* sem pisala o pesniku Petru Kolšku, ki je tistega leta odšel, in se mi je zdelo nujno pisati o njegovih zadnjih pesmih. Ampak vsi, ki me poznajo, vedo, da sem pisala tudi za svojega moža Urbana, ki je odšel malo prej. In tudi na Kanta sem se oprla prav zato, da sem lahko neposredno spregovorila o Almi Sodnik in posredno preko nje o Urbanu. Natančen bralec bi našel veliko misli, ki veljajo tudi zanj. Urban ni bil samo možki, s katerim sem živela vse življenje, bil je tudi človek, ki mi je na široko odprl vrata v svet umetnosti. Ne samo glasbe. Bil je tudi sijajen jazzist, trobentač. Ko sta na *jam sessionu* skupaj igrala, mu je Luis Armstrong v znano Berendtovo knjigo o jazzu napisal posvetilo: *One trumpet to another*, in se podpisal. Res si želim, da bi mladi ljudje kaj od tega slišali, kakor si želim, da bi brali Kolškove pesmi ali pa vedeli, kdo je bila filozofinja Alma Sodnik. Zelo rada vpletem v svoje pisanje spomin na ljubega mi človeka, prijateljico, sestro, očeta, mamo in mnoge, ki so odšli. Za najhujše, kar bi me lahko prizadelo, imam izgubo spomina. Po mojem to velja tudi za narod. Pozaba je konec bivanja.

Jure Jakob

Drobne opazke

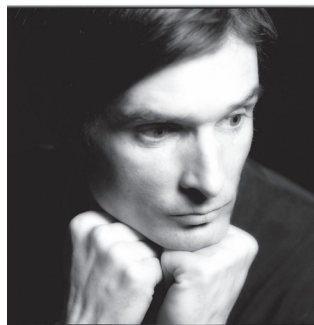

Foto: Tone Strjko

Narcisa, usmili se me.
Vrabec, odpusti mi.
Čebela, usmili se me.
Žafran, odpusti mi.
Oblak, usmili se me.
Zvonček, odpusti mi.
Gospod, usmili se.
Vijolica, odpusti.
Sinica, usmili se.
Cvet slive, odpusti.
Sonce, usmili se.
Mravlja, odpusti.
Sinoči sem se pozno v noč
vdajal obupni, nori žalosti.

Zjutraj je začelo.
Dež je postopoma naraščal.
Vse bolj postrani ga je neslo,
vse bolj na trdo je udarjal,
otrdel je v ledene kroglice
in se naposled spremenil v sneg.
Do poldneva je bilo storjeno.
Vse je bilo pod snegom.
Mladi grah zagrnjen,
drobna solata daleč spodaj,
iz bele odeje bodejo le stebila česna.
Narcise oklofutane.
Napol odprti tulipani odreveneli.
Sneg se je zagrizel v češnjeve cvetove
in zaprta cvetna odevala hrušk,
drži jih v ledenem gobcu,
svetel, ves bleščeč,
nedolžno lep.
Ko hodim okoli hiše in si ogledujem
uničenje, ki ga je prinesel v pomlad,
mi prešerno hrusta pod koraki,
mrzel in čist se lesketa,
da komaj gledam,
da komajda verjamem.

Ko pada rahel dež, ptice pojejo drugače.
Hvaležne so za dež, si mislim,
in glasno ga pozdravljajo in kličejo vse svoje,
naj se pridružijo veselju.
Sedimo ob mizi pri večerji,
moker dan počasi leze v mrak,
kaplje se ne utrudijo,
po žlebu teče tanek curek vode.
Ne vem, če kdo od ostalih pri večerji
opazi to ptičje gostolenje.
Mogoče ja, verjetno ne.
Meni je to vredno.
Poslušam in se oziram k primerjavam
in rad bi povedal čim bolj prepričljivo,
da je dobro.
Za dobre podrobnosti sem mravlja,
stanovitno jih nabiram,
z drobnimi opazkami na hrbtu se vzpenjam v kraljestvo,
mali sem med majhnimi.
Za ostalo mi ni mar,
vsaj danes ne.
Poslušam ptice
in prenašam to zvonko in razločno odobravanje
pred oltar ušes,
ki dobro slišijo.

Tema in mraz se nikdar res ne poslovita.
Poševni vzhodnik biča mlado travo.
Siva dlan oblakov se zapira v pest.
Žive duše ni na planem.
Sveže preorana njiva je otrpnila,
med brazde so se zasejale sence.
Orjaški termitnjaki blokov, oglate kocke hiš
so varljiva zatočišča.
Resnica je,
da se tema in mraz nikdar ne poslovita.

Ozki tulci zvitih mladih listov
so pribodli iz vejic bukev in gabrov.
Niso še razprti.
Gozd je svetel in zelen, zelen in svetel.
Ozki sončni žarki se zlivajo na tla.
Narahlo se kadi, jutranji hlad puhti v segreti zrak.
Diši.
Iz blata spet vstaja novi svet.
Nič s pomladjo po lepoti se ne meri,
berem.
Nič s pomladjo po lepoti se ne meri,
vidim.

Traktor je z ogromnim plugom
in v pol ure preoral sto arov.
Njiva je na novo odprta.
Iz dolgih brazd, na rahlo ukrivljenih,
zaveje komaj vidni, motni duh.
Z bližnjih dreves in telegrafnic
se spustijo vrane.
Samopašno zakoračijo čez brazde
in brezsravno stikajo med njimi
in odskakujejo,
kot da je z zemljo kaj narobe.
Traktor je opravil,
oddaljuje se po cesti,
komaj ga je slišati.
Tu ni žive duše.
Nihče ne stopi čez ozare k zemlji,
nihče ne stisne z roko mastne grude.
Nihče je ne povoha,
nihče ne vdihne njenega duha.
Nihče ne zamrmra besede,
nič blagega ne poleti,
nič krepkega ne pade,
nihče se ne zazre v daljavo.
Edino vrane stikajo med brazdami,
važno in pametno ocenjujejo
na hitro izkopani grob.

Pri črnuškem mostu, na križišču s cesto iz Gameljn,
se promet premika v strnjeni koloni
z redkimi vrzelmi.
Čez široko, bistro, mrzlo Savo
se valijo avtomobili, tovornjaki, avtobusi
od jutra do večera,
čas, ko most ne podrhteva od vozil,
je odmerjen v sekundah.
Nekaj teh izkoristim,
da se pri križišču zapodim čez cesto,
od tam pa gor v strm gozd
in čez drn in strn v kreber
do čistine pod orjaškim daljnovodom.
Od tu je kača strojev
videti manj napadalna,
brnenje se oglašja skoraj spokojno.
Široka, bistra, mrzla Sava
je napeta v dolgi, blagi lok,
na katerem most leži kot puščica
čez skrajno točko njegovega oboda.
Kot da se mesto hoče izstreliti ven.
Tam doli leži kakor na dlani:
odprti kop neke neznane surovine,
stokrat zaplombiran zob, ki melje,
dobro naoljen bat neustavljive sile.
Čudno je, da lok ne počí.
Pravzaprav kar čudež,
dokaz, da Vsemogočni
svet v vsakem hipu
na novo ustvarja iz nič.

Vrabcu neumorni, ki kljuvaš po vršičkih
temne in strupene tise,
zakaj si priskakljal pred moje okno?
Ne verjamem, da ne veš,
da sem te opazil.
Vrabcu neumorni, ali veš tudi,
da sem ti hvaležen?
Celo uro sem strmél skoz okno,
ničesar nisem videl,
nekaj je bilo za mojim hrbtom,
kar je metalo senco motnega uroka,
do koder seže vid.
Vrabcu neumorni, ti si to pregnal.
Če veš,
pozdravi tistega, ki te je poslal,
če ne,
slavim modrost,
ki je za dežurne odrešitelje
predestinirala prav tvoj neznatni, frfotavi rod.

Hej, kosovka, nisem mislil nate,
ko sem zaboj napol nagnitih jabolk
čemerem odvrigel na kompost,
ampak ti ne slišiš malodušnih vzdihov
in si prišla, da iz gnilega
izkljuvaš tisto, kar je dobro.
Kosovka, saj vem, zakaj si prejle,
ko me je prineslo mimo,
odskočila od gostije in se umaknila na vejo leske,
ampak zagotavljam ti, da tudi takrat
nisem mislil nate.
Če ne bi predirno zažvrgolela,
te verjetno sploh ne bi opazil.
Ampak zdaj, draga kosovka,
te pa kar ne morem prepoditi iz svojih misli,
čudno dolgo kljuvaš v meni,
res si vztrajna in potrpežljiva,
eno samo ljubo upanje,
ko takole brskaš in iščeš.

Sodobna slovenska poezija

Foto: David Verič

Petra Koršič

Sapice

moški s pentljo
v laseh
ni kateri koli moški
ta ve
da se ščitiš
odznotraj
a lovke tipajo
zunaj
mehko
a nevidno
srce
v grbu je znak
drsi po gladini reke
kot svetloba
ki se lomi
v tabernaklju

da
nisi govorila
ni tišina
da si
nisi
se poslovila
je to
da nisi prišla
nisi prišel
nisem prišla

samo veter
se je lovil
v belo
platno
in bočil
v nas
naše prisotnosti
naše okope
naše besede

nikomur ne govori
nikomur ne povej
kako se uči leteti

če bo dovolj vetrovno
če ne bo kamnov v žepih
ko se bodo nitke trgale
in ko bo zadnja
pretrgana
razvezan(a)
lahko poletiš

kako razumeti ta krč?
ne moremo tja
kjer nas ni

zalet besed

privlačnost prihaja
od misli
prek telesa
iz telesa
ne od spola

kako prepoznati?

pesem

v temi

samo zaupam

ne silim naprej

podvezica vznemirja

na kateri koli nogi

že je

kjer ni

sidrišča

ladja pluje naprej

to
kar imava
je prostor
ki sva ga odprla in čaka
da ga naseliva
grabim te
grabiš me
grabi me vse
ko (iz)stopim
iz normiranega jezika

naj bom teniška žogica
nikoli ni dovolj hrane
ne nasiti bližine
z roko sezi tja
kjer si doma
ko veš
kako danes
valuje morje
da te pogledam
z drugega konca

goltam kocke ledu
da se ustvari predor
in spolzim
v tvoja pljuča
okusim tvoj zrak
kako dihaš
ti
in otipam telo
ki plimuje
me pljuska na rob
tam
me čaka
tvoj jezik

v morju bova
strla apnenec
v pesek zakopala jajca
izogibala se soncu
da naju ne zbliža
neizprosno
senca
voda vedno odteka
če se čuti
ali ne
kako udarja kladivo
njim
ko je prepozno
ni prostora
za obžalovanje
je le oko
ki se levi

zadeti tako
da prečiš
v jedro
ko se ne ogneš
vsemu zunaj tarče
besede so bile v primežu
dveh ljudi
sva navijala do konca
vsak poskus udarec
mlinskega kamna
in odrešilni pljusk vode
kamen se kotali
kot midva na postelji
naj zdrobi lupine
iz zrn speciva obed

ko štejem drevesa
dolg drevored je
moje obzorje
in prostor vmes
je čas
za vdih in pobeg

sebi težko ubežim
tvoja šapica seže
v kalejdoskopu se slika
spremeni vsakič
ko pazim
da vzdržim pogled
od enega do drugega drevesa
me izmuči

črnina vmes
ko med dvema
besedama
skoraj zdrsimo

besede
se potresavajo
kot droben pesek
v situ
ko se išče
zlato
sipine
se oblijo
in hip za tem
sesuvajo
vase

ti – dokler še
najdem
prostor zase

gora zelena
na gori ptič
tam daleč oblak
na oblaku pa nič

vzemi tisto
malo
česar še ni
a se bojiš
in česar se bojiš

srce nastavljam soncu
da zajčki požgečkajo
neke prestrašene oči

ko so se mi osule
narezane forzicije
si se nepričakovano
zapeljal
tik zraven mene
snel čelado
še vedno
kot v mladosti
pentlja v laseh
zdaj vem
krog je popolna oblika
a vsak od nas
ga nariše
po svoje
svojega

Matjaž Jamnik

Venija

Foto: Gaja Naja Rojlec

Ene par mesecev delam v Senci. To je moj job čez poletje, da kelnarm. Je realno precej enostaven. Par kronikov in sami znani obrazi. Vedno ena in ista pesem. Rutina. Ne bi rekel dolčas.

Redna strežba blokovski tugi me zaenkrat ne moti, pa čeprav je poletje in bi lahko bil kje drugje. Tudi tu imam boljše stvari za početi. Nisem kot oni. Oddelam, poberem keš in to je to.

Itak se pa moram pripraviti na popravce, ker če ne naredim, potem bo šele frka. Mami mi že itak noče dati keša, ker pravi, da si ga ne zaslužim. Po njenem se ves čas zajebavam in nič ne mislim na svojo prihodnost. Ja, okej. Nimam pojma, kaj s tem misli. Mogoče si želi, da bi malo razmislil, kaj bom delal, čisto zares delal v lajfu. Ampak zaenkrat res nimam pojma, kaj bo moj life job.

Bilo bi fajn, če bi me nehali vsi to spraševati.

Ampak realno mi mtka tudi ne more dati keša. Noče in ne more. Kakšna bedna kombinacija. Sama sva in delo za okencem na pošti zanj ni ravno luksuz. Nič mehurčkov v džakuziju pa take fore.

Saj ne, da jih rabim. Po drugi strani se jih pa ne bi branil.

Zveza prijateljev mladine nas je enkrat peljala za pet dni v terme Olimia in z bojsi smo bili ves čas v džakuziju in si masirali jaja na tistih močnih curkih. Bilo je, kot da bi kolektivno zadeli na loteriji. Jebeš tobogan, jebeš samopostrežni bife in skupinske aktivnosti. Ta mentaliteta, dokler nismo

preterali in nas je začelo boleti. V tistem bazenu z valovi smo se hladili, dokler ni minilo. Ja, lukuza se hitro nažreš, tako kot slabih kokic. In pol ti je bed.

Ko sem se spomnil oropati trgovino, sem šefov kombi pustil na parkirišču in se ležerno odpravil proti domu. Bil je tak dan, ko sem hotel res jebat mater poletju. Beton je bil kot sahara, jaz pa sem se počutil kot iz plastike ali plastelina; stopljen kot lizika. Mislit nisem mogel na nič. Razen na klimo.

Klasja na poti domov nisem mogel zgrešiti. Ta trgovina vedno je in vedno bo stala na sosednjem dvorišču, pa če se jebeš. Bila je tako rekoč neodstranljiva in bil sem dovolj daleč, da notri nisem nikogar zanimal, in dovolj blizu, da sem videl, kaj se dogaja. Sandra je bila v trgovini sama in nekaj tipkala na telefon ali ne vem kaj. Mel sem še kakšno uro, preden me bo šef spet hotel imeti nazaj za šankom in na dvorišču valda ni bilo nikogar. Če sem mislil resno, potem je bilo to to, ali pa je boljše, da neham sanjariti. In če je bilo to res to, sem moral hitro pičiti dalje, se na hitro oglasiti doma in pobrat še ene par stvari.

Pred vhodom v naš zmajan, razfukan, star blok sem srečal tiho sosedo z vozičkom, ki je šele pred par meseci prišla s tamalo iz porodnišnice. Pridrжал sem ji vrata in jo pozdravil. Pozdravil sem tudi soseda Mira, ki mi je prišel naproti na stopnišču.

Pičil sem dalje in na hitro odklenil vrata. Mtkina glava je skupaj z rameni pogledala na hodnik, še preden sem vrata dobro zaprl. Dišalo je po dušenih paprikah in bilo je vlažno in toplo od pare, ki se je dvigala iz lonca, v katerem je imela sataráš.

To je bil njen stil. Sataráš, v soboto pa lekadoli. Pa trening majčka in pajkice za telovadbo. Ne vem, zakaj mi mora to delati. Rekel sem ji že, naj ne hodi nonstop tako oblečena po fletu, ker mi je neprijetno. Ampak ne jebe. Takoj me je začela spraševati, zakaj sem že nazaj.

“Pavzo mam.”

“Pavzo?”

“Šef me je poslal v nabavo, pa sem reku, da pridem še neki pojest.”

Stopil sem v kuhinjo in si na hitro dal delati toasta s sirom pa salamo, čeprav sem izgubil apetit. Imelo me je, da bi ju kar pustil v pekaču in upal, da se čim bolj zasmodita, preden ju pobere ven.

“A ne bi počakal, kosilo bo čez dvajset minut.”

“Nimam tok časa.”

“Kokr hočeš.”

Mami se je potem začela pritoževati zaradi glavobola, kot da bi šlo za kakšno sedmo čudo. Nič čudnega ni, da ga ima, če pa je včeraj tolkla tiste

pinekolade kot blesava in skadila ne vem koliko. Ko sem ji omenil nekaj v tem stilu, je postala vsa kisla in mi začela govoriti "mali", pa da naj ne bom "pameten."

Potem me je prosila, če ji lahko grem po čike, in mi nekaj govorila o črtah na hodniku, pa o tazgornjem, ki bo pizdil, ker so stene spet podrajsane. Jaz pa sem bil z mislimi že čisto nekje drugje. Spodaj pred Klasjem, ko sem izpod korita, kjer mami hrani čistilne pripomočke, jemal rokavice iz lateksa. Pipec sem vzel z mize in ga vtaknil v žep. Iz omare sem vzel kratko majico in hlače za potem za preobleč, masko pa potegnil izpod postelje.

To je bila maska od Nede Ukraden. Iz fore sem jo naročil prek neta kakšno leto nazaj, ko smo se po diskačih palili na *Da se nađemo na pola puta*. Problem je bil, da maska ni bila podobna Nedi, ampak bolj kakšni gospe s ponesrečenim liftingom. Zato nisem nikoli zažural kot Neda; da ne bi koga prestrašil, itak.

Mamo sem še vedno slišal iz kuhinje, ampak je bilo, kot da bi jo poslušal iz akvarija. Odgovarjal sem ji z "ja", "a res" in "dej nehi". Njen glas pa je bil v tretjem planu, del tretjega sveta in ni imel nič skupnega z dogodki, ki se bodo vsak čas odvili pred najinim skupnim pragom.

Pred Klasjem je bilo še vedno mirno. Vroče je bilo. Folk je šopal klime in polnil kozarce z ledenimi kockami. Pa če so bili na šihu ali doma. Tu in tam je kdo prišel mimo, ampak ni bilo večjega prometa. En tip brez majice je slonel na balkonu in kadil cigareto. Na čisto drugem koncu ploščadi je par mulcev igralo nogomet. Najglasneje je bilo na prometni cesti, ki je peljala ob naselju, in na parkirišču nakupovalnega središča na drugi strani.

Kampiral sem v senčnem podhodu bloka nasproti trgovine, kjer sem imel dober pogled na vhod, hkrati pa nisem bil ne vem kako izpostavljen. Klasje, to je ena res ful majhna trgovina, kjer sem včasih kupoval nogometne slikice in razne sladkarije. V zadnjem času pa sem namesto nogometnih sličic kupoval čike in razmišljal, kako jo bom oropal. Nadel sem si rokavice, masko Nede, se vprašal, če bom res to naredil, si rekel, da bom, in zakorakal.

Tistih nekaj metrov do trgovine sem naredil brez problema, čeprav me je že takrat prišlo srat in se mi je dihanje skozi masko zdelo kot mlatenje helikopterskega propelerja. Imel sem občutek, da se kljub jasnim namenom, ki sem jih imel v zvezi z ropom, podvig odvija brez mene, v moji odsotnosti. Kar je bilo čudno. Hodil sem proti vratom, proti trgovini, proti nevarnosti, zdelo pa se mi je, da moram bežati, steči stran.

Zapletlo se je že pred trgovino oziroma preden sem vstopil. Notri je bil namreč neki tip, velik, orjaški, v radniškem pomazanem kombinezonu.

V okolici šoping centra se ves čas nekaj gradi in nič čudnega, da se znajde v tej mali trgovinici tudi kakšen tak. Ne vem pa, zakaj jim sedejo ravno te blokovske variante in ne tisti hokus pokus okoli bleščečih ploščic in petdesetih trgovin v enem nadstropju.

Nadaljeval sem mimo trgovine, kot da nimam maske na obrazu, in se počutil totalno nesposobno. Sandra je v vrečko zlagala namesto radnika, ki je tam stal pred njo in mogoče kaj govoril. Hitro sem se umaknil za vogal, ker nisem imel namena vstopiti v trgovino in groziti, dokler bo radnik v kombinezonu notri. Nisem imel jajc za to. Počakal sem, naslonjen na hladen opečnat zid v senci blokovskega vhoda poleg trgovine. Nedo sem dvignil z obraza toliko, da sem si enega prižgal.

Spraševal sem se, kaj se dogaja notri, zakaj radnik potrebuje toliko časa, zakaj ga ni ven. Poslušal sem razposajeno vpitje tamalih nogometašev in bil živčen. Neki foter s frizuro na špičke je prišel mimo z devetletnim sinom, ki mu je bil več kot očitno podoben. Špičke. Foter me je sumničavo gledal. Delal sem se, kot da ni nič, in pušil čik dalje. Tamali pa je vpil: "Lej maškare, oči!" Toliko, da se jima nisem v zadregi nasmehnil in ju pozdravil. Ampak foter sploh ni reagiral. Vlekel je tamalega dalje, samo da bi se čim prej znašla nekje drugje.

Takoj ko je radnik stopil iz trgovine, sem odvrzel čik in šel proti vhodu. Vesel sem bil, da sem se lahko oddaljil. Najmanj, kar sem rabil v tistem momentu, je bil odred sumničavih fotrov in drugih naključnežev. Radnik se je s plastično nakupovalno vrečko v roki sprehodil mimo, me pogledal, kot da sem malo čuden, in z vrečko v roki marširal dalje.

Prijel sem za ročaj vrat in nisem se mogel otresti misli na ribe, ki bodo žrle tisto plastično vrečko. Kot da je to zdaj moj največji problem. Ribe. Iz žepa sem potegnil nož, globoko vdihnil in že videl, da se bom usral. Pospravil bom nož in spakiral domov. Ne. Ne bom. Odprl bom vrata v trgovino tako, kot je treba, in zahteval keš kot največji king. In sem jih. Le da notri ni bilo nikogar. Vsaj tako se je zdelo.

Misel na to, da bi oropal prazno trgovino, je bila čudna, ker je ves point v tem, da oropaš nekoga, ne pa da izkoristiš priložnost in pograbiš, kar se ti ponuja. To bi bilo prelahko, kar pa itak ni bilo vlažno ... se opravičujem, važno, ker mi je nekdo moral odpreti blagajno in ker trgovina najbrž sploh ni bila prazna. Bolj verjetno je bilo, da bom prodajalko Sandro zagledal med policami. In sem jo.

Na polico s prigrizki je zlagala vrečke čipsa. Moral bi kaj reči. Nekaj takega kot: "To je rop! To je rop! To je rop!" Ampak nisem, ker je nisem hotel prestrašiti. Stal sem pred njo in čakal, da me opazi. Počutil sem

se neumno in tako me je tudi pogledala; kot največjega idiota, kot da bi prišel z drugega planeta, stopil na dvorišče v gatah, govoril neumnosti, ne vem.

Sandra je približno deset let starejša prodajalka s temnimi lasmi, spetimi v čop, in ne jebem pet posto atitjudom. Na neki način podobna moji mami, ampak niti slučajno kot ona. Molče se je zazrla v rezilo in potem vame oziroma v Nedo in čakala. Previdno, kot da bi se hotel vnaprej opravičiti, sem rekel: "To je rop."

Sandra me je vprašala, kaj hočem. Videl sem, da je tudi ona napeta in da ji situacija ni čisto kul. "Keš pa čike." Valda.

"Okej. Kire čike pa?" je rekla, kot da je vse skupaj stvar dogovora.

"Glamour, celo šteko," sem pribil in sledila je pavza. Ali pa malo več kot samo pavza, ki mi je dala vedeti, kako neumno je ropati trgovino za Glamour čike. Od vseh ravno Glamour. Mislim res. Kaj je to ...

"Pa Camel Blue. Par škatlic," sem dodal.

"A ne bi raje pospravo tega?" je rekla in s pogledom dala vedeti, da misli na nož. "Da se ne bo komu kej zgodil ..."

Tudi jaz nisem hotel, da bi se komu kaj zgodilo, ampak pospraviti nož bi bilo v nasprotju z osnovno idejo ropa. Da pa ne mislim nikomur narediti nič slabega, pa ji tudi nisem mogel kar tako reči. Ne vem, kakšen ropar bi bil potem. Sandra je nadaljevala.

"Ok. Sam tok da veš, če greš zdej od tuki, ne bom nobenmu povedala."

"Aja? Častna?" sem rekel in se prvič, odkar sem se prekladal okoli trgovine, čisto malo sprostil.

"Častna ..."

"Dej, ne seri ..."

"Sam povem tko, kot je," je rekla Sandra.

"Kaj so zdej to, pogajanja?"

In potem je na ploščadi, tako kot kakšna petarda, počil kratek otroški krik. Nič takšnega v bistvu. Pač tamali na dvorišču, ampak vseeno me je premaknilo, da sem se po živalsko obrnil k vratom in potem nazaj k Sandri.

"Kva gledaš?" sem rekel. Sandri je, medtem ko sem se jaz usral, pogled stekel proti vratom v skladišče in se vrnil k meni.

"Nič," je odvrnila.

"Kva nič? Pogledala si tja!" Z nožem sem pomahal proti skladišču oziroma proti temni odprtini, ki je vodila do skladišča. "Nisem," je vztrajala Sandra.

"Kva pa je blo to?" sem se nato razburil in ponovil, kot je ona malo prej trznila z glavo. "Kva je blo to?"

“A si ti slučajno od Horvatove tamau ...” je potem izstrelila kot iz visoko precizne puške.

“Mare ...”

“Kakšen Mare ...”

Delal sem se, da nimam pojma, o kom govori, Sandra pa se je razpizdila, naj spizdim iz trgovine, preden kdo pride in me vidi. Cajt za rop brez kontakta se je iztekel. Skenjan sem stopil proti njej in jo prijel za ovratnik delovne halje.

“Pust me!” se me je poskušala otresti. Jaz pa sem jo še močneje prijel. Malo sem se počutil, kot da bi v rokah držal krapa, ki sem ga ravno potegnil iz vode.

“Iren...!” Je poskušala zavpiti. S pestjo, v kateri sem imel nož, sem ji prekril usta. Nekaj členkov sem ji dejansko zatlačil med zobe, tako da je bilo rezilo čisto blizu njenega obraza. Učinek je bil realno zastrašujoč in neprijeten. Pogledal sem jo v oči, čeprav je bilo to zaradi Nede skoraj nemogoče. “Tih bod, prosim!” Sem ji rekel in jo povlekel za sabo k blagajni.

“Kva je s tabo, kaj delaš?”

“Sam dej mi te čike pa odpri blagajno!”

Sandra je pri blagajni dojela, da ni trte mrte, odprla je predal s cigaretami in iz njega odtujila šteko glamourk in še par škatlic camel. Potem pa se je iz nule iz skladišča prikazala prodajalka Irena, ki ni imela pojma, da se v trgovini odvija rop.

“A je vse v redu?” je med počasnim premikanjem neobremenjeno vprašala Sandro, malo preden naju je zagledala. “Zdel se mi je, kot da sem te slišala ...”

Pogled na stresirano Sandro, na Nedo čez mojo glavo, nož v moji roki in na čike na pultu je Ireno popolnoma šokiral. Jaz pa sem tudi ostal brez besed. Tega res nisem pričakoval, da bo zdaj sredi vsega uletela še ona. Namesto da bi kaj rekel, sem se zazrl v nizko postavo prodajalke.

“Irena,” se je prva oglasila Sandra. Šefico je po mojem hotela prizemljiti, ampak zanjo je bilo že prepozno. Niti slučajno ni trznila na pomirjujoči ton Sandrinega glasu. Kot raketa se je sunkovito zganila, spustila res čuden, paničen zvok in se pognala skozi vrata na ploščad.

“Kam greste! Ej! Pridte nazaj!” sem zavpil za njo.

“Irena!” je skupaj z mano zavpila Sandra.

Pobegla prodajalka je zunaj tekla na sredo ploščadi, klicala na pomoč in privabljala začudene poglede od vsepovsod, da se je dvorišče v minuti spremenilo v nabito poln Cineplexx. Sandri sem potem cel naadrenalinjen ukazal, naj odpre blagajno.

“Pa dobr, pomir se!” se je odzvala ona.

“Dej mi keš, prosm!”

“Kaj je fora!” je Sandra zahtevala pojasnilo.

“Odpri blagajno, no!”

Prijel sem jo za haljo, jo močno potegnil k sebi in stresel. Ni marala, da sem jo tako pušal. Na faci sem videl, da ji je morilo. Sandra je na hitro vtipkala kodo in predal je ob spremljavi žvenketa in rožljanja izstrelilo ven. Nasmehnil sem se, prijel za predal in ga še bolj na stežaj odprl.

Čeljust mi je obvisela. Keša ni bilo notri. Samo drobiž in to je to. “A si resna? To je vse!? Sam kovanci!?” Sem zarenčal kot DMX na plati.

“Sam to mam dans,” je rekla Sandra.

“Kje pa so bankovci?” sem še kar vztrajal.

“Dej, sam vzem to pa spizdi!”

Nisem dojemal, da ni bankovcev, ker so v tistem momentu vse povezave v moji glavi, določene za dojetanje, odpovedale. Ovene le so in kot morska trava valovile pod gladino vode, ki se je zelo očitno stekala v moje grlo. Brutalka, res. Sandra pa mi je – kot da je samoumevno – dopovedovala, da pač keša ni.

“Kaj pa tist gospod!?” sem nadaljeval.

“Ker gospod?”

“Tist ... tist model pred mano, no ...!”

“Sefir? On je vzel sam prašek pa čike.”

“Pa ni valda vzel sam tega, no!”

Sandra mi je potem svetovala, naj se poberem. “Spizdi, Mare!” je rekla.

Pobral sem camele in glamourke. Nisem imel cajta, da bi ven jemal drobiž iz predalčkov, zato sem pograbil kar ves predal. Po glupem in pod stresom sem spregledal, da pod njim sploh ni bilo tako malo keša. Vsaj tako je povedala Sandra, potem ko se je zadeva premaknila na sodišče.

Imel sem polne roke vsega: šteko glamourk in črn predal sem stiskal k sebi, camele sem stlačil v žep. S hrptom sem se naslonil na vrata trgovine in jih odprl. Še prej sem pogledal Sandro – kot da bi se z bežnim pogledom sredi paničnega pobega lahko prepričal, da je med nama vse okej – potem pa pičil ven.

Takoj ko sem stopil ven, sem začutil pripekajoče sončne žarke avgustovskega dne. Zunaj je Irena že čakala name v družbi dveh tipov iz soseske. Usmerila ju je proti meni. Tipa sta nevarno stopila, jaz pa sem na hitro zabremzal in se ustavil. Drobiž mi je popadal levo, desno in na vse strani.

Predal – ker nisem imel več kaj z njim – sem na polno zalučal enemu od tipov v obraz in ta je dvignil roke predse in se zaščitil pred črnim

projektilom. Stekel sem v nasprotno smer, stran od njiju. Irena se je zaskrbljeno posvetila tipu, ki je dobil predal v faco. Realno mu ni bilo nič hudega. Drugi je medtem vpil in opozarjal sosesko name. Mislim, da je tudi Sandra stopila iz trgovine, ampak meni je bilo vseeno. Nisem se oziral, ni me zanimalo, v kakšnem stanju je kdor koli.

“Lej ga, tam je!”

“Stran teče!”

Tekel sem kot pritegnjen, kot norec, kot da bi imel grizlija za sabo. Sprasil sem par oseb, ki so samo debelo pogledale za mano, se ves čas oziral, držal Nedo na glavi, da mi ne bi padla z obraza. Tekel sem pod drevesi, med bloki – priznam, da imamo še kar lepo sosesko. Nekje sem zavil v breg, v manjšo šumo, in si utrl pot med vejami do zapuščenega dvorca – naš spot, s kolegi se gremo sem zapušit.

Ves zadihan sem se razgledal naokoli. Nobenega ni bilo za mano.

Safe! bi rekli pri bejzbolu na televiziji. To tudi včasih gledam, pa Fishing and Hunting. Ostalih programov sem se že tako naveličal, da moram malo eksperimentirati.

Z dlanmi sem se ves poten naslonil na kolena in si oddahnil. Bolj kot sem ventiliral, bolj sem čutil paniko, da ne rečem strah. Polnil me je kot prazno plastenko in seveda prevzemal kontrolo. Strah je res najslabši pilot, ampak nimaš kaj. Če ne bi bil tako utrujen, bi najbrž zahlipal in se začel smiliti samemu sebi. Ampak velika žila na vratu je ful preveč utripala. Kot da mi misli zdaj zdaj počiti.

Sandra je vedela, kdo sem, in mimo tega nisem mogel. Ne rečem, da ni bilo v planu. Pač kdo pa ne bi pomislil tudi na to varjanto, če je ideja oropat Klasje. Nisem si pa mislil, da me bo tako sfukalo. Še malo prej me je bolil kurac, a me dobijo, pri dvorcu pa mi to niti slučajno ni bilo čil.

Pravzaprav mi je bilo res bed. Zdelo se mi je samo vprašanje cajta, vprašanje minut, kdaj bodo kapsi pozvonili pri mtki ali pa prišli k šefu v Senco. Misel na to me je čisto zabila. Bilo me je sram. Na ta specifičen aftertejst sramu sem že čisto pozabil, kot na okus kakšne jedi, ki mi je bila blizu, ko sem bil mlajši.

Ampak dovolj. Dovolj vsega. Moral sem nadaljevati s planom in to je bilo to. Nič drugega mi ni preostalo. Snel sem si Nedo in rokavice in ju pospravil v ruzak. Čike tudi. Glamourke in camele iz žepa. Preoblekel sem se v sveža oblačila – tista, ki sem jih prinesel od doma – in roparske cunje zabasal v nahrbtnik. Pičil sem s hriba in zapušeni dvorec pustil za sabo. Prišel sem do ceste, ki gre pod hrib, na katerega sem pobegnil in čez most nad lokalno reko, ki se v srebrnem curku vije po zmočenih kosih kamna.

Avti so šibali gor in dol like there is no tomorrow in moral sem počakati, da sem lahko stekel čez in se spustil na parkirišče.

Nekje daleč sem slišal tuljenje in se spraševal, če so to moje sirene. Parkirišče, ki je čez leto nabasano, da je joj in sploh ne najdeš parkirplaca, je bilo komplet prazno. Avgusta so vsi na morju. Nobenega ni. Cmarijo se v Izoli, Fiesi ali pa mogoče na drugi strani Dragonje. Očitno sem se ujel na pravo stran – v zatišje kakšnega zaliva.

Cajt je bil, da se umirim in se ležerno sprehodim do kombija. Odpeljal se bom na job, kot da ne bi bilo nič, in če bom imel srečo, začudeno poslušal štorje o ropu pred blokom. Misija končana. Mama je dobila svoje, jaz pa tudi. Potem je odjeknilo in ves sem se stresel, kot da bi v mojo bližino padla vokalna granata.

“Mare!”

Deni me je med tistimi nizkimi garažami, ki imajo rumena vrata, pogodil izza čoška in se zadril. Takoj me je izočil, da sem se usral. To mu je sedlo. Deni je budala in moj najboljši kolega. Včasih sva bila soseda, zdaj nisva več, ampak se še vedno nonstop druživa. Skupaj igrava fifo, pušiva jointe, imava debate.

Sprostil sem se, ko sem ugotovil, da je on. Nisem si mogel ravno zamerit, da sem ves presran, ko nekdo na glas zakliče moje ime, če pa od ropa ni minilo niti petnajst minut. Deni je stopil do mene in stegnil roko. Udarila sva. Počilo je, kot je treba.

“Kva je s tabo?” je vprašal Deni. “Neki mi zgledaš bogi.”

“Ma ja,” sem zignoriral vse skupaj, ker nisem vedel, kaj naj s to pripombo. Najbrž sem res zgledal bogi. Takoj sem videl, da ima Deni zraven tudi ekipo. Čiki in tudi pijača so bili v džiru. Nič pretiranega. Ekipa je moja družba, s katero se poznam iz šole in z dvorišča, prek kolegov, pač z vseh strani. Vsi smo blokovski, odrasli na betonu, in ne vem več, koliko časa že hengamo; po mojem predolgo. Stopil sem še do njih in jih vse pozdravil. Z bejbami sem se objel, s tipi smo udarili petke. Gaj mi je dal požirek viskača iz čutarice, Džejla mi je ponudila čik. Vedno fehtam, zato so že navajeni, da sem brez, ampak tokrat sem imel svoje. Zdelo se mi je, kot da je vsem jasno, koliko sem živčen, koliko je ura.

“Sem mislu, da si na šihtu,” je rekel Deni.

“Ni panike, na pavzi sem.”

Vprašal me je, kaj delam pri garažah. Nič mu nisem rekel in sledila je neprijetna in čudna tišina. Denija sem gledal kot kakšna budala, kot kakšen dosadan mali, ki ti gre na živce in mu na WC-ju v šoli spustiš par šamarjev.

Tudi Deniju je postalo neprijetno.

“Kva?” je vprašal in se v nekakšni stiski nasmehnil.

Snel sem ruzak, mu ga potisnil v naročje in mu rekel, naj pogleda noter. Deni ni štekal, kaj je fora, ampak je ruzak vseeno odprl. Mimo čikov in potnih cunj je prebrskal do maske in jo potegnil ven. Imel sem filing, da z njimi delim svoj bed, realno pa sem postal kar malo ponosen, ko sem videl Nedo zunaj pred prijatelji.

“Koga maš to?” je vprašal Deni, ko je razgrnil masko in si jo ogledal. “Severino?”

“Nedo,” sem mu rekel nazaj.

“Dej, ne prbiji! Neda!”

Deni si je masko potegnil čez glavo in se pokazal kolegom. Sprostil sem se. Fora se je vsem zdela super. Deni je potem zapel in valda zafušal: “*Na Balkanu nema mira ni tišine, a ni sna!*” Potem je takoj zatežil Gaju in se nekaj drgnil ob njega in to je bilo ekipi valda še bolj smešno. Gaju je bilo bed in ga je odrinil, Denija pa je bolil kurac. Snel si je masko in me vprašal, če jo imam za pusta, jaz pa sem odkimal.

“Naredu sem to,” sem mu odvrnil in pospravil Nedo nazaj v ruzak.

“Kaj si naredu?”

“Ja, kar smo se zadnjič pogovarjal ...”

Deniju najprej ni bilo čist jasno, o čem govorim, potem pa ga je pogodilo in je postal ves nahajpan. Kot kakšen tamali, ki obsedeno gleda Stepha Curryja, kako jih cepa v končnici, potem pa dobi za božič njegov podpisan dres. Saj ne vem. To sem videl na enem posnetku na jutjubu, pa sem se spomnil, da je bilo malo podobno Denijevi noriji.

“Dej, ne prbiji!” je vpil in ni mogel biti pri miru.

“Oropu sem Klasje,” sem rekel, kot da ni nič.

Ob vsem skupaj sem bil kar na čil in res je dobro izpadlo. Potem se je še ostalim odprlo in štorja o ropu jih je začela zanimati do najbolj brezveznih podrobnosti: koliko keša sem vzel in koliko se je Sandra usrala. Sedlo mi je odgovarjati. Bil sem legenda, bil sem car. Rop Klasja je postal glavna stvar in imel sem filing, da o njem že govorijo vsi, tisti, ki ne, pa še bodo.

Pozabil sem, kaj me čaka za vogalom, in samo užival. Po svoje se mi je zdelo tudi legendarno, da me murjaki pogodijo vpricho ekipe, in valda je padla ideja, da gremo skupaj pogledat. Do šihta sem imel še nekaj časa in Klasje je bilo itak usput do kombija. Na ploščadi smo vsi gledali z razdalje. Skrili smo se za blok na drugi strani, par sto metrov od trgovine. Deni in ekipa so sceno pred Klasjem dojemali kot otvoritev spomenika, za katerega jim je bilo dejansko mar, meni pa se je zdelo, da sem priča umetnini. Občutek je bil, kot da bi gledal tisto veliko fontano nasproti Beladžija v Las Vegasu.

Pred vhodom v Klasje je strašila kibla in še en policijski karavan. Modre luči na obeh policijskih vozilih niso svetile, ampak so me vseeno plašile, tako kot barva avtomobilov in policijskih uniform. Pred vhodom je bila samo Sandra, ki je nekaj govorila kapsu, ki si je zapisoval v majhno beležko. Dva kapsa sta bila še zunaj, mogoče je bil kakšen še notri.

Malo stran od vhoda sta dva otroka pobirala drobiž z betona. Tako daleč ga je odneslo, ko sem zabrisal predal v tistega tipa. Murjake je bolil kurac za kovančke ali pa zanje sploh niso vedeli. Drobiža je bilo povsod preveč. Počutil sem se kot Robin Hood. Bilo je pravičljivo, tako kot kakšna podoba iz zgodbe, ko sta otroka z majhnimi rokami pobirala kovanice s tal.

Ko smo se enkrat prepričali o realnosti scene pred Klasjem, smo pili dalje. Tudi zato, ker sem moral nazaj na šiht. Nobenega stika z murjaki ni bilo. Od ekipe sem se poslovil pred parkiriščem, kjer me je čakal šefov kombi. Zmenili smo se, da se vidimo zvečer. Tistega dne kapsov ni bilo ne v Senco ne k mtki, pa tudi do Denija niso prišli, kjer smo se zvečer zapuili in stisnjeni na premajhen kavč gledali ponovitev Vedeževalca Blaža.

Bilo je jeseni v času mojega osemnajstega rojstnega dne, ko sem šel prvič po tistem ropu v Klasje po čike. Do takrat sem se ploščadi izogibal, kolikor se je dalo. Po cigarete sem hodil čez cesto, do nakupovalnega centra. Mtke ni kaj dosti zanimalo, zakaj sem za tisto njeno šteko kar na enkrat rabil dvakrat več.

V trgovini me je Sandra takoj pogodila in moj prihod ji niti slučajno ni bil okej. Zdelo se ji je, da sem spet prišel delati galamo, tak je bil njen vajb. Ležerno sem se sprehodil do hladilnika s pijačami in nekaj časa razmišljal, kaj bom vzel. Odločen sem bil za kokakolo, ampak potem me je izbira zjebala in sem kar stal pred hladilnikom in si predstavljal, kako bi bilo, če bi vzel kaj drugega. Potem sem ga vseeno odprl in zgrabil platenko kokakole. Bila je tista z zamaškom, pod katerega pogledaš in potem mogoče zadeneš, ne vem, električni skiro.

S platenko sem stopil do pulta in jo postavil pred Sandro. Opazil sem, da so inštalirali kamere, ki jih poleti še ni bilo. Sandra me je opazovala, kot da se na nekaj pripravlja. Nisem imel pojma, kaj ji hodi po glavi. Najbrž nič dobrega.

Pijačo je potegnila čez skener in me vprašala, če bom še kaj.

“Ene muratti tardeče,” sem rekel, ker ne maram predolgo kaditi iste znamke. Sandra je vstala, škatlico čikov potegnila iz predala in še njih povlekla čez skener.

“Še kakšna trgovina v planu?” je naenkrat ustrelila brez zadržkov.

Presenetila me je. Nisem vedel, kaj naj ji rečem, in sem samo neprepričljivo odkimal.

“Še dobr,” je nadaljevala Sandra. “Kako je doma?”

“Delovno.”

“Kaj pa ti? Še vedno kelnariš v Senci?”

“Itak.”

“Šest evrov pa trideset centov maš.”

Iz žepa sem potegnil denarnico in ji dal bankovec za deset. Drobiž mi je stresla v dlan.

“Sej veš, če se ti zalom, lahk vedno prideš sem probat.”

Gledala me je in čakala, da ji vrnem pogled. Mislila je resno. Zahvalil sem se ji in nič več, ker mi je bilo nerodno. Prijazno sem se poslovil in odšel. Zunaj sem si enega prižgal in stopil do vhoda. Ne vem. Mislil sem na to, kar je rekla. Ko se mi zalomi, bomo videli. Do takrat pa je, kot je. Srknil sem požirek kokakole in pogledal pod zamašek. Nič. Nadaljeval sem po stopnišču in pred seboj zagledal dva kapsa, ki sta se vzpenjala stopnico po stopnico.

J. Bernlef

Tvarina uma

Odlomek iz romana

Mogoče se že zjutraj počutim tako crknjene-ga zaradi snega. Vera se ne, sneg obožuje. Zanj ni lepšega kot zasnežena pokrajina. Ko iz narave izginejo človeške sledi, ko vse postane ena sama brezmadežno bela površina – kako je to lepo! Skoraj se stopi od očaranosti. Ampak celec tu ne zdrži dolgo. Že po nekaj urah so vsepovsod stopinje in sledi gum, glavne ceste pa so splužene.

V kuhinji jo slišim kuhati kavo. Rumeno rjav drog na postajališču šolskega avtobusa je edini znak, kje gre cesta Field Road mimo najine hiše. Čudi me, da danes še ni bilo otrok. Vsako jutro takole stojim pri oknu. Najprej preverim temperaturo, potem pa čakam, kdaj se bodo v zgodnjem zimskem jutru z vseh strani med drevesi prikazali njihovi nahrbtniki, pisane kape in šali ter bo odzvanjala njihova rezka ameriška govorica. Pisane barve me razveselijo. Ognjeno rdeča, kobaltno modra. Neki fantič nosi rumenjakovo rumeno kratko bundo z izvezenim pavom na hrbtu, rahlo šepa in se na avtobus vedno skobaca zadnji. To je svetilničarjev, Tomov sin, ime mu je Richard in se je že rodil s krajšo levo nogo. Razprostrt,

Foto: Michiel Hendryckx

J. Bernlef ali Bernlef (1937–2012) je psevdonim nizozemskega pisatelja, pesnika in prevajalca iz angleščine in švedščine Hendrika Jana Marsmana. Z romanom *Tvarina uma* (izvirni naslov *Hersenschimmen*; prva izdaja 1984, 57. natis 2015), po katerem je bil tudi posnet film in ki se še zmeraj prevaja v nove jezike, mu je uspel preboj med širše bralstvo. Roman, v katerem se ukvarja z vprašanjem, kako vidi svet oseba, ki zbolí za demenco, velja za njegovo najbolj znano delo. Za svoje ustvarjanje je med številnimi drugimi prejel dve nagradi za življenjsko delo.

nebesno moder pavji rep s temno strmečimi očmi. Čudi me, da jih danes še ni bilo.

Tramovje hiše ječi kot stara ribiška jadrnica. Zunaj skozi vrhove spodaj ogolelih, ukrivljenih borovcev brije veter. Z zadnjega skalnatega jezika Eastern Pointa poleg svetilnika v točno določenih intervalih zamolklo zatuli fog za meglo – mislim, rog za meglo. V točno določenih intervalih. Do sekunde natančno.

Minus tri kaže zunanji termometer, atov termometer Heidensieck, na okenski okvir privita steklena palčka v mahovo zelenem lesenem ohišju. Levo Celzij, desno Fahrenheit. Ata in njegov Heidensieck. Na napovedovanje vremena je samo odmahnil z roko, trdno pa je verjel v beleženje dejstev. Ni bil zaman skoraj vse življenje zapisnikar. V črno marmoriran zvezek je zapisoval jutranjo in večerno temperaturo. Prva in zadnja stvar, ki jo je, vsak dan znova, naredil. Kot nekakšen obred. Ob vikendih se je z zvezkom usedel za pisalno mizo in po zapisanih temperaturah dodeloval svoje grafe. Grafe, ki jih je s trdim Faberjevim svinčnikom risal na blede rožnat milimetrski papir, je shranjeval v mapi. Bog si ga vedi, zakaj je to počel. O tem sva govorila enkrat samkrat, tik preden je umrl, v njegovi hišici pred sipino v Domburgu. Časa imam premalo, je rekel, za posameznika pa je sistem prevelik, prepočasen in prezapleten. Jaz zgolj beležim dejstva. Ampak za njimi predvidevaš sistem, sem odvrnil. Ja, je rekel, tako kaže. Če ne, so vsa dejstva odstopanja, je dodal s svojim skopim, ironičnim nasmeškom. Ampak potem to ni več sistem, sem pristavil. Mogoče pa je, le da si ga ne znamo predstavljati, je dodal.

Čudno, da na lepem o njem razmišljam tu, v Gloucestru, na obali nad Bostonom – o atu in njegovem termometru Heidensieck. Njegovega groba na Nizozemskem najbrž že zdavnaj ni več.

Ja, vseč so mu bili sistemi. Kot oče je nekako gledal skozte, vodeno modre oči je upiral nekam, kamor zbrani za mizo nismo videli. Pravzaprav sva se ga z mamo rahlo bala. Bil je nekje v višavah. V različnih pomenih te fraze. Kadar je bil dobre volje, me je zvečer odpeljal na balkon in mi kazal ozvezdja, svetlo žareče planete. Kdaj pa kdaj sva videla utrinek. Osemletniku je razlagal, da na večernem nebu gledava starodavno preteklost, da nam dejansko stanje veselja ni vidno, kvečjemu je izračunljivo. Nekaterih zvezd, ki jih gledaš, v resnici ni več, nekatere pa so še. Tega nisem razumel, a nisem spraševal. Take pogovore sva imela samo, kadar je bil dobre volje. Ponavadi je takoj po večerji molče sedel k svojemu delu. Dočakal jih je štiriinsedemdeset. Še tri leta in ga bom dohitel. Ko je mama leta

1950 umrla, je poleg temperature začel zapisovati še druge vremenske podatke. Sneženje. Viharje. Prve znake pomladi. Jate škorcev, ki so jeseni letele nad njegovo streho in jih je v svoji domala kaligrafski pisavi opisal kot "nepreštevne", pisavi, ki se je tako zelo podala neosebneemu značaju njegovih zapiskov. Šest let pozneje je umrl. Nenaden zastoj srca. V njegovi hišici sem termometer odvil z okenskega okvira in ga vzel s sabo. Ne vem točno, zakaj. Termometer je čisto navaden.

Skodelici in krožnička na pločevinastem pladnju tako zelo rožljata, da se Vero vedno sliši že od daleč. Trepetlika, jo včasih podražim, čeprav tega ne sliši rada. Obrabljeno vratno vretence, je rekel doktor Eardly. Kaj dosti ne moremo narediti. V bistvu nič. Od starosti je.

"Pa kje so danes otroci?"

"Kje sta otroka? Kje drugje kot na Nizozemskem."

"Ne, mislim te tukaj." Pokažem ven. "Cheeverjeve, Robbinsove in Tomovega Richarda."

"Ah, Maarten, no, danes je nedelja. Pridi, čaj se ti bo ohladil."

Kako sem lahko pozabil, kateri dan je. Pa zdajle čaj? Skoraj bi prisegel, da je jutro. Ko pa skozi drugo okno pogledam proti morju, vidim, da mora biti že dan. Za sivo kopreno se skriva blede sonce. Najbrž me je zmedla megla, ker zadrži svetlobo. Preden sedem k mizi, hitro ošinem stensko uro. Tri proč.

Nasmehnem se Verinim porogljivim zelenim očem s temnimi pegicami v šarenici. Zadnjič sem naletel na njeno staro fotografijo, na kateri se na krovu izletniške ladje s hrbtom naslanja na dvojno belo ograjo. Izlet v Harderwijk. Sonce ji sije na rjave, žive lase. Takrat so bili gosti. Smeje se, kaže pravilne majhne zobe. Zdaj se ne spomnim, kakšno obleko je nosila, gotovo pa svetlo. Še danes imam pred očmi, kako skupaj stojiva na krmi, ko smo izpluli iz Amsterdama. Sva bila takrat že poročena? Toda v moji sliki – tisti, ki jo nosim v sebi – ni mlada ženska s fotografije niti Vera nasproti mene. V moji predstavi so vse spremembe, ki jih je doživela, združene. Gre bolj za občutek kot za podobo.

Vera. Njene še zmeraj nagle, odrezave kretnje; kako osredotočeno s konicami prstov osmukne odmrli list in ga preuči z vseh strani, kot da ugotavlja vzrok smrti; kako med razmišljanjem nabira ustnice ali med branjem česa vsečnega rahlo prikimava. Kot edini vidim vse ženske v njej, v katere je odrasla. Včasih se je potem dotaknem, se jih vseh hkrati nežno dotaknem. Gre za občutek. Občutek, ki ga lahko v meni vzbudi le ona – nihče drug.

Kot ona z žličko mešam čaj. Kovina po tankem porcelanu znano cinglja.

“Je kaj narobe?” vpraša in me preiskuječe opazuje.

“Ne,” odvrnem. “Zakaj?”

“Zjutraj nisi popil kave. In najmanj dvakrat sem ti rekla, ali greš v šupo po drva. Dobila pa sem samo vejo od Roberta.”

Zasmeje se. Še zmeraj ima majhne zobe, ampak so umetni. Lopi reče “šupa”, ker tako kot jaz prihaja iz Severne Holandije, iz Alkmaarja. Jaz sicer rečem lopa.

“Nekam medel sem bil zjutraj,” odvrnem. “Takoj ti jih bom prinesel.”

“Ni treba, sem že šla. Nekam raztresen postajaš, Maarten.”

“Nikoli nisem imel dobrega spomina.”

Po glasu slišim, da bi rad odbil njeno nagajivo opozorilo. “Sneg je kriv,” navržem, “ko je vse naokrog belo in ni več nobenih razlik – kakšna enoličnost. Komaj že čakam pomlad, ti ne?”

“Še več snega so napovedali.”

“Menda ja ne.”

Sklenem dlani, strmim v tobačno rjave pigmentne madeže med nabrekli-mi žilami in preden se zavem, še enkrat rečem “menda ja ne”. Samo mi zleti iz ust.

Pogladim me po glavi, po mojih tankih laseh. Kadar se nasmehne, se vidi, da ima umetne zobe. Samo kadar se nasmehne, sicer ne. Sicer so njena lica še polna in skoraj brez gub. V majhnih ušesih se ji lesketajo srebrni uhančki, zeelandski gumbasti od njene prababice iz Zierikzeeja.

“No, daj, popij čaj.”

Pijem čaj, ko me nenadoma nekaj razdraži. Vstanem. “Na stranišče moram.” Doma sicer vedno rečem “na vece”; tako sem govoril v službi. To nianso seveda takoj opazi.

“Ne pozabi potem rokavic,” pristavi.

Kadar bi rad o čem razmislil, se večkrat usedem sem in pestujem star časopis, ne da bi nameraval brati. A težko je razmisliti o stvari, če se je ne spomniš, to je problem. Pri najboljši volji se ne morem. Današnjega jutra. Njene prošnje, naj ji prinesem drva. Mogoče je nisem slišal. Čeprav, rekla je, da me je dvakrat prosila.

Že od nekdanj imam slab spomin. Nekoč, na sestankih, je bil moj nepogrešljivi pomočnik rokovnik. A da bi od jutranjega dogajanja čez nekaj ur ostala le luknja v spominu? Da jutro mine, kot da ga ne bi bilo? Maloprej bi prisegel, da sem se zbudil v običajen dan med tednom. Če

me ne bi Vera opozorila, bi mogoče še zmeraj stal v sobi, oprt na okensko polico, in kot vsako jutro čakal, kdaj se bodo prikazali razposajeni šolarji z Eastern Pointa.

Te ploščice bi lahko bolje položili. Čutiš, kako cement med fugami že poka. Še zmeraj sem levičar, ampak v vrtcu lahko s škarjami režemo samo z desnico. Ne uspe mi odrezati lepih trakcev za mrežo, niso enako dolgi in široki. Vzgojiteljica se skloni k meni. Njeni temni kodri me požgečkajo po licu. Maarten, kaj če bi šel raje po barvice, tiho reče in mojo krivo spleteno mrežo pomete z mize. Nekaj časa strmim v papirnate trakce na tleh, potem vstanem in odprem vrata.

Na hodniku je tiho. Na koncu je kabinet s pripomočki. Škatla barvic z različno dolgimi in širokimi predalčki je na najvišji polici, diši po lesovini in grafitu, vonj kot iz gozda, star kot pradavnina. Splezal bom na stol, da jo bom dosegel. Za mano, poleg pralnega stroja, stoji Vera. Zanesse me in z obema rokama se zgrabim za polico.

“Ne kliči nesreče,” reče, “in pridi dol, preden res ne padeš. Kaj si iskal tam zgoraj?”

“Tesarski svinčnik,” zamrmram, ko plezam s stola. Če me bo vprašala še enkrat, bom tiho, kot da je nisem slišal. Ne vpraša še enkrat. Odidem po hodniku, v dnevno sobo. Televizija je zelo na glas, ker je Vera že malo naglušna. Meni sluh še ne nagaja, ampak včasih zna biti priročen izgovor, kot recimo prejle.

Saj ima prav – kaj sem delal tam, gor na stolu? Ne da bi vedel, kdaj sem splezal gor. Naenkrat sem stal na kuhinjskem stolu v pralnici. Brez razloga.

Oblekla si je lipovo zeleno pleteno jopo.

“Te zebe?”

“Malo me hladi,” odvrne in pokaže ven.

Spet sneži. Zunaj zagledam Roberta, ki sklonjen teka naokrog. Gotovo je zavohal sled. Potem izgine med borovci za poševno skalo, ki moli iz tal. Z vrha temno sivega lisastega kamna je veter odpihal sneg. Žile in brazde na strani tvorijo mrežo tankih belih črt, zemljevid, a naenkrat moram umakniti pogled. Usta imam polna sline.

Pogoltnem. Spet. Pogoltnem še enkrat, z jezikom podrsam po nebu. Veder ženski glas napove poročila ob štirih. Zdaj bo kmalu tema. Počakal bom do trenutka, ko se bosta v temneči se okenski šipi dnevne sobe izrisali najini podobi, da bova kot okvirjena znana slikarija. Potem bom vstal in zagrnil zavese. Pomanem si dlani. Ja, to bom storil, ja, bom.

Vera. Bolj suha je kot nekoč. In še manjša, se mi zdi. Pri štiridesetih je bila celo debelušna. In potem ji je moja dlan spolzela po spečem hrbtu, dokler ni zaobjela njene dojke in sem s palcem nežno pogladil bradavičko. Poleti sta tu, v bližnjem gozdu, dva kavsala. Čvrste mlade joške. Postavil sem se za javor, nista me videla. Kot stari izprijenec? Ne, ni šlo za to. Gledal sem strast njunih silovitih gibov v visoki travi, sredi malomarno odvrženih oblačil, dekletove skršene prste na nogah in poletno sapo v visoki praproti med borovci za njima, in mislil na nežne, dremave gibe naju z Vero. Gledal sem nekaj, kar sem poznal, a je zame dokončno minilo. Vzburjenje pred neznanim je zamenjala prepoznava, prepoznavanje Vere, kakršna je danes, kakor se je v vseh minulih letih spreminjala. V ženskah njene starosti je povečini nemogoče razbrati mlado dekle, kakršno so nekoč vendar bile. Zgledajo, kot da so take že od nekdaj. V Veri pa so se poteze in kretnje mladega dekleta ohranile. Kot nekakšna podslikava. Njena vihrava naglica pri usedanju, razposajeno mahanje znancu ali znanki na cesti, od mnogih ur baleta navzven zvrčajoča stopala, pokončen vrat, ki ga kljub gubam še zmeraj kot noj obrača ponosno in radovedno.

Hiša se zdi večja kot nekoč, ko sta Kitty in Fred še živela doma. Samo Robert jo še mahne v zgornje nadstropje, midva sva zadovoljna spodaj. In tam brkljava. To je razlika med danes in nekdaj, ko je človek še hodil v službo. Zdaj brkljaš, hodiš sem in tja zato, da hodiš. Odpreš ta ali ona vrata, to ali ono omaro in jih zapreš. Kar tako. Vidiš sobo, znano pohištvo in njegovo razporeditev, portrete in lončke, bleščeče se šipe kredence v kotu sobe. Ob njej se vedno spomnim dnevne sobe starih staršev, babi-činih skrivnih zalog sladkarij, ki jih je zame hranila za vrsto snežno belih pločevinastih posodic, na katerih je v ravnih, črnih črkah pisalo *sladkor*, *sol*, *kakav*, *kava*: tanke čokoladice Kwatta in okrogle kisle bombone ali pa tiste v obliki hruškic. Poimenovanja iz neskončno daljne preteklosti, a še zmeraj z blagim okusom iz daljnih časov.

Ozrem se naokrog. Reči so dobile svoje nespremenljivo mesto. Ne zavržeš jih več tako zlahka, in kadar se kaj zlomi, nisi več ravnodušen kot nekoč. Ozreš se naokrog in se zaveš, da te bodo skoraj vse te reči preživele. Obkrožajo te in včasih imaš občutek, da te gledajo skoraj kot sebi enakega.

“Pridi pogledat, kako je šele v New Yorku!”

Tudi na televizijskem zaslonu sneži. Na Madison Avenue gorčično rumen snežni plug rine na pločnik blatne snežne valove. Pri velikih razsvetljenih izložbenih oknih stoji osebje trgovine in ga opazuje. Ja, ne smem

pozabiti, v lopo moram po drva. Polena so za Vero res pretežka. Že dolga leta jih ne žagam in ne sekam več sam, ampak jih kupujem pri Marku Stevensu, ki oskrbuje tudi svetilničarja Toma. Sicer pa bi lahko še kaj vrgel na ogenj, bolj za vzdušje kot za toploto.

Z nizke okrogle mizice pri kaminu vzamem knjigo. *Bistvo stvari* Grahama Greena. Nisem vedel, da jo imava, niti ni iz knjižnice. Nekje na polovici moli ven avtobusna vozovnica, povratna za Gloucester–Rockport. Nisem videl, da bi jo Vera brala. Mogoče ji jo je posodila Ellen Robbins in je vozovnica njena. (Zakaj si tako želim, da bi bilo to res? Zakaj se mi naenkrat zdi, da je ta nedolžna knjiga vsiljivka?)

Malo bom razgrebel ogenj, potem se tako lepo zaiskri. Kar poletite, iskrice, švignite skozi dimnik na plan. Tam boste cvrknile, ko vas bodo pogasile snežinke. Vse, kar od sipajočih se isker ostane, so črne pege na zasneženi strehi. Večkrat sem to videl, kadar sva se pozimi z Robertom vračala s sprehoda po gozdu.

Graham Greene. Ali ni napisal tudi knjige *Naš človek v Havani*? Nekoč sem gledal v kinu po knjigi posnet film, z Alecom Guinnessom. Spomnim se samo prizora dveh moških, ki igrata partijo dame, za figure pa uporabljata stekleničke pijače. Ameriškega in škotskega viskija. Vsak dobitke je treba popiti. Kdor izgubi – dobi.

“Se ti spomniš filma *Naš človek v Havani* z Alecom Guinnessom? Posnetega po knjigi, ki jo je napisal Graham Greene?”

Namerno malce vpijem, da preglušim televizijo.

“Bežno,” odvrne in si iz ustnega kotička pomane piškotno drobtino.

“Ki jo je napisal Graham Greene.”

“Možno, ja.”

Ob imenu ne trzne. Mar ne bi bilo bolj logično, da bi rekla: Kakšno naključje, ravno berem njegovo knjigo. Jaz pa bi ji odvrnil: Sploh ni naključje. To njegovo knjigo sem videl na mizici in se spomnil filma. Potem bi se vse ujelo, najine besede bi se zložile kakor koščki sestavljanke. Ampak Vera ne reče nič.

Hoditi, moram vstati in se sprehoditi. Potem bo verjetno izginil ta občutek, kot da sem pri polni zavesti odsoten, odrezan ali izgubljen, ne vem, kako naj ga opišem, ta občutek, ki ga očitno lahko izzovejo najpreprostejše reči, kot je tale knjiga.

Po kuhinjskih vratih praska Robert. Vera ga ne sliši. Kljuko držim z obema rokama, tako močno piha. Ko iztegnem roke, mi pes takoj porine mrzel smrček v dlani. Pobožam ga po tobačno rjavem, lisastem kožuhu,

v katerem se še svetlikajo snežni kristali. Robert ve, kam mora, naravnost pred prasketajoči kamin.

Ponavadi se skozi kuhinjsko okno med drevesi vidi skalnato obalo in valujoče sivo morje, zdaj pa v daljavi ni drugega kot črnina. Niti ena lučka ne sveti. Najbrž so ribiči v takem vremenu ostali doma.

Opažam, kako gre tu v Gloucestru z ribištvom samo še navzdol. Zarjavele ribiške ladje so majhne, umazane in zastarele, ribiči pa nimajo pojma o razvoju sodobnih, popolnoma avtomatiziranih ribiških flot na drugem koncu sveta. Jaz to vem iz službe, ampak jim ne mislim nič govoriti. Kadar kdaj pridem v Krčmo, jih samo poslušam. Zadnjič mi je eden rekel, da na morju ne postaneš govorec. Preveč dela je. Če pa si že kako uro prost, je vedno vse-naokrog morje, ki ga je treba imeti na očeh. Bog ve, ali bi ime IMCO poznali? Gotovo nobeden ne ve, da gre za *Intergovernmental Maritime Consultative Organisation*, za Medvladno pomorsko posvetovalno organizacijo. Niti Vera ne ve. Od nekdaj že govori IMCO, nikoli pa ni vprašala, kaj kratica pomeni.

Jaz sem bil zapisnikar na sestankih. Pozneje so za to delo najeli tajnico, jaz pa sem šel ugotavljat ribolovne kvote s Karlom Simicem. Tudi ta ni veliko govoril. Sploh pa ne o sebi, kot recimo Chauvas, ki je stalno vrtel jezik. Ribolovne kvote. V nekem obdobju sem ta izraz uporabljal vsak dan. Ne, v bistvu nikoli več ne mislim na službo. Včasih se še spomnim preklastega Karla Simica, a je že umrl. Jugoslovansko ime. Izgovorilo se je s č-jem na koncu. Živel je sam v stanovanju v Bostonu. In nekega jutra so ga našli mrtvega v banji. Ko sem izvedel, mi je bilo žal, da se nisva nikoli spoprijateljila. Ampak oba sva bila ista: sramežljiva in vase zaprta. Kadar sva delala, bi lahko slišal šivanko pasti.

“Kaj si počel v kuhinji tako dolgo?”

“Ribolovne kvote.”

“Kaj?”

“Ah, nič, izraz iz službe. Na lepem sem začel razmišljati o službi. In se spomnil ubogega Karla Simica, ki je naredil samomor, nobenemu sodelavcu razen meni pa ni bilo jasno, zakaj, a sem držal jezik za zobmi. Kaj je od tega ostalo, razen nekaj starih porumenelih zapisnikov in poročil z nasveti, ki jih ni nihče nikoli upošteval?”

“Moški ste pač nori na sestankovanje in na to, da se delate pomembne.”

“Jaz sem bil kolešček v sistemu, no, dobro plačan kolešček. Ampak še danes ne vem, kako točno je delovala ta medvladna mašinerija.”

Ugasnila je televizor. Usedem se na kavč poleg nje. Molčiva. Položi mi dlan na koleno.

“Večkrat se preobleci, da ne boš vedno v teh starih hlačah,” reče.

Iz predsobe zaslišim zvonjenje. Za hip neha in spet. Zoprn, vsiljiv zvok, ki reže skozi prostor. Naposled neha.

“Ni ravno zvonil telefon?”

“Ne,” odvrnem, “najbrž se ti je samo zdelo.”

“Mogoče je bila Ellen Robbins,” nadaljuje. “Zmenjeni sva, da bi prišla zvečer.”

Vstane in odide iz sobe. Prime me, da bi šel za njo, a to bi bilo seveda trapasto. Saj bo takoj nazaj. Prepletam prste in jih stisnem.

Kmalu bi se moralo zdaniti. Da bi le prišla pomlad in se bova z Robertom spet lahko sprehajala ob obali ali po zalivu. Jaz mu bom metal naplavljen les v valove, on pa ga bo nosil nazaj. Nekoristno kratkočasje, pri katerem pa se vsak po svoje zabavava.

Stopim do okna in pritisnem nos ob steklo. Črnina. Vera je, kot ponavadi, prva vstala in odgrnila zavese. Zagrnem jih. Veliko prezgodaj je še, da bi na tako hladno zimsko jutro imela vse razgrnjeno. Niti šolarji še niso pokonci. Pomanem si dlani. Zdajle bi kavo. Povoham. Nič. Najbrž je še ni skuhal. Bom tačas še nekaj prebral.

“Zima je kriva,” rečem Veri, “ta pasja zima se že prekleto vleče,” in si nadevam še malo stročjega fižola ter ga posipam s praškom iz zelene posodice. “Pozimi nimam miru, nimam obstanka.”

“Samo skrbelo me je,” odvrne.

Z iztegnjenima prstoma se dotaknem njenega lica. “Rad te imam, Vera.” Raztreseno pokima, kot da ni čisto dojela, kaj ji govorim.

“Se še spomniš, kako sva se sprehajala ob kanalu, po starem notranjem nasipu, in se držala za roke? Na drugi strani daleč spodaj so bili polderji, med njimi so ob jarku rasle obrezane vrbe. Kopno je bilo pod nama, pod nama so se razprostirali rdeči strešniki dninarskih hiš in majhnih kmetij. Nenadoma se je iz raztrganih oblakov ulil slap svetlobe, naravnost po hrbtih črno-belih krav, ki so se nemoteno pasle v gruči. Obstala sva na nasipu. Prijela si me okrog pasu. Saj rečemo iz raztrganih oblakov, ne? Potem so se resasti konci oblakov zelo počasi staknili. Gledala sva jih tam z nasipa, kopno daleč pod nama, in potem sva se poljubila.”

“Ne vem, o čem govoriš, Maarten.”

Stisnem ustnice, nenadoma suhe kot poper. Zastrmim se v zamolklo rumen soj, ki pada izpod senčnika svetilke, in odmahnem z roko, kot da si odganjam muho s čela. Potem se krčevito oprimem mize.

“Utrujen si,” reče. “Saj se ti vidi. Slabo si spal, ves dan si hodil. Gotovo je krivo to. Pojdi se zdaj obrit, preden pride Ellen Robbins.”

“Ellen Robbins?”

Moj nehote napadalen podton me prestraši.

“Maarten, saj večkrat pride.”

Pokimam. Ellen Robbins. Seveda. Ta se privali v sobo kot bojna ladja v pristanišče.

“Zakaj se smeješ?”

“Da se Ellen Robbins privali v sobo kot bojna ladja v pristanišče. Mislim, tako hodi.”

Na lepem se tako smejem, da imam vse solzne oči.

“Od kod ti zdaj to?”

“Ah, pozabi. Ampak moraš priznati, da se ne giblje ravno kot balerina.”

Zdaj se tudi Vera rahlo zasmije, še sreča. Ozrem se naokrog, pogled mi zdrсне po sijočem pohištvu, črnem klavirju. Vse je v redu, vse na svojem mestu. Z Vera sediva za mizo, drug nasproti drugega. Nad nama visi prižgana svetilka in pravkar sva se smejala isti stvari. Primem jo za desnico, nežno pomanem poročni prstan, ki ga dandanes zlahka sname. Nekoč, ko je šla na operacijo, so ji ga morali prežagati.

“Se še spomniš,” rečem, “ko si šla na operacijo trebuha in ta prstan zaboga ni šel dol? Kot da bi bil zraščen.”

“Ne vleci tako močno. To je bilo pred dvajsetimi leti.”

“Nekaj sem še mislil narediti,” rečem. Zadovoljno si pomanem roke. “Kaj že?”

“Obriti se,” odvrne.

Stresem z glavo. “Ja, to tudi. Skratka ...”

Te besedice pa nikoli ne uporabljam, skratka. To je izraz iz službe, ki ga včasih na sestankih kot rešilni obroč zalučam kateremu od sodelavcev, kadar se utaplja v zapleteni razlagi. Skratka ... Izraz namiguje na povzetek povedanega, ne da bi se to zgodilo. Trenutek govorčeve neboljenosti, ob kateri vsi moški za mizo v zadregi odvrčajo pogled. Bähr, Chauvas, Johnson in kot trska suhi Karl Simic.

Odidem iz sobe in se odpravim po stopnicah. Med britjem se bom že spomnil, kaj sem še hotel narediti. Na vrhu stopnišča me čaka Robert. Njegovi kremplji škrabljajo po toplem podu, ko odcaplja pred mano. Pes pozna tvoj ritem življenja, točno ve, kaj greš delat. Tipam po steni, kje je stikalo za luč v kopalnici, a zaman. Zakaj je tu taka tema? Vera bi lahko malo manj varčevala z elektriko.

“Maarten,” zakliče z dna stopnišča. “Kaj delaš tam?”

Takrat se mi posveti. Seveda! Po drva sem hotel iti!

“Pridi, Robert, greva v lopo po drva. Hop, hop!”

Hitro se spuščam po stopnicah. Spodaj stoji Vera in upira roke v boke.

“Prostor, prostor!” jo podražim, ko stopim z zadnje stopnice. “Z Robertom ti bova zdaj prinesla drva.”

“Ni treba, saj še so,” reče in zgrabi Roberta za ovratnico. “Zakaj si šel gor?”

“Zakaj pa ne, saj je vse najina hiša,” rahlo trapasto odvrnem.

“Dobro veš, da ne hodiva več gor. Zdaj pa se že pojdi obrit. Da boš pred Ellen lepo urejen.”

Odidem v kopalnico. Robert ostane pri Veri. Ve, da pri njej vedno dobi kak priboljšek. Od mene dobi samo les. Vejo ali palčko, za katero se podi po gozdu ali ob obali.

V ogledalu nad umivalnikom opazujem svoj obraz. Nemogoče je v njem prepoznati nekdanjo podobo. Še sam je ne. Skratka ... Zmočim si obraz, na prste levice nabrizgam peno in belo packarijo razmažem po licih in bradi.

Kožo je treba dobro napeti, sicer britev ne drsi gladko. V umivalniku se v belih odbritkih vrtinčijo črne pikice in izginejo skozi mrežico odtoka. Dlake. Drug izraz za dlake na obrazu. Brada, brki, muštace. Te je imel stric Karel. Do 15. maja 1940. Ko je Nizozemska kapitulirala, si je stric Karel ponosno zavihane brke obril. Iz protesta. Prvo in zadnje dejanje upora. Na banki je bilo vsem takoj jasno. Ko je prišel z golim obrazom, so najprej vsi debelo pogledali. S prstoma desnice je potegnil po gladki koži pod nosom in potem rahlo opravičujoče skomignil. Rekel je, da je bilo vsem jasno. Nemci. Prekleti Švabi. Naša kraljica v Angliji. Torej stricu Karlu ni preostalo drugega, kot da si obrije muštace. Skoraj logična posledica zgodovine.

“No, pa si spet fejest, Maarten.”

Ne govori sam s sabo. Vsaj ne takrat, kadar te lahko kdo sliši. Na glas se pogovarjaš samo z drugimi ljudmi, ne sam s sabo.

Zdi se mi, da slišim dva glasova, dve ženski. Menda nisva dobila obiskov? Mogoče je radio.

Previdno odprem vrata in stopim po hodniku. Eno je Verin glas. Najraje ne bi poslušal, kaj govori v dnevni sobi, zarinem nohte v dlani. Tam stojim tiho kot miš.

“Res me skrbi. Na zunaj se ne vidi, da bi bilo kaj narobe, zato pa je tako strašljivo. Včasih govori stvari, ki naj bi jih skupaj doživela, pa jih nisva. Kot da me je z nekom zamenjal. Dogaja se tudi, da se določenih obdobj v življenju sploh več ne spomni. Tako nemočno se počutim, ker ne vem, kako naj mu pomagam. In prišlo je kot strela z jasnega. Tako rekoč čez noč se je spremenil.”

Vero čisto preveč skrbi. Odhitim v dnevno sobo in obstanem kot vkopan.

Na mojem stolu za mizo sedi zajetna ženska. Resna, oblečena v mišje siv kostim, črne lase ima z leseno iglo spete v figo na zatilju. Ko izgovori moje ime, jo prepoznam. Seveda.

“Živjo, Ellen,” rečem sramežljivo kot otrok in ji samodejno stisnem roko. Kot da se hočem odkupiti za prejle na pragu, ko sem jo tako zabodeno pogledal.

“Danes si pa zelo uraden, Maarten,” odvrne. Nasmehne se, tudi Vera se malce. Mogoče je pa smešno, čeprav ne razumem, čemu bi se lahko smejali. Skratka ...

“Kako je Jack?” vprašam.

V trenutku obema otrdi obraz. Nepojmljivo, kako hitro se lahko spremenijo izrazi na obrazu. Ljudem ne moreš brati misli. Tako pravimo, a v resnici je drugače. Obrazi so kakor gladina morja. Nešteti, nasprotni in nevidni tokovi pod površjem jih nenehno spreminjajo.

“Ljudi najlažje prepoznam po glasu,” rečem. “Obraze si slabo zapomnim, glasove pa takoj povežem z imenom.”

Pogovor je treba nadaljevati. Njuna obraza za mizo, ožarjena z okroglim snopom svetlobe, sta še zmeraj negibna, kot bi ju dal v gips.

“Kaj pa, če je kdo že umrl?” spregovori Ellen Robbins. Glas se ji zatrese in Vera jo zaščitniško prime za roko.

“Uporabiš kasete, posnetke,” nadaljujem. “Veliko ljudi danes to počne. Za pozneje. Slišiš glas človeka in že ga vidiš pred sabo. Njegov glas ti priklíče njegovo podobo. Z vsemi podrobnostmi.”

Pogovor ne steče. Ne bosta me vključili, sem opazil. Obrnem se in odidem v drugo sobo, kjer stoji klavir. Usedem se na stolček pred glasbilom. Razprem prste za akord, jih položim na tipke in na lepem se počutim, kot da mi je telo preplavilo smiselno znanje. Zaigram *Adagio* iz Mozartove *Štirinajste sonate za klavir*. Kako dolgo jo res že znam na pamet? In kaj to sploh pomeni, da znaš igrati glasbo “na pamet”? Takega znanja ne moreš videti v glavi, ne moreš izraziti z besedami, zato ker steče iz prstov naravnost v glasbilo, brez ovinka skozi jezik ali misli.

V drugi sobi slišim pritajen pogovor dveh žensk. S klavirja vzamem note, jih odprem in postavim na stojalo. Prvi menuet iz Bachove *Angleške suite št. 4*.

Tukaj me je Greet Laarmans vedno krcnila po prstih. Ne igraš, kar piše. Še zmeraj znam igrati, a tempa ni več. Moja igra je obotavljiva in počasna, okorna in šepava. Več bi moral vaditi. Naenkrat mi vse zadovoljstvo splahni iz dlani. Pritisnem pedal in toni zamrejo sredi menueta. Nekaj časa še strmim v črne in prazne note, otrple med črtovjem in taktnicami. Zaprem pokrov.

V hiši je vse tiho. Je Vera že šla spat? Dostikrat se zgodi, da zvečer, preden grem spat, še kaj zaigram. Veri je vseč moje igranje, kadar še malo bere v postelji, knjigo naslanja na belo nočno omarico in na nosu ima okrogla bralna očala, ali pa jo počasi že premaguje spanec.

Stenska ura kaže šele sedem. Gotovo stoji. V kuhinji je še ena, električna.

V kuhinji je Vera, oblečena v predpasnik. Pri štedilniku z leseno kuhalnico meša juho v loncu, iz katerega se kadi. Pogledam na ognjeno rdečo kuhinjsko uro.

“Nisem lačen,” rečem. “Šele sedem je, meni pa se zdi, da je že precej več.”

“To je zato, ker si utrujen,” odvrne in ne neha mešati. “Slabo si spal, veliko si hodil. Kaj, če bi šel kar spat?”

“Spat s kurami,” rečem. Hotel sem se pošaliti, a ni zvenelo smešno. Zvenelo je, kot da govorim sitnim otrokom, ki bi bili radi še malo pokonci. (Nekoč sem tudi sam imel otroke, Kitty in Freda. Vzgojil sem ju, zdaj pa ju ni več, nikoli več ne prideta ...)

Kot otroku se ti je to dostikrat zgodilo. Zjutraj si se zbudil in soba je bila obrnjena na glavo. V mislih si jo moral najprej obrniti za sto osemdeset stopinj, da so bile stvari spet na svojem mestu in si lahko vstal, šel skozi vrata, v nov dan.

V spalnici ležim z dlanmi pod glavo in gledam nebesno modre bombažne zavese, medtem ko v mislih vse sobe obračam na njihovo mesto. Vera je najbrž že vstala, čeprav je ni slišati. Svetloba, čeravno pridušena z zavescami, je hladna in močna. Pomislim, da je ponoči spet snežilo.

Vstanem in razgrnem zavese. Ni videti, da bi zapadlo kaj novega snega. Robertove stopinje so skrite v snežni odeji, na straneh bolj zabrisane, kot če bi bile sveže. Vrhovi borovcev negibno kot metle molijo v nebo. Od verande do mahovno zelene lope desno na vrtu vodi ozka uhojena pot.

Med umivanjem zob tuhtam o besedah, o izrazu za svoje občutje. Kot da se nekdo v meni spominja drugačne hiše, take z drugačno razporeditvijo sob, ki se včasih križajo s sedanjimi. Sobe bi morale dajati absolutno gotovost. Kako so povezane med sabo, bi morala biti danost. Samoumevnost, da lahko odpreš vrata. Ne da jih v strahu in negotovosti, ker ne veš, kaj te čaka za njimi.

Stojim pred omaro z oblekami. Za danes izberem črno, kupljeno v Rowlandsu na Lafayette Street, ker ima tako globoke notranje žepe. Še službeni rokovnik gre noter. V levem žepu nekaj zatipam.

Razglednica je, s sliko snežno belo ometane mehiške cerkvice. Sonce je najbrž v zenitu, saj ni nikjer nobene sence. Odprta vrata so obokana črna

luknja. Z *ljubeznijo*, Kitty. Poštni žig je izpred šestih let. Seveda se je kateri od sodelavcev pošalil. Ne bi me presenetilo, če je bil Maurice Chauvas. Ne zmanjka mu zgodbic o svojih ljubimkanjih, čeprav ve, da me ne zanimajo. Gotovo misli, da mi Vera pregleduje žepe, ko pridem iz službe. Skozi zanke na hlačah napeljem pas, ga zapnem in stopim iz spalnice. Odkar sem nehal piti pivo, sem izgubil trebuh.

Najbrž je Vera že v knjižnici. Ob ponedeljkih in sredah dopoldne pomaga kot prostovoljka. Izpolnjuje kataložne listke, saj jih še vodijo ročno. Pravo pisavo ima za to. Majhno, pokončno in berljivo.

Odidem v kuhinjo in odprem hladilnik, ki takoj drgetajoč zabrni, kot da mi je voščil dobro jutro.

Ko človek začne jesti, res težko neha. Ja, boljše je, če požvečim. Hrano je treba vedno dobro prežvečiti, počasi, da jo zmelješ na majhne koščke, šele potem pogoltneš. Tale piščanec je tako okusen, da bi ga še. Na, Robert. Vržem mu par obglodanih kosti. Grem pogledat, če je še kaj. Jetrna pašeta, iz pločevinke zraven vzamem rezino hladnega ananasa. Tudi Robert bi še. Dobil bo pol zavitka piškotov, več pa ne. Preostale pojem sam. Prazna vreča ne stoji pokonci. Poleg tega se vedno bojim, da bi kdo med sestankom slišal, kako mi kruli drobovje. Drobovje. Ko pomisliš na to in preletiš zbrane za lakirano mizo v visokem sijaju, kako tam sedijo v svojih oblekah, s papirji pred sabo, telesa v oblekah pa so polna krvi in na metre zviti črev in črpajočega srca, ko pomisliš na to, je skoraj nemogoče, da se ne bi začel režati. Kako je ledeno mrzel pomarančni sok dober, če ga piješ naravnost iz steklenice. Malo sem se polil, a koga briga. Popivnal bom s krpo in spet bom kakor iz škatlice.

“Pridi, Robert, morava iti. Bova zvečer pospravila.”

Že ničkolikokrat sem Veri rekel, naj pusti mojo pisalno mizo pri miru. Aktovka je spodaj, kjer mora biti, ampak kje so papirji? Mogoče jih bodo razdelili na sestanku. Kadar je sklican izredni sestanek, je večkrat tako. Vseeno bom vzel aktovko s sabo, ker so vedno kakšni novi dokumenti. Pri IMCU znamo proizvajati papirje. Poročila o ulovu v zadnjem četrletju, napovedi o migraciji lososov. Odkar delam pri IMCU, se še niso uresničile. Zanesljiv je samo rak, tako glede gibanja kot števila. Bodo ribe upoštevale kopico gospodov, ki v udobju in zavetju bostonskih pisarn preudarjajo o malo bolj pravični razdelitvi ulova med različne države sveta? Če boš tako razmišljal, mi je nekoč dejal Leon Bähr, rajši zamenjaj službo. Toda mi seveda še naprej opravljamo svojo službo. Preučujemo računalniške

tabele, modele in scenarije, skladosavnica papirja raste in raste, ribe v morjih plavajo in plavajo in nimajo pojma, da obstajamo.

Kako to sovražim. Ko je treba kaj iskati. Kje so ključ? In kateri tepec je zaklenil vsa vrata? Robert zvesto caplja za mano, ko pokljukam vrata od kuhinje, od pralnice in glavna vhodna. Najbrž je Vera vklopila alarm za dopust. Kako je lahko bila tako trapasta?

Stopim do telefona in pokličem v knjižnico. Dekliškem glas povem, kdo sem, in vprašam, ali bi lahko govoril z ženo, da je zelo nujno, ker se mi res mudi na pomemben sestanek. Odvrne, naj počakam trenutek, a ta trenutek traja celo večnost, in naposled slušalko jezno zabrišem na vilice. Jaz moram na sestanek! Zdaj. Brez tajnika so izgubljeni.

Na polici v pralnici takoj najdem, kar iščem. Iz lesene škatle za orodje vzamem izvijač in kladivo ter se ustopim pred vrata pralnice.

Laže gre, kot sem mislil. Izvijač porinem med vrata in podboj. Po nekaj udarcih odskočijo proti meni. Robert takoj švigne ven in nekajkrat olajšano zalaja, saj je prav tako rešen ujetništva.

Odhitim na hodnik, vržem nase bundo in v sobi pograbim aktovko. Izvijač in kladivo tačas pospravim vanjo. Mimogrede vidim, da je četrt do enajstih. Hitro bo treba stopiti.

Robert je v devetih nebesih. Skaklja pred mano, se zdaj v desno, zdaj v levo zakadi v zasnežen gozd in me čez nekaj metrov prička na poti z mahajočim repom in sopihajoč.

Ne hodiva po uradni poti, ampak po sosedski. Pelje mimo zidane hiše Cheeverjevih in lesene podrtije Pat in Marka Stevensa. Njun vrt je eno veliko odlagališče. Zagledam napol demoliran ognjeno rdeč pickup brez koles, ki je bil nekoč, sodeč po črnih črkah na vratih, last *Norton's Hardware Store*. Kmalu za njuno hišo je konec gozda in se začnejo sipine. Take barve so kot spran rebrasti žamet. Ali kokosov predpražnik.

Veter je narebril pobeljeno vznožje sipin. Kot zamrznjeni morski valovi. Prvi sem, vidim, povsod je še celec. Rahlo nenavaden, a po drugi strani vseeno primeren kraj za službeni sestanek, tako blizu morja. Pes se zažene po sipini, ah, Robert, teh vran ne boš nikoli ujel.

S psom živiva v istem svetu, a ga gotovo doživlja čisto drugače. To razkriva njegovo obnašanje, ko razburjeno vohlja križem krašem. Torej je tik nad tlemi cel svet vonjav. Sneg beleži njegove stopinje. Zame so mreža brez pomena. Samo posledice. Nikjer nobenega vzroka, kaj šele da bi videl sistem.

To sosesko poznam kot lasten žep. Med vrstami zasajenega travinja na levi vodi utrjena steza iz školjk naravnost do skrilasto sive hiše, kjer bo sestanek.

Nekaj časa iščem stezo, ko mi na lepem pod čevlji zaškripajo školjke in nad sipino zagledam vrh sive strehe. Robert bi šel naprej, a ga z žvižgom pokličem nazaj.

Po zametenih stopničkah se povzpnem na verando in pogledam skozi okno. Lakirana bela miza in štirje stoli. Tukaj bo. Nisem presenečen, da sem prvi, vedno je tako. Bähr še nikoli ni prišel pravočasno, čeprav je predsedujoči. Johnson in Simic vedno pokličeta, da prihajata, Chauvas pa zbija šale o svojih prevročih randijih. Ure njihovih prihodov ne zapisujem, samo uradni čas, ko Bähr začne sestanek. Kot pretanjen zaznamek ostane zgoraj nad dnevnim redom. Ampak dnevnega reda danes ni in gospodje so očitno še bolj razpuščeni kot ponavadi.

Poleg travnato zelenih vrat je bakren zvonec. Pritisnem, vse je tiho, prislonim uho k vratom in pritisnem še enkrat. Zvonec je pokvarjen. Obrnem se. Na zameteni verandi Robert maha z repom. Nad valovito sipino z nevidnimi zračnimi tokovi jadrajo galebi. Sicer nikjer nikogar. Do koder seže pogled.

Odprem aktovko, vzamem ven izvijač in kladivo. Tokrat gre precej težje. Močni in ostri udarci režejo v tišino, občasno vržem pogled čez ramo, kajti to, da tajnik vlamlja vrata, ni vsakdanji prizor, tega se presneto dobro zavedam.

Prevedla Stana Anželj

Manja Žugman

Kristina Kočan: Selišča.

Maribor: Litera (Zbirka Piramida), 2021.

V slovenskem literarnem prostoru že dodobra poznana in uveljavljena besedna ustvarjalka Kristina Kočan se je s svojo pesniško zbirko *Selišča* (2021) kot najboljšo pesniško zbirko leta 2022 zapisala v zgodovino prejemnikov Veronikine nagrade. Spomniti velja še na prvenec *Šara* (2008), ki je bil tedaj na slovenskem knjižnem sejmu nominiran za najboljši prvenec leta, v njem pa je avtorica že načrtala svojo prepoznavno avtopoetiko.

Zbirka *Selišča* je razdeljena na tri sklope: *Srečišča*, *Selišča* in *Mislišča*. Posamezni sklop uvaja kratka pesem ali mislica, izpisana s črkami v nekoliko večjem tisku. Prvi razdelek uvedejo besede “v zavetrju / poljubov / se naseljujeva / v vsemirju”, s čimer nakaže, da se bo zagotovo tudi v tej zbirki – kakor v vseh poprejšnjih – pojavljal drugi, ob katerem bo tehtala svojo bivanjsko ednino in se preizkušala v dvojini ter v prepletu tega širila in razširjala prostor lastne svobode in svobode drugega. Vendar je za razliko od preteklih pesniških zbirk tokrat telesna erotika pomaknjena nekoliko bolj v ozadje, odnos z bližnjim pa vse bolj valuje v duhovnem ozračju miru in (varne) tišine. Že v *Šari* (2008) je “našla več besed sredi tišine”, vedela je tudi, kako “kaznovati ljudi s tišino”. V *Kolesa in murve* (2014) je tišina kdaj pa kdaj morala nastati, da je lastni in obdajajoči jo svet sploh prenesla, v *Seliščih* (2021) pa je s tišino še veliko bolj spravljen, saj njena točka uvida hrani najgloblja čustvovanja, ki jih ni moč ubesediti, ampak jih subjektka

samo zaznava in ohranja v nekem svojem zamrznjenem trenutku oziroma “v trenutju / najti svojo / krožno pot / tako Snyderjevo / štirikrat letno / v smeri ure / krožiti v tišini / hoditi v mantri” in “najti svojo goro”, kot pravi zadnji, tretji razdelek zbirke. Tudi zategadelj se dinamičnost njenih odnosov iz zbirke v zbirko vedno bolj (za)ustavlja. Če so bili še poprej mladostno vihravi, kdaj dramatično nasičeni ter polni prihodov in odhodov, so zdaj veliko bolj umirjeni in dozoreli. Subjektka jih zadržuje v občudovanju lepote nekega trenutka, v zavedanju svoje pristnosti in prisotnosti.

Drugi razdelek, *Selišča*, že s svojim poimenovanjem napoveduje vsebino, znotraj katere bo pesniški jaz deležen raznovrstnih premikov v zunanji ter, še veliko bolj, v notranji krajini. Verzi uvodne pesmi “razprta telesa / v migljajih / ivje na mahu” učinkujejo vidno, a se z zadnjim, “žolna ki zadaja”, zaključujejo veliko bolj ponotranjeno in pomenljivo. Že sama raba glagola zadajati se sprva bere kot zadajati nekomu bolečino, povzročati nekaj neprijetnega in slabega, šele žolna, ki simbolizira zaščito in varnost, predstavlja (kakor navaja *Slovar simbolov*) tudi vrnitev v “mater, je osvobodjalna podoba misli, želje, ki se rodi iz introverzije”. Selitve in popotovanja “skozi temne koroške / gozdove” in “čez vodo v Ameriko” retrospektivno priključijo na plan ne le pesničin bogati in geografsko prostrani svet preteklih zbirk ter v središču tega procesa poduhovljenja, temveč tudi ponavljajoči se motiv ptice, ki ga pesnica tokrat spretno poveže še z ljudsko folkloro, saj je novost pričujoče zbirke tudi materinstvo. Motiv štokrle se v razdelku pokaže v tradicionalnih vlogah ptice selivke in ptice, ki prinaša otroke, hkrati pa ga avtorica odlično osvetli tudi z vzhodnjaško miselnostjo, ko zapiše, da “pot / je edino zatočišče”, povratek pa pravzaprav “že pred / odhodom med / spanjem in budnostjo” (*selitve*). Vmesnost je hkrati tisti mistični krik, znotraj katerega je moč vedno znova najti in izgubiti sebe. Na tovrstnem popotovanju, ki ga človek opravi v sebi, pa se nizajo postanki, saj “razdalje / ni v korakih / samo v mislih” (*obalo očesati*); valovanje pričujoče zbirke premišljeno prekinjajo prazni listi, ki imajo estetsko funkcijo, učinkujejo pa tudi kot postaje, na katerih (lahko) bralec zajame in predahne (tudi na poti do sebe).

Umestitev pesmi *selitev vase ali od takrat zbiram polžje hišice* v osrednji razdelek zbirke je z množtvom interpretacij, ki se ponujajo, nadvse na mestu, saj je tematika minevanja in smrti v poetiko Kristine Kočan zapisana že vse od prvenca, v najnovejši zbirki pa je ta tema še poglobljena in kompleksnejša. Končnost v misel najprej priključijo podobo mrtve matere, loščenje spiralne apnenčaste lupine pa bi po jungovski razlagi utegnilo pomeniti tudi iskanje izgubljene nje. Izgubljeno je lahko znova najdeno

edinole v spominu, v jeziku pa zadržano v podobi besed. V preteklih zbirkah smo lahko brali tudi poslavljanja od pesniških prijateljev, tokrat pa lahko zgoščenost odhodov in izgub dobesedno in metaforično prepoznavamo v bolečini, ki jo je subjektka na svojem postajališču zbrala v plasteh polžje hišice. Svojo rano poskuša (za)krpati in jo sprejeti. Pri tem ni sluttiti resignacije; kot reminiscenca skozi nadaljnje pesmi v razdelku in kot simbol očiščenja ter prenavljanja pronica voda, prav tako stalni element pesničine poezije, ki divjo prosojno plesalko ponese čim dlje v “nikoli ne imeti / ampak le iskati // zakoračiti z najdbami / dneva v noč in v novo / jutro priti in naprej iskati” (*obalo očesati*).

Zadnji, tretji razdelek z naslovom *Mislišča* uvaja mislica “včasih ni razlike / med človekom / in njegovo senco”. Tudi tukaj se pojavlja motiv vode. Pesnica vzporeja tujo in domačo reko, da bi opozorila na ekološko onesnaževanje in podnebne spremembe. Namero je bilo moč zaznati že v zbirki *Šivje* (2018) še posebej v vrsticah “na vsakem drevesu / v new yorku je / plastična vrečka (*I Am Not American*) in “človek / v mestu pogreša / zvezde in ptiče” (*The City*: 2). Tokrat je ulovila ribo in jo izpustila nazaj v njen dom, ob tem pa dodala, da se je pomlad “začela / kot sprožen porod na silo prehitro” (*mislišča*). Pesnica nikakor ne žuga s prstom, ampak bralca s svojim natančnim opazovanjem subtilno spodbuja k razmišljanju. Ves čas sledimo tudi motivu materinstva, svoj prostor v zbirki najde tudi mrmranje starodavne indijanske rimanke “sin spi ptice / šteje ves dan / so se zbiralale / na češnji na / njegovem obrazu” (*lanternice*).

Oblikovno so verzi v pesmi kratki, a se ob slehernem velja za dlje časa ustaviti, saj – kot zapiše Aljoša Harlamov že v zbirki *Šivje* – “niso le pomenske enote, ampak tudi časovne – dolžina verza daje branju poseben ritem”. Pesničin prepoznavni znak, s katerim gradi na večpomenskosti svojih pesmi, je lomljenje vrstic, raba enjambementov, zaradi česar vsebine ni mogoče zajeti z enega samega gledišča. Pesnica od prve zbirke naprej vse manj uporablja ločila, v zadnji teh ni več. Podobno se skorajda povsem umaknejo urbana okolja in dialoškost s pesniškimi ter drugimi imeni. Pesmi so v nenehnem premiku, kakor je v nenehnem premikanju tudi pesničina bít. Če si je v Šari še privoščila mladostno poezijo utripa, ko je sodeč po biografskih podatkih veliko popotovala in bila deležna intenzivnih okolij ter še intenzivnejših doživljanj, se v *Seliščih* ustavlja in si vse pogosteje privošči (za)čutiti, zaradi česar se je poglobilo tudi opazovanje naravnih prizorov, intimna doživetja v mikrokozmosu pa so postala močnejša.

Pred nami se razpirajo strani odlične pesniške zbirke, v kateri gre za prepoznavno in izčiščeno pesniško držo. Pesnica s svojo zrelo pesniško

govorico bivanjske položaje in občutenja na novo postavlja, premišljuje in izčiščuje. Z jezikom in vsebino sporoča, da nič ni (do)končno in da vse prehaja iz ene oblike v drugo. *Selišča* tako živijo specifično življenje in svojemu bralcu ponujajo dovolj premislekov ter postankov, da usmeri pogled najprej vase, nato k drugemu.

Sprehodi po knjižnem trgu

Majda Travnik Vode

Lado Kralj: Ne bom se več drsal na bajerju.

Ljubljana: Beletrina
(Knjižna zbirka Beletrina), 2022.

Najbolj presenetljiva lastnost Kraljevega romana *Ne bom se več drsal na bajerju* je komičnost. Ne kakršna koli, ampak komičnost v Ljubljani, med italijansko okupacijo, sredi druge svetovne vojne. Profesor Lado Kralj je velik, eden največjih poznavalcev, celo teoretikov, komičnega pri nas in vendar je vsakršno teorijo – in še zlasti teorijo smeha – zelo težko preliti v avtentično umetniško besedilo. Pred enako dilemo se je znašel Umberto Eco, prav tako teoretik, celo *semiotik* smeha, ki je v svojem romanu *Ime rože* znal zavzeti popolno distanco do smeha kot teoretskega predmeta in – v postmodernistični maniri, kar mu je distanciranje olajšalo – napisal roman o izgubljenem drugem delu Aristotelove *Poetike*, ki je, kot vsi verjamemo in kot je Aristotel napovedal v prvem delu *Poetike*, govorila o komediji in smehu. V Ecovem romanu drugi del *Poetike* še obstaja, nato pa ga uniči – nekaj listov celo pogoltne – fanatični slepi menih Jorge, ker meni, da bi ta knjiga – tako kot se je dogajalo z drugimi Aristotelovimi knjigami –, postavila na glavo pojmovanje sveta kot takega. Ljudje bi spričo Filozofove argumentacije o smehu postali “kot bogovi”, ne bi jih bilo več strah, s pomočjo smeha bi premagali celo strah pred smrtjo: ‘In iz te knjige

bi se moglo roditi novo in uničujoče hotenje po uničenju smrti s pomočjo osvoboditve od strahu.' Nasprotje strahu je že od nekdaj svoboda in za tako velik zastavek gre pri smehu.

Vendar je Kraljev roman *Ne bom se več drsal na bajerju* v marsičem zelo drugačen od Ecovega: *Ime rože* je – resda le nekako navidezno, saj gre za postmodernizem – resen roman, nekakšna filozofska kriminalka, medtem ko sta pri Kralju ironija in smešnost integralni potezi njegove pisave – a le do neke kritične dogajalne točke, ko se skozi fabulo začne počasi razpletati, zakaj fant, glavni junak Ivan, ne bo več drsal na bajerju. Sprememba narativa se zgodi nekako v tretji tretjini romana, ko komična nota povsem organsko, neopazno ponikne. Pomembno se zdi opomniti, da gre pri tem zgolj za navidezno nekonsistentnost oziroma pomanjkljivost, saj je Lado Kralj ob analizah smešnega v svojih predavanjih večkrat omenjal teorijo kontrasta, ko se literarni junak izkaže za drugačnega, kot smo pričakovali po predzgodbi. Poudarjal je, da med tragičnim in komičnim v resnici ni ostre ločnice, ampak junak lahko nenehno prehaja med enim in drugim. Pri tem je navajal tudi citat iz monografije Jureta Gantarja *Dramaturgija in smeh*, da je komično vedno virtualna možnost tragičnega in obratno – in zdi se, da je prav ta obrat v romanu *Ne bom se več drsal na bajerju* izpeljan zelo uspešno, senzibilno in notranjeformalno pogojeno.

Ko skušamo nekoliko natančneje opredeliti naravo Kraljeve komičnosti in ironičnosti, ga ne moremo zblížati niti s cankarjansko različico ironije, niti, denimo, s humorjem in ironijo Frana Milčinskega, niti s Haškovim Švejkom, pri katerem se prav tako križata smeh in vojna, niti z zgledi iz bližnje soseščine, Hrabalom, bolj sardoničnim Thomasom Bernhardtom ali Pirandellom (ki bi bil tako in tako sporen, saj je podpiral fašizem, katerega izprijenost Kralj v romanu razgali do obisti). Čeprav se tako zdi, da je ironični odtенок, ki ga vsak ustvarjalec odtisne svoji pisavi, nekaj izrazito avtorskega, intimno specifičnega, se vnovič spomnimo enega od Kraljevih citatov: "H komičnemu pa spada neskončna dobra volja in zaupanje vase, sposobnost, da si vzvišen nad svojim lastnim protislovjem." Morda je prav ta citat še najbližje občutku oziroma niansi smešnega v tem romanu: ta komičnost ni niti za kanec škodoželjna, agresivna ali izključevalna, ampak vedra, umerjena, skorajda apolinična (če o čem takem ob pojmu komičnega sploh lahko govorimo, saj je komedija izvirno domena boga Dioniza).

Tematsko je *Ne bom se več drsal na bajerju* roman o mestu Ljubljani, mestu heroju v času fašistične okupacije med drugo svetovno vojno, obenem pa tudi subtilna pripoved o odraščanju simpatičnega fanta iz Zgornje Šiške, Ivana Kneza, ki sicer ni domačin, saj je njegova družina sem pribe-

žala iz Maribora, ker Italijani za razliko od Nemcev niso imeli seznama izobražencev, zaradi česar je Ivanov oče, profesor slovenščine, presodil, da bo družina vojno lažje prestala pod manj sistematičnimi Italijani. Če bi roman hoteli zvrstno umestiti, gre za vojni roman in *Bildungsroman*, pri čemer mora fant sredi fašističnega terorja odrasti prezgodaj, na nepravilen in krut način. Fant in šišenska mestna četrt sta popolnoma enakovredna protagonista romana: fantovo življenje teče na šišenskih ulicah (Vodnikovi, Celovski, Medvedovi), travnikih (Krisperjev travnik) in gozdovih (Šišenski hrib, Galetov gozd), okrog gostilne Pri kamniti mizi, kjer se je rodil Valentin Vodnik, okolišu okrog nekdanje Krisperjeve tovarne čevljev, Koslerjeve pivovarne Union, Stare cerkve in območju okrog nekdanjega gradu Jama z bajerjem, ki so ga po prvi svetovni vojni odkupile šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja, ga spremenile v samostan in v njem uredile dekliško šolo z internatom. Avtor slikovito in precizno mapira prizorišče, tako da Šiška (ki jo njeni tedanji prebivalci občutijo kot strogo razdeljeno na Zgornjo Šiško, kjer se konča Gorenjska, in Spodnjo Šiško, kjer se začne Ljubljana) s svojimi utripalkami in nevralgičnimi točkami pred našimi notranjimi očmi vstane kot živ organizem – podobno, kot sta “svoja” okoliša, Zeleno jamo in Gornji trg, oživila in ju v kolektivno zavest zasidrala Marjan Rožanc in Lojze Kovačič. Kralj ne le zelo prepričljivo postvari vojno atmosfero šišenskih ulic, bližnjih polj in gradu Jama, ampak v pripoved vtke številne dragocene zgodovinsko-etnografske podrobnosti, tako da, na primer, povzame preteklost gradu Jama, Krisperjeve tovarne čevljev ali taborišča za ruske ujetnike iz prve svetovne vojne. Pripoveduje o pericah z Bizovika in od kod so Šiškarji dobivali grozdje za pridobivanje vina v Centralni vinarni, nepozabno je Ivanovo srečanje s slikarjem Hinkom Smrekarjem. Eruditsko izstopa avtorjevo poznavanje fašistične ideologije (Kralj je tudi avtor zvezka *Futurizem* iz zbirke Literarni leksikon, v katerem razgrinja tudi povezave med futurizmom in fašizmom). V tej zvezi navede številne zanimive detajle, na primer kako je pesnik Gabriele D’Annunzio po motivih italijanskih narodnih noš oblikoval fašistične črne uniforme in se domislil mučenja z ricinusovim oljem. V romanu najdemo tudi besedilo fašistične himne *Giovinezza*.

Vse od začetka Ivan deluje kot vosovski kurir, hodi v šolo in dvori samostanski gojenki Evi Verdonik. Okrog para se vrstijo eksekucije, preganjanja, odhodi v koncentracijska taborišča. Stvari se še zaostrijo, ko se približa italijanska kapitulacija in na Evo oči vrže nekrofilski fašistični oficir Taglia. Ivan začuti, da sta oba z Evo neposredno ogrožena, in odloči se, da bo ukrepal, vendar ga še istega dne prehiti kapitulacija. Eva – prek spekta-

kularne, nadrealne intervencije “jage babe” – pobegne domov na Jezersko, sam pa dobi povelje, naj odide v partizane. V vsesplošni zmešnjavi se prek Ižanske ceste prebije na Golo in naprej na Notranjsko. Postane komandir Ljubljanske brigade in s svojim vodom napada nemške prometne in oskrbovalne postojanke. 9. maja 1945 skupaj s svojo brigado in hercegovsko divizijo zmagoslavno vkoraka v Ljubljano; med solzami sreče se mu za hip zazdi, da je to najsrečnejši trenutek v njegovem življenju. Takoj se odpravi iskat Evo in na Jezerskem od starega Verdonika izve, da je morala zaradi sumničenja partizanskih rajonskih aktivistov pobegniti v Avstrijo. Ker je med Jugoslavijo in Avstrijo padla železna zavesa z neprebojno graničarsko stražo na obeh straneh meje, je iskanje Eve izjemno težko. Ivan še nekaj let ostane v Ljubljani, demobiliziran, v nepomembni funkciji sekretarja rajonskega komiteja. Skupaj s svojimi vojnimi kolegi doživlja spremembe, ki jih uvaja ljudska oblast.

Tudi drugi junak romana, Šiška, doživlja neslutene (urbanistične) posege: čez samostansko vrtnarijo potegnejo cesto, na Vodnikovih zasujejo vodnjak z najboljšo vodo na Spodnjem Kranjskem, podrejo Krisperjevo tovarno čevljev in na njenem mestu začnejo graditi stolpnice – te sploh poganjajo vsepovsod. Najslabše jo odneseta grad Jama in njegov bajer, ponos in znamenitost Zgornje Šiške. Vanj najprej naselijo pasjo šolo, nato pa ga zaradi domnevne dotrajanosti kratko malo podrejo in tam zgradijo stolpnice. Tudi bajer ob gradu nepreklicno zasujejo in tako je za vedno izgubljen, za Šiško in za Ivana. V sklepnem poglavju romana se Ivan znajde v novem položaju, ko bo “moral stvari na novo premisliti,” kot pravi. Kdo je zdaj v podzemlju in kdo v višavah? On ali Eva? Vzhod ali Zahod? Na eni strani socializem, na drugi kapitalizem. “Se bo Eva hotela vrniti v socializem, bom jaz hotel prebežati v kapitalizem?” Po dolgem tuhtanju se odpravi k staremu Verdoniku na Jezersko in ga povpraša za prehod v Avstrijo, saj se domačija razprostira prav do meje. Stari mu pove za pot čez Grdi graben, skozi medvedji brlog (na medvede v romanu tudi sicer odpade ne povsem nepomembna stranska vloga) in Ivan, ne več fant, se s temi podatki in na novo obujenim upanjem odpelje nazaj v Ljubljano. Konec romana je odprt oziroma priprt, kajti ni še čisto jasno, kaj bo storil: “Ampak na pol že vem.” Roman do konca ostane nepristranski in se dviga nad vsakršno ideologijo, levo ali desno, kapitalizem in socializem. Osmeši fašiste in trezno poroča o vosovcih in partizanščini, vendar enako nevtrarno o starih lastnikih pivovarne, vinarne in tovarne čevljev ali redovnicah v gradu Jama. Morda se še najbolj nedvoumno, ali pa morda zgolj nekoliko nostalgичno, izrazi o nekoliko stihijem ljubljanskem povojnem urbanizmu, vendar tudi ob

teh posegih jasno predstavi stališča novih mestnih oblasti. Kraljev roman se nikjer ne ujame v ozkoglednost, ampak ves čas ostaja kozmopolitski, obenem pa pristen, človeški. Poglavlja kadrira tako, da pred nami vstane celostna podoba Šiške in širše Ljubljane, med vojno in po njej, skupaj z njenimi prebivalci, in tako poustvari tisto, kar je v literaturi med najtežjim: duha časa.

Nada Breznik

Marko Sosič: Samotne ljubezni.

Novo mesto: Goga (Literarna zbirka Goga), 2022.

Posthumna izdaja kratkih zgodb tržaškega pisatelja in režiserja Marka Sosiča z naslovom *Samotne ljubezni* v vsaki posamezni zgodbi izpričuje prav to, o čemer govori naslov: ljubezen. Ljubezen do vsega, kar objame pogled, predvsem pa ljubezen do ljudi, ljubezen, ki ne postavlja nobenih pogojev in ne pozna meja. To ni prekipjavajoča in slavlilna ljubezen, saj avtor v svojih zgodbah zajame vse odtenke tega čustva, od mladostnega hrepenenja do bolečine in razočaranja, sprejemanja, spoštovanja, predanosti, nežnosti in topline. To je knjiga o človeških občutjih, boljše rečeno tankočutjih, ki so lastni zelo posebnim posameznikom. Je hkrati prehajanje iz budnosti v sanje, iz sedanjosti k spominom in obratno, prehajanje iz ene duše v drugo ali čutenje več duš v eni. Zato se zgradba zgodbe iz impresionistične meglice, polne odtenkov, izrisuje počasi in postopno. Čeprav pretežno poetičen je slog ponekod hlasten, stopnjuje z dolgimi stavki, ki vzporedno pripovedujejo o več dogajanjih, sedanjih in preteklih. Spet drugod je tok pripovedi umirjen, osredotočen na kak obrobni prizor, pogosto se pojavlja metaforika oken ali vrat, ki odpirajo pot v skrivnostno notranjost, prehod v spomin, v preteklost, v nekoga drugega. Zgodbe so umeščene v obmejno italijansko območje, nekatere v dogajanje pred drugo svetovno vojno ali po njej, ko je sovraštvo zaradi pripadnosti različnim političnim strujam eskaliralo v nepojmljivo nasilje celo med pripadniki istega naroda. Rdeča

nit vseh zgodb je usoda drugačnih, izstopajočih zaradi bolezni, starosti, revščine, izgube spomina, doma, domovine; prišlekov in migrantov, nesrečnih tavajočih duš, ki so se ujele v primež predsodkov, odklanjanja, celo sovraštva, a so, čeprav redkeje, sprožile tudi prebujanje vesti, plemenitosti in solidarnosti. Zanimivost Sosičevih zgodb so literarni junaki, ki govorijo o sebi z distance, skozi oči drugega; so hkrati oni sami in tisti drugi, so hkrati eno in drugo, opazovalec in opazovani.

Zbirka obsega osem kratkih zgodb. Kvalitete in umetniške prepričljivosti ne moremo meriti z dolžino posameznih besedil ali z obravnavano tematiko, pa vendar dajeta zgodbi *Samotna ljubezen*, po kateri je zbirka poimenovana, in *Julijan, Bahiri*, značaj in ton celoti. Brati o staranju in težavah tega obdobja je morda nadležno in nepriljubljeno, a Marko Sosič je to temo ubesedil tako subtilno in izvirno, da hipoma vzbudi radovednost in pritegne bralca. Zgodba govori o nebogljenosti in nemoči ob izgubljanju spomina in identitete, ob usihanju, pa tudi o zadnjem, čeprav slepem upanju, ki se ga glavni junak Julijan oklepa. "O Bog, draga, samo da lahko znova hodim, počasi, počasi sicer, a bom že zmogel čez polje, da si med topoli odpočijem. Kmalu pridem pote, da boš tudi ti z menoj." Krutost demence in Alzheimerjeve bolezni, ki osebnost razkroji pri živem telesu in prinaša največ bolečine svojcem, ta neozdravljiva pandemija današnjega časa je nevsiljivo našla mesto v Sosičevi zgodbi. Ko zakonca razdvoji bolezen, ko Julijana izda šibkost nog, na pomoč priskoči mlad fant iz Pakistana, Ismail. "Njegova koža je temna. Njegove oči so črne."

Starost tematizira tudi zgodba *Anastazija, njeno jutro*, ki se osredotoča na tisti del življenja, ki človeka pogosteje kot sicer vrača v preteklost, k prednikom in njihovim zgodbam. Želja raziskati in videti kraje, v katerih so živeli, po katerih so hrepeneli, ki so jih zaznamovali, je v resnici želja doumeti in razumeti ne le njih, temveč tudi sebe, se pomiriti in spraviti pred zadnjo nepovratno potjo. S to željo se Anastazija prvič v življenju odpravi na dolgo pot v rojstni kraj svojega očeta, prvič v življenju sede v letalo in biva v hotelski sobi in prvič bo videla morje. Nevajena potovanj in sveta čuti zmagoslavje ob svoji odločitvi. Tako prepričljivo piše avtor o njeni poti, o njenih korakih, da lahko tudi sami začutimo čarobnost prvega srečanja z obmorskim krajem, prvih pogledov na procelja hiš, na stoletna drevesa pred železniško postajo, prvih sap in vonjav, ki jo ovijejo, in pogledov, ki se neustavljivo odpirajo po prostrani in valoviti modrini morja. Vrata, ki se odpirajo v spomine, so tista, ki v hotelski sobi vodijo v kopalnico, in prav skozi ta vrata ugleda Anastazija očeta. "V temi iznenada zazna obrise telesa, vse jasneje vidi človeško

telo, vse bolj ostro v temi, skozi katero se prerine podoba očeta. Vedela je, da pride.”

Anastazija je že v letih, zato so njeni gibi počasni in premišljeni, nikamor ne hiti, kot da bi zavestno želela doživeti polno in pristno izkušnjo, da se ji v spomin vtisne prav vsak korak, vsaka slika, vsa neskončnost morskega obzorja. Njeni starostni šibkosti in negotovosti pri hoji priskoči na pomoč mladenič iz neke daljne dežele, ki je pobegnil pred vojno. Ob njem Anastazijin spomin spet zatava v preteklost, to pot v njeno mladost, v čas, ko je ljubila in bila ljubljena. Blago in božajoče odzvanjajo avtorjeve besede, ko opisujejo Anastazijo in njeno pot.

Nesrečneži, migranti se dobesedno nagnetejo v sanje glavne junakinje v zgodbi *Samotna ljubezen*, ki je nosilna zgodba te zbirke, pa ne le zaradi naslova. Zgodbo iz sanj piše človeška vest v obličju ženske, ki se po ljubljenju iztrga iz naročja ljubimca, se zazre skozi odprto okno v somrak večera, somrak, ki se kmalu prevesi v temo, v noč, iz katere se začno druga za drugo luščiti postave ubogo oblečenih, utrujenih ljudi, ki so brez oddiha prepešali že veliko poti, lačni, žejni in neprespiani. Mlada ženska jim, zbranim pod njenim oknom, odpre vrata svojega doma. Vabi jih, naj vstopijo, čeprav je pretesno za vse, kuha jim in deli vodo, hrano, čeprav jih je preveč, da bi jih lahko nahranila s tem, kar ima na voljo, ponudi jim prenočišče, čeprav jih je veliko in preveč za prostor, ki ga ponuja stanovanje. Ko se zjutraj prebudi iz sna, je v stanovanju vse tako, kot je bilo, ko je odšla k počitku: prazno, pospravljeno, nikjer nikogar, tudi ljubimca ne, ki se ji je še pravkar v sanjah pridružil in ponujal izmučenim ljudem vodo in podajal krožnike s hrano, ki jo je bila skuhala. V sanjah sen, kot se nerazložljivo dogaja v tem našem vzporednem svetu, ki ga premalo poznamo.

Vseskozi na strani preganjanih, stigmatiziranih in nerazumljenih avtor niza zgodbe o ljudeh, trga njihove obraze iz brezdušnih statistik in senzacionalističnih člankov, da bi zaživel svoje pravo, polnokrvno življenje, dovoli jim, da se igrajo, zaljubijo, delajo, se izkažejo in prebijejo iz zanje pripravljenih getov. Tako kot brat in sestra, *Laura in Aziz*, na katera se naveže domačin, najstnik, ki v Azizu najde izzivalca za fantovske avanture, ob Lauri pa odkrije prebujajočo se spolnost. Z njo, ki ga namenoma zapeljuje in draži, se vznemirjeno in sramežljivo spogleduje. Tako kot je od nekdaj bilo med mladimi na tem planetu, ki ga, prav tako že od nekdaj, surovo razkosavamo z mejami, zidovi in ograjami.

Niso vsi ljudje na isti strani zavesti. Ko se sicer ljubeči mož in oče, intelektualec, univerzitetni profesor, občutljiv za naravo, glasbo in lepote, odloči za izdajo lastnega naroda in sprejme v svojo govorico, v svoj jezik

besedi *drhal* in *golazen* in je celo ponosen, da je med tistimi, ki so podprli Italijane in "čistili" univerzo rdeče drhali, ko se torej ta človek izgubi v gozdu, po katerem odmevajo kriki njegovega otroka: "Tata, tata ...," otroka, ki ga je pustil nekje na stezi, da sam ne ve kje, ga migrant, "eden izmed golazni z juga sveta, ki ga je treba zapoditi nazaj, od koder je prišel", kjer naj ne bi poznali ne srčne ne prave kulture, popelje do prestrašenega sina. Morda zveni naivno, preveč poučno? Toda kako zaježiti sovraštvo, ki se iz preteklosti kot požar širi v današnji dan? Kako izriniti mnoge grobe, sramotne besede iz besedišča ljudi? Razkriti obraz sovraštva in kolaboracionizma je predstavljen v zadnji zgodbi z naslovom *Preprosto življenje*.

Tako Sosič v svojih kratkih zgodbah s presenetljivimi zasuki in zagonetnimi konci ubira različne sloge, pušča vrata odprta za različne interpretacije, obsoja in opozarja na zastranitve in stranpoti od pristne človeške narave in njenega otroškega obraza. Marko Sosič je svojim junakom vdahnil svojo mehko dušo, svojo srčno vero in nam tudi s to drobno knjižico predal v razmislek in čuvanje pravo dragotino. In ko se je s spremno besedo Sosičevim zgodbam pridružil Dušan Šarotar z vso toplino, ki jo premore, nam zamejski Primorec in prekmurski Panonec, oba navdihnjena s širnim obzorjem, prijatelja, pisatelja, pokažeta, kako si neskončno morje in prekmurska ravnica lahko podata roki čez ozemlja, prek časa, od tod do onstranstva.

Majda Travnik Vode

Igor Karlovšek: Peta osebna.

Dob: Miš (Zbirka Z(o)renja+), 2022.

Trenutek, ko sodnik na košarkarski tekmi tekmovalcu ob predirljivem zvo-ku piščalke dodeli peto osebno napako, zanj pomeni konec tekme, dokončno izločitev iz ekipe in odhod z igrišča. Hkrati je to najhujši možni udarec za celotno ekipo, saj izločenega igralca ne sme nadomestiti nihče drug in ekipa igra naprej (pogosto usodno) okrnjena in ranljiva. V Karlovškovem novem mladinskem romanu metafora “peta osebna” izjemno celovito in zgovorno povzame dogajanje v družini Kovač. Kljub temu da pri Kovačevih košarko igra samo štirinajstletni Domen, “peta osebno” prejmeta njegova starša – ko ju država zaradi spornih finančnih poslov, ki mejijo na goljufije, pošlje v zapor. Gre torej za svojevrstno pripovedno-filozofsko perspektivo, s katero pisatelj mladinskemu bralcu življenje ponazori kot (večinoma psihološko) igro – z igriščem, igralci, pravili in kaznimi.

Lahko bi rekli, da sta igrišči v romanu pravzaprav dve: družina in druž-
ba oziroma, v tem primeru, država. Znotraj družine sta Domnova oče in
mama ljubeča in dokaj funkcionalna starša in zakonca, v zunanjem svetu
pa delujeta kot nezrela sanjača, ki ne sprejemata ali ne razumeta splošnih
družbenih (in zdravorazumskih) pravil. Oče sanja otroške sanje, da bo baj-
no in na hitro obogatel s pomočjo tvegane finančne piramide, ko za visoke
provizije posoja denar kreditno nesposobnim, tako da si sam denar izpo-
soja od oderuhov, ki jim v zameno obljublja vrtoglave obresti. Domnova

mama se o moževem početju ne sprašuje, ampak mu pasivno in poslušno sledi, zato tudi sama za nekaj časa pristane v priporu. Domnova starša sta torej nekakšna hazarderja in večna ubežnika pred realnostjo, zato ju družba izloči in brutalno prizemlji. Oče še do zadnjega dne ne verjame, da bo moral v zapor, in se ob odhodu pošali, da gre "zastonj jest in prenočevat". A že ob prvem obisku v zaporu na Dobu se Domnu razkrije neolepšana realnost: oče je skoraj neprepoznaven, postaran, poražen, še zlasti pa fant pretrese, ko se oče kot nemočen otrok zateče v ženino naročje. Karlovšek torej v tekst nevsiljivo, motivirano s fabulo in značaji likov, a popolnoma nedvoumno in nezastrito vpleta nauk, za katerega se zdi, da ga Domen razume veliko bolje od svojih staršev: vsak izmed nas je tudi družbeno bitje, omejeno z družbenimi pravili, in če jih ne upošteva, sledijo krute socialne sankcije, vse do "pete osebne". Iz oblaka iluzij in samoprevar pisatelj ne sklati le Domnovega očeta; bržkone na še trša tla pade Domnova mama, ki se ji začne uresničevati najhujša življenjska mora: ker družina finančno propade, je edina streha nad glavo, ki ji preostane, propadajoča rojstna hiša, iz katere je v mladosti po sporu z mamo odšla ob prisegi, da se tja ne bo nikoli več vrnila. Pri tem je zelo pomenljivo, da mamina rojstna hiša ne stoji v katerem koli slovenskem kraju, ampak v – Selcah. Selca, naselje v občini Železniki, pod Ratitovcem, so kraj, s katerim ni nič narobe, le da se zdijo – oziroma jih kot taka v bralčevo zavest utiri pisatelj – utelešenje trde (slovenske) realnosti. Tradicionalno kmečko okolje, kjer se ljudje skoraj izključno preživljajo z drvarjenjem in živinorejo in kjer so vse domače in družbene vloge že stoletja do potankosti zakodirane in zakoličene, postane laboratorij, v katerem hoče Karlovšek prekaliti in prekovati značaj Domnove mame ter jo prisiliti, da odraste – z nalogo, ki ji je Domnova mama na koncu kos, s tem pa prepreči, da bi Domen utrpel še hujše posledice, kot jih je že. Za otroka je namreč izredno škodljivo, celo travmatično, če je prisiljen prevzeti vlogo odraslega in skrbeti za tiste, ki bi morali skrbeti zanj, saj tako ne more razviti varne čustvene navezanosti, kar se nato odrazi v disfunkcionalnih odnosih v odraslosti. Obrnjena starševska vloga je v psihoterapiji ena od oblik čustvene zlorabe oziroma čustvenega incesta. Da vedenje staršev Domna zagotovo potiska v to smer, dokazuje Domnova namera, da bo mamin dolg, zaradi katerega ji grozi zapor, odplačal z denarjem, ki ga bo prejel ob podpisu pogodbe za mlade košarkarske talente. Domen je tudi sicer pravo nasprotje svojih staršev: v hišo in v šolo v Selcah vkoraka samozavestno, zrelo in pogumno ter se v novem okolju že po nekaj tednih znajde kot riba v vodi. Izredno simpatičen junak je odgovoren, sočuten, nadarjen, garač na treningih, v šoli in doma.

Karlovšek se tudi v tem romanu ne izneveri detektivsko-kriminalističnemu poantiranju vsebine, ki je že od začetka ena najbolj prepoznavnih lastnosti njegove pisave. Skrivnost in njeno (ognjevitno, ustvarjalno in literarno inteligentno) "obleganje" sta eno od osišč njegovega celotnega opusa. Z mojstrsko režiranim in precizno odmerjenim suspenzom v vseh svojih romanih, celo v zbirki romanov *Ognjeno pleme* z zgodovinsko tematiko, nenehno stopnjuje tempo dogajanja, ki že tako in tako teče v visokem ritmu, napetost pa obenem predstavlja lepilo, s katerim organsko veriži poglavja pripovedi, tako da v vsakem poglavju skrivnosti nekaj odvzame in nekaj doda – in s tem polno angažira svojega bralca. Detektivska uganka oziroma skrivnost v romanu *Peta osebna* korenini v vedno aktualni "mladinski" tematici: iskanju identitete in poskusih odstiranja sveta odraslih. Selca namreč vsebujejo ključ, s katerim Domen s pomočjo druge protagonistke romana, svojega ženskega pendanta, Ane, razreši zapleten labirint, ki skriva odgovor na uganko njegovega (in Aninega) porekla, kot tudi skrivnost zablod njegove mame. Selitev v Selca za Domnovo mamino predstavlja vrnitev na izhodišče, nujno okoliščino za obračun s preteklostjo in zasnutje pristnejšega življenjskega koncepta: nekaj dni pripora jo dokončno strezni, tako da popolnoma opusti ukvarjanje s financami in si za premostitev poišče službo v tovarni za tekočim trakom. Vendar je subtilna mamina preobrazba le eden od dogajalnih pramenov v romanu. Avtor z večjim nadgrajevanjem izhodiščnih fabulativnih premis skozi besedilo izdeluje čedalje bolj zgoščeno narativno konstrukcijo s številnimi preobrati, vzporednimi zgodbami in dogodki, ki se nazadnje prepletejo in v sklepnih poglavjih dosežejo vsebinski in formalni vrhunec. Velik adut Karlovškove proze je tudi avtentičen, komunikativen jezik, tako v dialogih kot v "veznem" besedilu in opisih. Bližina, ki jo živo, polnokrvno besedilo vzpostavlja z bralcem, pa se nemara še bolj kot odraz jezikovne veščine zdi odraz avtorjevega občutka za psihologijo slehernika oziroma "psihologijo vsakdanjika" in, še posebej izstopajoče, njegovega življenja v mladostniško psiho. Oboje, poznavanje snovi in jezikovna suverenost, se organsko prepleta in medsebojno podpira. Takšna konstelacija, ravnotežje zanimive, dogodkovno in psihološko razgibane fabule ter enako dinamičnega, prožnega jezika, romanu *Peta osebna* odtisne prepričljiv pečat resničnega življenja, ta realistični *tranche de vie* pa obenem na ključnih mestih oziroma v svojem najglobljem jedru pušča tudi dovolj prostora za sanje in optimizem, kar se še vedno zdi pomemben notranjeformalni element mladinske književnosti.

Milena Mileva Blažić

Vinko Möderndorfer: Sončnica.

*Spremna beseda Lea Šugman Bohinc.
Ljubljana: Mladinska knjiga (Odisej), 2021.*

Vinko Möderndorfer (1958) je sistemski avtor, znotraj (mladinskega) literarnega sistema, večnaslovniški avtor, ki hkrati piše za mlade in za odrasle, in vsestranski avtor (pisatelj, pesnik, dramatik, scenarist in režiser), ki je tudi družbeno angažiran. Njegov mladinski roman *Sončnica* je v osnovi večnaslovniški in spada pod hibridni žanr (dialoški, družinski, družbeno-kritični, ljubezenski, problemski, razvojni idr.), zaradi številnih eksplicitnih aluzij pa ga lahko pogojno pojmuje tudi kot intertekstualni roman. Obsežen, skoraj 300 strani dolg roman poleg literarnega vsebuje tudi strokovno spremno besedo (doc. dr. Lea Šugman Bohinc, psihoterapevka, tako kot avtorjevi prejšnji deli (roman *Jaz sem Andrej* vsebuje spremno besedo ginekologinje, asist. dr. Gabrijele Simetinger, spremno besedo za roman *Kit na plaži* pa je o Downovem sindromu napisala specialistka klinične psihologije, dr. Valerija Bužan). Iz navedenega je razvidno, da je v tem večnaslovniškem pisanju problemska tematika osrednja.

V monografiji *From Mythic to Linear: Time in Children's Literature* (2000) Maria Nikolajeva razmišlja o mladinski književnosti ahistorično, češ da

bi jo morali klasificirati na osnovi koncepta časa oziroma od mitičnega k linearnemu času. Ravno v *Sončnici* je čas pomembna kategorija. Glavna protagonista romana sta Ajda in Voranc (poglavja so strukturirana tako, da so napisana z njene in/ali njegove perspektive), oba učenca zadnjega razreda devetletke; roman se konča, ko se vpiseta v različni srednji šoli. Naslovni literarni lik, gospa Sončnica, je hkrati osrednji lik, *spiritus movens*; vse dogajanje se vrti okoli nje. Živi v mitičnem krožnem času (*kairos*), ki postane linearen (profan), zaradi česar pride do tragičnega konca; do deložacije, sekanja dreves, rušenja hiše in Sončničine smrti. Gre za literaturo kolapsa, za soočenje dveh svetov ter mitičnega in linearnega časa, ko mladostnika Ajda in Voranc na osnovi preizkušenj, tudi grenkih, prideta do spoznanja.

Skrb zbujujoča družbena indiferentnost je v *Sončnici* prikazana kot odnos slovenske družbe do starejših; roman obravnava tematiko "otrokizma" (angl. *childism*) in "starizma" (angl. *ageism*). Na osnovi teorije Gayatri Spivak (*Ali lahko subalterni govorijo?*, 1983, 2007) je naslovni lik Sončnica subalterni subjekt, dvojno izbrisan – je kot ženska brez zgodovine, "še globlje v senci". To bi lahko povezali s časom pandemije covida-19 in starejšimi osebami, ki so "subalterni razred" ali po Žižku "novi geopolitični razred" (*Pandemic! 2: Chronicles of a Time Lost*, 2021). V delu so predstavljeni tudi različni tipi družin, anoreksija, neoliberalizem v šolstvu in življenju, ki rezultira v pomanjkanju emocionalne in socialne empatije do otrok in do starejših.

Večnaslovniški roman je tudi nekakšna moralna panika (zaradi oseb na robu družbenega sistema), ki je upor zoper rizično družbo in deklarativni 2. člen Ustave RS, da je Slovenija socialna država. Möderndorferjev roman namreč to negira; gospe Sončnici z družbenega roba porušijo hišo "biti" – njena smrt je prisposoda za smrt socialne družbe. V poglavju *Skoraj konec* jo zaprejo v norišnico, nakar umre, vendar je v resnici umrla že takrat, ko jo je surova družba deložirala, "ko so jo vlekli iz vile Čira čara." Möderndorfer kot literarni zagovornik oseb z družbenega roba v delu citira tudi *Upornega človeka* Srečka Kosovela.

Protagonista Ajda in Voranc sta v romanu nosilca napredka. Ajdina družina razpade na stereotipen način – zaradi krize srednjih let; starša se ločita, "oči dobi dojenčka", saj je vzporedno živel še z drugo žensko, omenjene pa so tudi Ajdine motnje hranjenja. Enoroditeljska družina Voranca, ki živi z mamo, je sorazmerno funkcionalna. Möderndorfer z narativno simpatijo predstavi oba mladinska lika, in četudi se kdaj pojavijo stereotipne rešitve, so pač le-te tudi del življenja. Vprašanje o stereotipih

se poraja ob literarnem liku gospe Sončnice, ki je predstavljena z novimi/ starimi stereotipi: starejša, klobuk s sončnicami (podobnost s Pehto). Že sam naslov romana, ki je (funkcijsko) ime za gospo z družbenega roba, jo postavlja v dogajalni center. Gre za večpomenko, samostalnik ženskega spola, žensko ime, zemljepisno ime. Etimološko gre za rastlino *Helianthus* (19. stoletje), vendar je moč najti tudi povezave z antično literaturo, z Ovidovimi *Metamorfozami*; nimfa Klitija je hrepenela po ljubezni boga Heliosa (Sonca), dokler se ni spremenila v cvetlico. Zanimivo je, da je Ovidova sončnica dobila ime zaradi videza in vedenja, Möderndorferjeva pa zaradi videza (sončnice na klobuku) in tudi vedenja – zemeljsko je hrepenela po preteklosti, po nebeškem domu oziroma vili Čira čara. Möderndorfer je literarnemu liku “starejše ženske z roba” pripisal tudi posebne potrebe, ekonomske in socialne, tudi mentalne (gospa se izraža s ponavljanjem (rimanih) besed (na primer: “medo skledo bedo”; “rožice božice kože”; “Luvr puvr cuvr ...”).

V skladu s teorijo Marie-Louise von Franz (*Puer aeternus*) je lik Sončnice strukturiran kot kombinacija otročjega in otroškega v odraslem. Starši Ajde in Voranca so prikazani kot otročji, nenehno prizadeti z otročjim (ne otroškim) jedrom; Möderndorfer je Ajdinega očeta predstavil stereotipno kot *puer aeternusa*, mater pa tradicionalno (junakinja žrtev). Za razliko od otročjih odraslih je Sončnica otroško odrasla (pristna), čeprav je reprezentirana kot oseba z roba, in se ne upira inerciji življenja (dolgočasju) z nejevoljo in slabim delom. Čustveno življenje Sončnice je predstavljeno romantizirano kot življenje boema, domišljije, umetnika (življenja).

Iz empirične literarne analize je razvidno, da je Vinko Möderndorfer pisec bralec, kar se med drugim kaže v bogatem besednem zakladu in intertekstualnosti. V delu je moč najti številne intertekstualne prvine (Marko Juvan: *Intertekstualnost*, 2000), na primer opis (vila Čira čara), citate na variacije naslova (*Janko in Metka*, *Zgodbe iz Narnije* ...), literarna imena (Dorian [Gray], [Prežihov] Voranc) ter kulturne in popkulturne ikone (Madonna) idr. Verjetno tudi ime Ajda korespondira s slovensko identitetno pripovedko in/ali Prežihovim *Ajdovim strniščem*. V romanu so aluzije na Astrid Lindgren, čajanko (lahko je čajanka pri Piki Nogavički, lahko tudi čajanka iz *Alice v čudežni deželi* Lewisa Carrolla), vilo Čira čara (ki je predstavljena kot socialna utopija) ter aluzije na pravljice: “Ja, točno tako sem se počutila, kot da sem del ilustracije iz knjige Grimmovih pravljic.” V romanu so tipični sodobni elementi, tudi neoliberalizma, na primer: finančno breme, internet, mejlanje, prenosnik, skajp, statistični podatki, tvitanje ipd. Jezikovno se pojavljajo negativno in pozitivno zaznamovane

besede; pejorativne besede so denimo begunci, blondinček, brezdomci, butec, cigan, klošar, narkoman, pijanec, Ptičar, pozitivno pojmovana pa je večpomenka sončnica – Sončnica. Zaključek romana (“Mislila sem mu nesti škatlico s kamnitim srcem.”) spominja na Wildove (anti)pravlјice (*Infantinjnin rojstni dan*, *Srečni kraljevič*), saj imajo tragičen konec, tako kot Möderndorferjevo besedilo.

Če seštejemo vse omenjene značilnosti romana – ljudi z roba, anoreksijo, deložacijo, najstnike srednjih let, prisilno hospitalizacijo, sekanje dreves, rušenje hiše ipd. –, bi bil lahko na osnovi teorije Slavojja Žižka to “recept za katastrofo”, ki se pri Möderndorferju tudi uresniči. Sončnica ne le tragično umre, ampak je pred tem tudi oropana dostojanstva in pravic, ker je ekonomsko in socialno šibka. Večnaslovniški roman je primeren za pouk književnosti in etične vzgoje, ker poudarja prednosti in pomanjkljivosti družbe pri srečevanju z drugostjo. Branje in obravnavanje teksta v kontekstu prispevata k poglobljanju etične občutljivosti in zavesti (Tomo Virk: *Literatura, etika in pouk književnosti v gimnazijah*, 2019). Besedilo ima etični potencial, ker je umetniško in omogoča empatično podoživljanje etičnih položajev Sončnice in domišljjsko preigravanje. Tako čustveno in socialno opismenjuje mlade, ki so nosilci napredka, vendar pa je roman tudi distopija, ki nakazuje na posthumano družbo. Ker je prikazan kot *reality show*, vizualno kadriran na številna poglavja, pa pravzaprav kliče po ekranizaciji in/ali uprizoritvi.

Kaj bi brez kritikov?

Kritiški spodrsljaji

CHARLES BAUDELAIRE

Rože zla

... zbirka ne vsebuje ... niti ene preproste pesmi, ki bi jo bilo mogoče razumeti brez posebnega in redko poplačanega truda, kajti čustva, ki jih pesnik izraža, so zla in zelo nizkotna. In ta čustva zmerom, in to namerno, izraža ekscentrično in ne dovolj jasno.

Lev N. Tolstoj, Kaj je umetnost?

SAMUEL BECKETT

Čakajoč Godota, prva uprizoritev 1956

Čakajoč Godota ... je še ena tistih iger, ki skušajo z zamegljevanjem povzdigniti površnost v pomembnost. Morala bi biti vseč tistim, ki radi predstavljajo svoje klišeje kot epigrame.

Milton Schulman

Med kopanjem sem razmišljal in moje dobro pretehtano mnenje je, da je uspeh *Godota* konec gledališča, kot ga poznamo.

Robert Morley

LIONEL BRITTON

Možgani

Ni mi jasno, kako lahko sploh kaj spravi skupaj. Po mojem mnenju je bil gospod Shaw tako šokiran, ko ni razumel niti besede, da je sklenil, da je stvar brez dvoma briljantna ... Jaz bi rekel prismuknjena.

St. John Erving po tem, ko je prebral kritiko Georgea Bernarda Shawa

GEORGE GORDON, LORD BYRON

Svetujemo mu, naj nemudoma opusti poezijo ... in kakršna koli že bo oce-
na pesmi, jih moramo očitno vzeti take, kot jih vidimo, in biti zadovoljni,
kajti to je zadnje, kar bomo kdaj dobili od njega. V svoji najboljši izdaji je
vsiljivec v gajih Parnasa.

Edinburgh Review

Pri njem krepost služi kot folija pregreham ... žlahtni lord je skoraj edini
pisec, ki je na ta način prostituiral svoje talente.

William Hazlitt

Don Juan

Don Juana ... moralno in versko občutljivi ljudje ne morejo brati brez naj-
odločnejše obsodbe.

London Magazine

THOMAS CARLYLE

Carlyle je kot kisle kumarice; za nekaj užitka ga je treba uživati po malem.

Anon.

Če bo pisanje gospoda Carlyla še naprej tako trdovratno vplivalo na duha
javnosti, bomo na to gledali kot na najotožnejši dokaz zatona vse čiste in
zdrave književnosti.

Church of England Quarterly Review

JOSEPH CONRAD

Ne prenesem Conradovih romantičnih klišejev v slogu prodajalne spomin-kov, ladij v steklenicah in ogrlic iz školjk.

Vladimir Nabokov

CHARLES DICKENS

Moral bi imeti kamnito srce, da se ob smrti male Nell ne bi na glas smejal.

Oscar Wilde

Še taka popularnost ne more prikriti dejstva, da je to res najnižji izmed nizkih slogov umetnosti.

Sir James Fitzjames Stephen, 1859

Naš skupni prijatelj je po našem mnenju najbednejše delo gospoda Dicken-sa. In ta beda ni stvar trenutne zadrege, ampak trajne izčrpanosti. Manjka mu navdiha. Zadnjih deset let se nam zdi, da se gospod Dickens zelo očitno sili. *Pusta hiša* je bila prisiljena, *Mala Dorritova* je bila narejena; to delo pa se zdi, kot da ga je izkopal z lopato in krampom.

Henry James, 1865

Misel je v njegovih delih čudno odsotna. Mislim, da v vseh dvajsetih knjigah ne bi bilo mogoče najti niti ene premišljene opazke o življenju ali značaju.

George Henry Lewis, 1872

Kadar je bil Dickens, mentalno utopljen in zaslepljen od sladkobnega pre-kipevanja svojega srca, ganjen, ni bil sposoben umetniško preoblikovati resničnosti, ki ga je ganila, zdi se celo, da ni bil sposoben niti dojeti te resničnosti.

Aldous Huxley, 1930

Ker Dickensovi junaki nimajo mentalnega življenja ... se pisatelj lahko dotakne preprostih ljudi, kar Tolstoj ni.

George Orwell, 1940

BENJAMIN DISRAELI, pozneje LORD BEACONSFIELD

Coningsby

Modni roman, priganan ... do skrajnega roba, onkraj katerega je vse nič. To je slavljenje dandijstva, ki presega vsa druga čaščenja, ki jih je bilo dandijstvo doslej deležno.

William Makepeace Thackeray

JOHN DONNE

Če bi ga prevedli v številke in angleščino, bi mu še vedno manjkala vzvišenost izraza.

John Dryden

V Donnovi naštudirano grobi metriki je obotavljivost in zamišljenost govora; njegova poezija je tudi v svoji najbolj muzikalični podobi še vedno poezija govorečega človeka.

Graham Greene

T. S. ELIOT

Eseji

... njegova nezmožnost izraziti užitek, ki mu ga je dala literatura, in nepripravljenost razkriti ... skrivnosti, v katere je sam prodril, postaneta nazadnje zoprniža, zamera ... čeprav piše o poeziji, je od nje hladno odmaknjen, in čeprav je osnova literature življenje, ne moremo začititi, da je res živel.

Gerald Cumberland, Written in Friendship

Ljubezenska pesem Alfreda J. Prufrocka

Pijan helot ... Redukcija literarne svobode do absurdnosti.

Arthur Waugh

Pusta dežela

Fantazijska krpanka parodij in učenih izposoj.

Anon.

Nerazumljivo, poceni navedki in nekoristne opombe.

F. I. Lucas, The New Statesman and Nation, november 1923

Kruljenje bi bilo enako učinkovito.

J. C. Squire, The London Mercury, oktober 1923

ANATOLE FRANCE

Opisal bi ga kot prvorazrednega drugorazredneža. Za dobrega pisatelja je potrebna izvirnost, pa tudi nekaj žlahtnosti duha ... on je bil po naravi sebičen in prav nizkotno zloben ... Kadar Francozi, tako v literaturi kot v drugih življenjskih okoljih, nimajo velikega človeka, se delajo, da ga imajo. Proti koncu Anatolovega življenja so vsi zares vredni že odšli, tako da je ostal sam in izzival pozornost v svoji sijajni in uspešni povprečnosti.

W. B. Maxwell, Time Gathered

ROGER FRY

Kaj je Roger Fry, vas vprašam? ... literarni džentelmen ali slikar? Moj bog, pogledjte njegove slike! V njegovem primeru je pero močnejše od palete.

D. H. Lawrence

THOMAS HARDY

Vaška estetika v razglabljanju o vaškem tepčku.

G. K. Chesterton, 1914

HENRY JAMES

... bedak, za povrhu še bostonski bedak, tako da česa hujšega na svetu ni ...

H. L. Mencken

... kopičil je stavke na stavke in parentetične stranske teme – dokler ni bilo nazadnje vse povsem nerazumljivo, ko je odkril izmuzljivo besedo, ki jo

je iskal, pa je mislil, da je nerazumljivost razjasnjena. To je postalo slog njegovih knjig.

Stopford Brooke

Potem ko se je prepričal, da ima komaj še kaj izraziti, se loti dela, da bi to izrazil ... Pri predstavljanju svojih mrtvih iznajdb se ne odpove nobenemu sredstvu ... V trditvah in definicijah uporabi vsak možen jezikovni pripomoček ... Njegovi obsežni odstavki se potijo in mučijo ... In vse to za zgodbe o ničnosti ... To je veličasten, a težek nilski konj, odločen za vsako ceno, tudi za ceno lastnega dostojanstva, pobrati grah, ki je pristal v kotu njegovega bivališča.

H. G. Wells

JAMES JOYCE

... Joyce je precej neslišen, ker govori sam s sabo ...

G. K. Chesterton

Moj bog, kakšna nemogoča *olla putrida* je James Joyce! Sami stari čiki in zeljni štori citatov iz Biblije in drugega, kuhani v soku zavestne, žurnalistične pohote – kakšna stara in prizadevna postanost, ki se predstavlja kot nekaj čisto novega!

D. H. Lawrence

Na Irskem poskušajo očistiti mačko tako, da ji podrgnejo smrček po njenih lastnih iztrebkih. Gospod Joyce preizkuša to metodo pri človeškem subjektu. Upam, da se izkaže kot uspešna.

George Bernard Shaw

Finneganovo bedenje

Joyce je v spanju govoril sam s sabo, zato *Finneganovo bedenje*.

Oliver Gogarth

Ulikses

Po dolgem in tehtnem razmisleku menim, da gre ob *Uliksesu* bralcu na

mnogih mestih sicer nedvomno na bruhanje, nikjer pa ne deluje kot afro-diziak. Zato *Uliksesu* lahko dopustimo vstop v Združene države Amerike.

John M. Woolsey, okrožni sodnik

JOHN KEATS

Pričakovati bi bilo, da bo Keatsa njegova dovzetna narava usmerila v erotično pisanje, vendar je v njegovih zgodnjih ljubezenskih pesmih opazno premalo lepote in celo strasti. Nekatere, ki so ostale v rokopisu, so povsem nezanimive, tiste, ki so objavljene v knjižici iz leta 1817, pa so najslabše od vsega v njej.

Lord Houghton, Life and Letters of John Keats, 1840

Zaznati vrednost pesmi je eno, prepoznati moč pesnika pa nekaj drugega. Ta članek cilja na to drugo. Ker je tako, lahko pomanjkljivosti Keatsove poezije razdelimo v dve vrsti: 1. tiste zaradi mladosti in neizkušenosti; 2. tiste zaradi pomanjkanja talenta. Prve bi lahko prerasel (če bi mu bilo namenjeno daljše življenje), druge pa bi bile z njim še na smrtni postelji.

Cambridge University Magazine, marec 1840

JACK KEROUAC

To ni pisanje, to je tipkanje.

Truman Capote

RUDYARD KIPLING

Dama, ki piše literaturo, jasneje razkriva svoj spol skozi portretiranje moških kot s katero koli drugo zablodo ... V Kiplingovih kratkih zgodbah ... so moški opisani ... z bolj ali manj ženskega stališča.

Max Beerbohm

D. H. LAWRENCE

Packarija. Same opolzlosti.

Joseph Conrad

Lawrenceov prezir do sveta se je nabiral v njem tako dolgo, da ga je nazadnje lahko izražal samo še s piskajočimi, rezkimi kriki ... nekje je treba potegniti črto. In predmet črte skozi Lawrenceca – če je seveda črta dovolj fleksibilna, da ga ne izključi v celoti – mora ločiti razumno od norega.

Norman Collins, The Facts of Fiction

SINCLAIR LEWIS

Zdravnik Arrowsmith

Kot um je Martin Arrowsmith obtičal v razvoju, kot znanstvenik je bedak ... Ne velja to za junake gospoda Lewisa na splošno? ... Raziskana življenja so nezapletena, razkrite izkušnje povprečne ... Kritiki nikoli niso bili prepričani, ali je gospod Lewis skušal življenje svojega časa zvesto prikazati ali ga je skušal karikirati, in zdi se verjetno, da tudi gospod Lewis sam ni bil prepričan.

Bernard DeVoto, The Literary Fallacy

Hobohemia

Avtorjeva strategija je zelo preprost proces predstavljanja prebivalcev tega mesta kot tulečih bedakov, mladega ljubimca s Srednjega zahoda pa kot ideala bistre, prijazne kreposti. Skupini sta se znašli v pat položaju glede vprašanja, katera je bolj absurdna ... Najuspešnejše pri tej komediji je njen naslov.

John Corbin, New York Times

NORMAN MAILER

Goli in mrtvi

To je blef. Bister, s talentom izveden, občudovanja vreden blef.

Gore Vidal

HERMAN MELVILLE

Moby Dick

Ničesar ne ve o morju. Fantastično – smešno.

Joseph Conrad

Prepuštil se je slepilu metafizičnih in morbidnih meditacij ... uspelo mu je oslabiti svojo misel in slog z videzom povsem zgrešene prisiljenosti in neresničnosti.

Fitz-James O'Brien, Putnam's Magazine, 1857

HENRY MILLER

Rakov povratnik

Od prve do zadnje strani umazana, cinična, gnusna pripoved o sprevrženih ljubeznih. Ne samo da ni v njej niti besede ali namiga na romantične, čustvene, poetične ali duhovne vidike spolnega odnosa, niti žgečkljive ali zabavne spolnosti ni, niti z dobrim humorjem opisane spolnosti ne. Nobenega veličastja, nobene lepote, nobenih zvezd – samo blato ...

Vrhovni sodnik Desmond

A. A. MILNE

Za gospoda A. A. Milna, čigar zgodbe so tanke kot fileti inčuna, zgradba pa spominja na viktorijanske rezbarije, ne vidim nobene prihodnosti. Zdi se mi, da gospoda Milna obseda bavbav nemogočih odrskih delavcev, ki bi bili, če bi v resničnem življenju odprli usta, takoj odpuščeni. Zamisli si fragment, ga razseka, zavije v vato in vleče skozi tri dejanja, toda do zdaj ni spravil skupaj niti ene ideje, ki bi bila kaj vredna.

H. Dennis Bradley, 1925

VLADIMIR NABOKOV

Lolita

Priznam, da me je bilo strah in groza ob misli, da boste morda to objavili ... fizični detajli, tako v opolzkih opisih kot implicitno, so ... ogabni ... Kar zadeva literarno vrednost ... je ne vidim ... kako zelo bi obžalovala, če bi vaša hiša izdala to knjigo ... bo omadeževala svetlo ime založbe Weidenfeld and Nicolson.

Victoria Sackville-West Nigelu Nicolsonu, december 1958

BORIS PASTERNAK

... prašič, ki umaže prostor, kjer spi in je, in ki umaže tiste, s katerimi in od katerih dela živi.

V. Semichastny

Ozkosrčni, strahopetni, zlobni in filistrski lik dr. Živaga, ki je sovjetskemu ljudstvu enako tuj kot škodljivi literarni snob Pasternak.

Literaturnaja Gazeta

LUIGI PIRANDELLO

Čudne igre
smešnega moža,
a modna muha
je kar trajala!

Reginald Arkell

EDGAR ALLAN POE

Tam gre Poe s krokarjem, kot Barnaby Rudge,
v treh petinah genij, v dveh brezvezen fudge.

James Russell Lowell, A Fable for Critics

EZRA POUND

Moram priznati, da v Poundovi poeziji ne uživam ... Zdi se mi pesnik
s skromnimi naravnimi darovi.

Cyril Connolly

Nikoli ne bi mogel gledati nanj kot na pesnika in nikoli mu nisem priznaval
tega naziva.

Robert Graves, pismo T. S. Eliotu

Provença (Personae & Exultations v ameriški izdaji)

To knjigo pesmi smo začeli prebirati z velikimi pričakovanji in jo odložili
s precejšnjim prezirom do večine angleških kritikov, ki so trdili, da so v teh
zmedenih zapisih odkrili glas pesnika.

“WSB”, Boston Evening Transcript, december 1910

The Ballad of the Goodly Fere

Gospod Pound je spremenil galilejske ribiče v pomorščake severne dežele

v tradiciji Patricka Spensa in jim prisodil čustva, primernejša za levo krilo organizacije YMCA.

Laura Riding in Robert Graves, Survey of Modernist Poetry, 1927

Cantos

Cantos se zdi malo več kot igra – resna igra, dlakocepsko resna. Morda prepoznamo, kaj predstavljajo žetoni gospoda Pounda, vendar so še zmerom žetoni; in njegovi vzorci niso posebno zanimivi, niti kot shematska zasnova, saj v naravi igre, v kateri ni kaj dosti pravil (brez nanašanja na filozofijo ali na kakršne koli teleološke principe), manjkajo definicije in poudarki.

Hound and Horn, pozimi 1931

MARCEL PROUST

[Svoji] prvi knjigi je dodal drugo, ki je nadaljevanje prve, pripravlja pa še dve o isti temi. Nič ne govori o tem, da bo potem končal to radostno početje. Po mojem ga lahko pri nalogi, ki si jo je zadal, iskanju svojega izgubljenega časa, ustavi samo utrujenost ali smrt.

“Gasquet”, sodobna francoska revija

WILLIAM SHAKESPEARE

Hamlet

Hamlet ni nič več kot solzava introspekcija nekega buržuja.

Kenneth Tynan

Dvanajsta noč

Dvanajsta noč je samo trapasta igra.

Samuel Pepys

Soneti

Če Shakespeare ne bi napisal drugega kot sonete ... bi ga uvrstili v razred hladnih, izumetničenih piscev brez pristnega občutka za naravo in strasti.

William Hazlitt

Soneti za ljubico, začeni s številko CXXVII, so slabši od otroške sestavljanke. Strašansko so grobi, mračni in ničvredni. Drugi so večinoma

dosti boljši ... Njihove glavne pomanjkljivosti – in to hude – so enoličnost, dolgočasnost, staromodnost in zamotana nerazumljivost.

William Wordsworth

Niti eden ni vreden velikega občudovanja ... Vroči so in zasopihani, z veliko zgostitev in malo rahločutnosti, kot malinova marmelada brez smetane, brez skorje, brez kruha, ki bi razbil njeno viskoznost.

Walter Savage Landor

GEORGE BERNARD SHAW

Heartbreak House

V sodobni komediji od gospoda Bernarda Shawa ne moremo pričakovati veliko več. Pred dvajsetimi leti je bil deset let pred svojim časom, zdaj je svet odrasel in ga prehitel. Drama *Heartbreak House* je izničila njegov urok in naveličani smo njegovih mehaničnih žensk, ki niso nikoli živele.

H. Dennis Bradley, 1925

ALAN SILLITOE

Saturday Night and Sunday Morning

Kot je videti iz tega filma, mislim, da gospod Sillitoe nima povedati dosti drugega kot to, da dobra plača, dostopen seks in televizor niso vse. Vsak učitelj v nedeljski šoli bi znal to povedati z manj besedami.

“Majdalany”, Daily Mail, oktober 1960

ROBERT LOUIS STEVENSON

Nobene človeške duše si ni zamislil in nobene take zgodbe ni iznašel, ki bi si jo kdo zapomnil.

George Moore, Daily Chronicle, april 1897

Veliko delo, ki ga bo napisal nekoč, ko bodo mala dela dokončana ... Predolgo eksperimentira, še vedno je fantiček, ki se sprašuje, kaj bo postal ... Res je čas, da bi se lotil velikega dela.

J. M. Barrie

DYLAN THOMAS*Pod mlečnim gozdom*

... utelešenja nimajo nikakršne moralne eksistence in nikakršnega konflikta ni niti razvoja ali sinteze: vse je enako zabavno zanimivo, kot pri otroku, in zaradi te nedramatičnosti je *Pod mlečnim gozdom* dolgočasno verbalno "domiselno" delo, ki ga rešujejo samo namigovanja in pikantne šale.

David Holbrook, Pelican Guide to English Literature

Pod mlečnim gozdom sem gledal in poslušal po televiziji in najboljša od vsega se mi je zdela dvajsetminutna prekinitve programa ... Igro in nastopajoče v njej sem gledal z odporom ... Zdelo se mi je, da mora biti mož, ki je to napisal, obseden z opolzlostjo. V tem namišljenem svetu je bilo le malo ljudi, katerih misli se ne bi večino časa vrtele okrog pijače ali pohote ali obojega. Ne verjamem, da v kateri koli waleški vasi ali kateri koli vasi sploh živi toliko neprijetnih ljudi. Zato sklepam, da je moral biti Dylan Thomas izjemno neprijeten človek.

George Murray, Daily Mail, maj 1957

PAUL VERLAINE*Pozabljeni napevi*

Kako naj bi luna živela in umrla v bakrenih nebesih? In kako se lahko sneg blešči kot pesek? Vsa stvar ni samo nerazumljiva, ampak pod pretvezo, da izraža neko impresijo, naniza vrsto nepravilnih primerjav in besed.

Lev N. Tolstoj, Kaj je umetnost?

EVELYN WAUGH*Black Mischief*

Ali se ima gospod Waugh še za katolika, *Tablet* ne ve, ampak če ga za takega štejejo knjigarji, knjižničarji in bralci romanov na splošno, potem tu izjavljamo, da bi bil njegov najnovejši roman sramota za vsakogar, ki se izreka za katolika. Njegovega naslova nismo pripravljene natisniti niti omeniti njegovih založnikov.

Ernest Oldmeadow, Tablet, januar 1933

Ta "knjiga meseca", ki prihaja iz Stonyhursta in jo podpisuje avtor, o čigar spreobrnitvi se je veliko in glasno govorilo, se je izkazala za sramotno in

škandalozno delo. V njej je obilo grobih in včasih ogabnih odlomkov, ob njenem vrhuncu pa se človeku obrača želodec.

Prav tam, februar 1933

OSCAR WILDE

Kot dramatik, romanopisec in pesnik je bil, razen v zadnji komediji, zelo zvest posnemovalec; vse njegove igre, ki so sicer preprežene z lesketajočimi se nitkami duhovitosti, so v razmišljanju in zgradbi zelo neinventivne.

Peter Quennel, A History of English Literature

Ne v literaturi ne v življenju tragedija ni bila njegov naravni element. Njegova vloga ni bila potapljati se v globine čustev, ampak lahko pobliskavati po gladini.

Prav tam

Idealni soprog

... tako nemočen, tako grob, tako slab, tako okoren, šibek in vulgaren.

Henry James

THORNTON WILDER

Koža naših zob

Nenavadno predstavo je pripravil gospod Wilder ... Nas ima za norca? Po eni strani ne priznava svojemu viru nobene zasluge in ga zakriva s tehniko Olsena in Johnsona. Po drugi strani pa ne poskuša skrivati svojih izposoj, prej jih poudarja, včasih celo izpostavlja detajle, ki bi jih s čisto malo domiselnosti lahko prikril ali spremenil.

Saturday Review of Literature, december 1942

ANGUS WILSON

The Wrong Set

Na koncu čutimo odpor in zdi se nam, da ni prav spodobno uživati toliko grdote in ponižanja. Nekje bi morala biti kakšna plemenita vrednota ... Toda stvari, ki jih je vredno ohraniti, so v tej knjigi degradirane skoraj do neprepoznavnosti ...

Edmund Wilson, New Yorker, april 1950

COLIN WILSON

The Outsider

Sama knjiga je nenatančna v detajlih in tako sleparska v metodi, da je zelo slaba. Razlog, da ocenjevalci teh stvari niso odkrili, je v tem, da je govorila, kar so želeli slišati ...

Martin Green

W. B. YEATS

... tisti verzi W. B. Yeatsa o "glasnem brenčanju čebel na prostem", ki so s svojim sladkim strupom uničili pol irske poezije zadnjih dveh desetletij.

Gerald Cumberland, Written in Friendship

ÉMILE ZOLA

Cikel romanov o Rougon-Macquartovih, ob izidu zadnje knjige

Če bi jaz hotel pisati ... bi pisal Zolaju in mu svetoval, naj zdaj, ko je družinsko drevo Rougon-Macquartovih dokončano, gre in se obesi na najvišjo vejo.

Alphonse Daudet

LUDWIG VAN BEETHOVEN

Beethoven mi zmerom zveni kot premetavanje vreč z žebli, sem in tja pa pade še kladivo.

John Ruskin

Fidelio (revidirana verzija, 1806)

Pred kratkim je bila izvedena uvertura k Beethovnovi operi *Fidelio* in vsi objektivni glasbeniki in ljubitelji glasbe so povsem soglašali, da ni bilo v glasbi še nikoli ustvarjenega kaj tako nekoherentnega, kričavega, kaotičnega in uho parajočega.

August von Kotzebue, Der Freimutige (Dunaj), september 1806

Koncert za violino in orkester

Beethovnov koncert za violino in orkester (op. 61) ... je bil še daljši in še dolgočasnejši. Niti ene dobre besede nimam zanj. Če bi bila tema zadnjega

stavka melodija ene izmed komičnih pesmi Arthurja Roberta ali kakršna koli varietajska pesem, bi se prav dobro obnesla, in upam si reči, da bi jo pogosto brundali. Ne mislim na začetku stavka, ampak nekje na polovici, kjer ima ta ravno značaj običajne varietajske pesmi, to bi bilo čisto v redu.

Samuel Butler

Tretja simfonija, Eroica

Ob tej čezmerni dolžini ... se celo cognoscenti dolgočasijo, za običajne ljubitelje glasbe pa je nevzdržna ... če bo Beethoven nadaljeval po tej poti, bosta trpela on in občinstvo.

Neznani kritik iz 19. stoletja

Sedma simfonija

Beethovnova *Sedma simfonija* ... je skladba, v kateri se avtor močno predaja neprijetni ekscentričnosti. Čeprav smo jo že tolikokrat slišali, v njej še vedno ne moremo odkriti nikakršnega načrta niti najti sledi o povezavi med njenimi deli. Sicer pa je bila menda zamišljena kot nekakšna zagonetka ... skoraj bi rekli potegavščina.

Neznani kritik, julij 1825

Osmi simfonija

Pri Beethovnovi *Osmi simfoniji* je za ves aplavz, ki ga je morda deležna, zaslužen izključno zadnji stavek; vse drugo je ekscentrično, vendar ne zabavno, težko, a neučinkovito.

Neznani kritik, junij 1827

... ne samo, da ne vidim, kako bi lahko občutje, ki ga vzbuja to delo, združevalo ljudi, ki niso posebej usposobljeni za podrejanje njegovemu zapletenemu hipnotizmu, ampak si tudi ne znam predstavljati množice normalnih ljudi, ki bi lahko vsaj približno razumeli to dolgo, zmedeno in nenaravno stvaritev, razen kratkih odlomkov, izgubljenih v morju nerazumljivega. In zato moram, če mi je to všeč ali ne, skleniti, da se to delo uvršča med slabo umetnost.

Lev N. Tolstoj, Kaj je umetnost?

JOHANNES BRAHMS

Včeraj smo študirali novo Brahmsovo simfonijo – skladatelja, ki ga v Nemčiji kujejo v nebo ... Po mojem mnenju je mračen, hladen, poln prenarejanja in nejasnosti, brez prave globine. Mislim, da Nemčija glasbeno propada ...

Peter I. Čajkovski

Moteti za dvojni zbor (prva britanska izvedba, 1891)

Ne bom zanimal, da je skozi zvočno teksturo tekla nekakšna natrgana nit vokalnega tona; toda večino časa je bil to obupen preplet sopenja in pihanja in hropenja in ječanja in brenčanja in sikanja in grgranja in vreščanja in jecljanja in godrnjanja in nasploh proizvajanja vseh mogočih zvokov, ki je povezano s slabim petjem, hudim naprezanjem in smrtnim strahom pred izgubo mesta. Res je bilo huje kot gripa.

George Bernard Shaw, The World

Rekviem

Obstajajo žrtve, ki jih od nikogar ne bi smeli zahtevati dvakrat, in ena od teh je poslušanje Brahmsovega *Rekviema*.

George Bernard Shaw

FRÉDÉRIC CHOPIN

Celoten Chopinov opus predstavlja pisano površino pobesnelih hiperbol in strahovite kakofonije ... Kadar ni tako edinstven, ni nič boljši od Straussa ali katerega koli skladatelja valčkov ... Zdaj ima Chopin izgovor za svojo delinkventnost; oklepajo ga vezi uročenosti nad vrhovno očarljivko George Sand, prav tako slavljen zaradi števila in odličnosti njenih ljubimcev, nič manj pa se ne čudimo, kako je lahko ona, ki je nekoč premamila srce vzvišenega in strašnega verskega demokrata Lammenaisa, zadovoljna s tem, da zapravlja svoje sanjsko življenje s tako izumetničenim nepomembnežem, kot je Chopin.

Musical World, oktober 1841

Chopin je bil v bistvu salonski skladatelj. Kadar se ni ukvarjal s svojimi nokturni in mazurkami, je postal enako plehek in inkoherten, kot je bil v tistih privlačnih bagatelah resen in svojstven.

The Times, maj 1865

Koncert v e-molu

... v glavnem razvlečen niz pasaž z enim ali dvema lepima motivoma, s katerima je le malo storjenega.

Prav tam

CLAUDE DEBUSSY

Favno popoldne

Debussyjevo *Favno popoldne* je bilo zgovoren primer moderne grdote. Favno je moral imeti strašno popoldne, kajti uboga žival je trobila na dušene rogove in rezgetala na flavte in se izogibala vsaki sledi pomirjajoče melodije, dokler se ni občinstvo pridružilo njenim bolečinam.

Louis Elson, Boston Daily Advertiser, februar 1904

Peleas in Melisanda

Ritem, melodija, tonalnost, teh treh stvari gospod Debussy ne pozna in jih namerno prezira. Njegova glasba je medla, lebdeča, brez barve in brez oblike, brez gibanja in brez življenja.

Arthur Pougin, Le Ménestrel, maj 1902

... ničesar ni v njej – nobene glasbe. Ničesar, kar bi čemu sledilo, nobenih glasbenih fraz – nobenega razvoja ... Jaz sem glasbenik, pa ne slišim ničesar.

Richard Strauss

ANTONÍN DVOŘÁK

Rekviem

Birmingham se je ob Dvořákovem *Rekviemu* tako obupno dolgočasil, da so ga v en glas razglasili za izjemno globoko in presunljivo delo. O tej sodbi poročam z neveselim smehom in puščam preiskovancu, da se zruši pod lastno zloslutno težo.

George Bernard Shaw

GUSTAV MAHLER

Vse, kar so za njegovih devet gromozanskih simfonij lahko storili visok

položaj, komercialna in umetniška propaganda, zvesti prijatelji in denar, je bilo storjeno, pa vendar že dolgo niso več upoštevane.

dr. Eaglefield Hull, Music: Classical, Romantic and Modern

Druga simfonija

... podrobna predstavitev, kakšna bi lahko bila glasba, če bi se le skladatelj domislil pravih not ...

Musical Times, 1931

Četrta simfonija

... skrajno razočaran. Material je zelo medel, kar zadeva orkestrski zvok, pa sta Berlioz in Wagner opravila veliko bolj prepričljivo. Želja, da bi vsi ti ljudje ustvarjali prav te vrste glasbo, je bila očitno predrznost; kot da je obsežnost postala njegova morbidna obsesija.

John Barbirolli

FRANZ SCHUBERT

To je morda najbolj preценjen človek vseh časov ... Gotovo je napisal nekaj dobrih pesmi, ampak kaj potem? Mar ni vsak skladatelj ... napisal nekaj dobrih pesmi? In med tisoč in eno, s katerimi je Schubert preplaval glasbeni svet, bi res težko ne bilo kakega pol ducata znosnih. In če rečemo to, smo povedali vse, kar je o Schubertu upravičeno mogoče povedati.

Musical Times, februar 1897

Preprosto skrivnost šibkosti Schubertovega pisanja za klavir v njegovih sonatah, če jih primerjamo s polnim in dokončanim Beethovnovim delom, je verjetno mogoče pojasniti z njegovim polovičnim obvladanjem glasbila, ki ga je Beethoven popolnoma podredil svoji volji.

Edmundstoune Duncan, Schubert

Nihče razen virtuoza ni nikoli zares uspešno pisal za klavir, in gotovo je, da Schubert te oznake ne dosega.

Prav tam

Simfonija v C-duru (Velika, objavljena 1840)

Potem so začeli simfonijo vaditi. Govori se, da so se pri triolah v zadnjem stavku člani orkestra žal smejali.

Prav tam (Pri neki poznejši vaji v Parizu orkester po prvem stavku ni hotel igrati naprej.)

DMITRIJ ŠOSTAKOVIČ

Sedma simfonija

Edina pasaža z izrazitim značajem je dolg ostinato na neverjetno preprosti melodiji iz petih tonov ... preostanek petinsedemdesetih minut zapolni velika količina nezanimive glasbe, ki jo preredko poživi lepo izpisana bistra domislica.

Musical Tunes, april 1942

RICHARD STRAUSS

Elektra

Bremeni ga večni tevtonski greh pretiravanja, nezmožnost videti, da je polovica pogosto večja od celote; in četudi si počrni obraz in opleta z rokami in vpije "kdo se boji črnega moža – buuu!", nas pusti popolnoma neprizadete, lahko se le nasmehnemo in si zaželimo, da tega ne bi počel ... tema zmagoslavja v finalu je tako cenena, da jo je gotovo pobral na kupu odpadkov iz italijanske ali francoske opere.

Ernest Newman, Testament of Music

Kavalir z rožo

Velik del je napisan v tistem slogu bistrega blefa, na katerega je postal Strauss zadnje čase veliko preveč navezan. Dobro uro, to je pol časa, preprosto klepeta, ne da bi imel kaj določnega povedati; s svojo harmonično bistrostjo in odlično orkestrsko tehniko lahko nepripravljenega poslušalca "ukani" in prepriča, da se dogaja nekaj resnično glasbenega, čeprav se ne.

Ernest Newman, Testament of Music

IGOR STRAVINSKI

... popolnoma nezmožen izoblikovati svojo glasbeno idejo. Kot članu amaterskega orkestra bi mu morda lahko dovolili bobnati ponavljajoč se ritem – saj je edini dokaz dejanske forme v njegovem delu prav te vrste

preprosto ponavljanje, kakršno zelo dobro obvladajo ptiči in majhni otroci ... je namreč na čelu gibanja, ki interpretira marsikaj, kar je v sodobnem svetu resničnega in izprijenega; to izprijenost se trudi zakriti in jo pušča še bolj brezizhodno.

Musical Times, junij 1929

Slavček

Svoj namen bi najbrž lahko dosegel brez toliko neprijetnega hrupa.

Musical Times, junij 1914

Glasba otežuje verbalni opis. To reči je grdo, saj je zvok mil opis. Gotovo je mogoče zaznati močan ritem. Praktično sploh nima nobene zveze z glasbo, kot to besedo razume večina med nami.

Musical Times, junij 1913

PETER I. ČAJKOVSKI

Prvi klavirski koncert

Prvi klavirski koncert Čajkovskega je polomija, tako kot prva palačinka.

Nikolaj Solovjev, Novoje Vremja, november 1875

Postaviti Beethovnov *Simfonijo v A-duru* in njegov *Violinski koncert* ob bok razvlečenemu in glasbeno nekoherentnemu delu Čajkovskega, imenovane klavirski koncert ... najbrž ni bilo prav razsodno dejanje ...

Musical Times, april 1877

Šesta simfonija, Patetična

Ko bo blišč novosti druge glasbe zbledel, je bo velik del kmalu pristal na policah ... s časom ... Seveda obstaja pesimizem in pesimizem; toda nervozna zaskrbljenost Čajkovskega še ne zasluži tega imena.

Ernest Newman, A Musical Motley

RICHARD WAGNER

Wagner ima dobre trenutke pa slabe četrtine ure.

Gioacchino Rossini

Wagnerjeva glasba mi je bolj všeč kot kogar koli drugega. Tako glasna je, da se lahko ves čas pogovarjaš, ne da bi drugi slišali, kaj govoriš.

Oscar Wilde

Siegfried

... Siegfried je pograbil nekaj kosov meča in zapel: "Hejho, hejho, hoho! Hoho, hoho, hoho, hoho! Hejho, haho, hahoo, hoho!" In s tem se je končalo prvo dejanje. Vse skupaj je bilo tako narejeno in trapasto, da sem komaj zdržal do konca. Toda prijatelji so me rotili, naj ostanem, in mi zagotavljali, da bo drugo dejanje boljše ... Ampak naslednji prizor ... je bil neznosen, brez najmanjšega sledu glasbe ... Z nekaj poguma mi je uspelo dočakati ... Siegfriedov spopad z zmajem ... nato nisem več zdržal in sem z občutkom gnusa, ki ga še zdaj nisem pozabil, pobegnil iz gledališča.

Lev N. Tolstoj, *Kaj je umetnost?*

Lohengrin

Richard Wagner sploh ni glasbenik. Poglejte *Lohengrina* – to *najboljše delo* je strup, odvraten strup. Iz *Lohengrina* ne moremo izluščiti drugega kot nepovezano množino navlake z nič več pretenzij, da bi se imenovala glasba, kot žvenketanje in rožljanje gongov in drugih neblagoglasnih inštrumentov.

Musical World, 1855

Richard Wagner je obupen šarlatan – najnavadnejši pisec balad bi ga težko ne zasenčil v ustvarjanju melodij in zagotovo ne bi našli angleškega harmonizatorja z več kot enoletnim razvojem, ki bi bil dovolj brez ušes in izobrazbe, da bi pisal tako ničvredne stvari.

Henry Smart, *Sunday Times*, 1855

Izbrala Katja Klopčič Lavrenčič, prevedla Maja Kraigher